AGRIPPA D'AUBIGNÉ

DOOR

M. VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN

HAARLEM

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N. V.

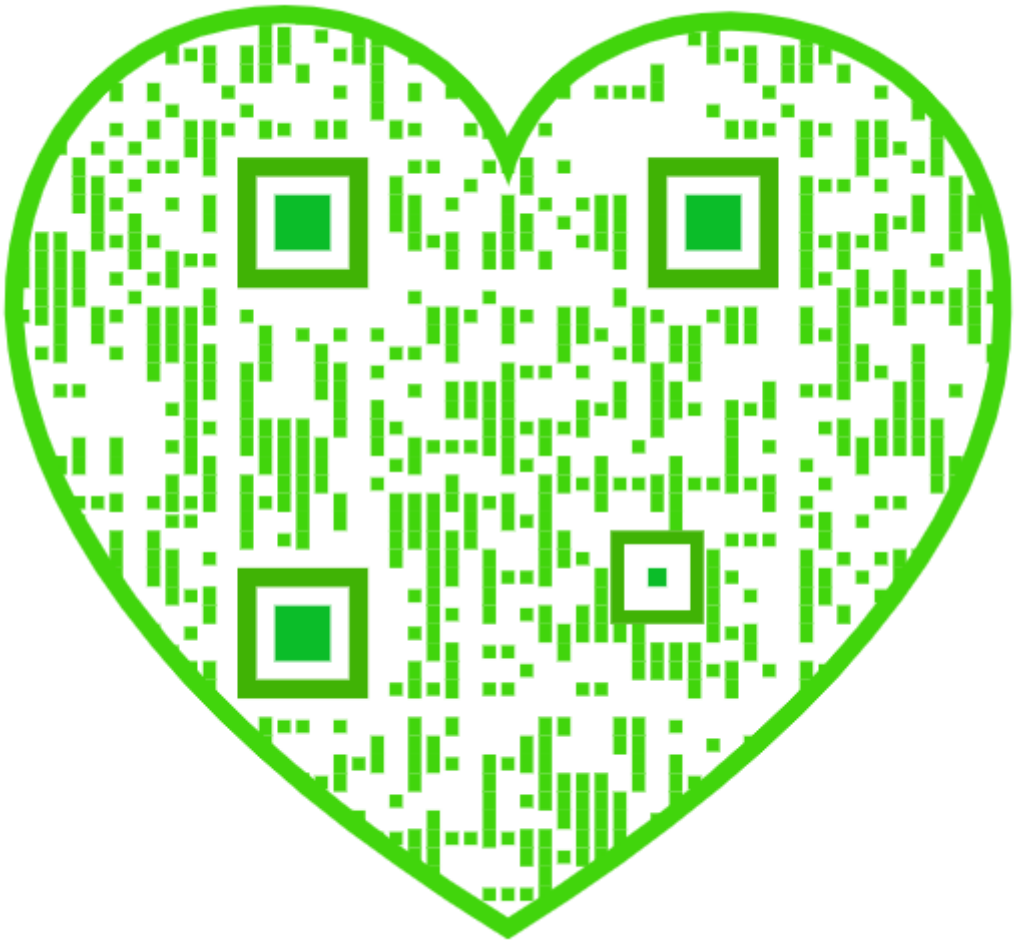

AGRIPPA D'AUBIGNÉ

(Bibliothèque de Genève)

AGRIPPA D'AUBIGNÉ OP 70-JARIGEN LEEFTIJD

AGRIPPA D'AUBIGNÉ

EEN VRIEND VAN HENDRIK IV

DOOR

M. BARONESSE VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN
(M. DE LA PRISE)

HAARLEM — N/V. H. D. TJEENK WILLINK & ZOON — 1931

INHOUD

EEN WOORD VOORAF 1
I. KINDER- EN JEUGDJAREN 3
II. DE MINNAAR VAN DIANE DE TALCY 17
III. DE STALMEESTER VAN DEN KONING VAN NAVARRA 25
IV. VOOR GOD EN DEN KONING 33
V. VAN GRIEVEN, WAPENFEITEN EN HUWELIJKS-GELUK 39
VI. ZEEROOVER EN THEOLOOG 51
VII. DE WEG NAAR DEN TROON 58
VIII. HET VOORSPEL VAN HET EDICT VAN NANTES . 67
IX. DE SLOTHEER VAN MURSAY EN ZIJN VRIENDEN-KRING 82
X. HET EINDE VAN DEN GROOTEN KONING 96
XI. VADER EN ZOON 104
XII. DE JAREN DER BALLINGSCHAP 115
XIII. HET EINDE DER VREEMDELINGSREIS 121
CHRONOLOGISCH OVERZICHT 129

EEN WOORD VOORAF

Van alle groote figuren die gedurende de godsdienstoorlogen der 16e eeuw voor de zaak van het Protestantisme in Frankrijk streden, zijn er weinige die in gelijke mate bij het nageslacht in herinnering zijn gebleven, ja in zekeren zin populair werden als die van Agrippa d'Aubigné.

Misschien dankt hij deze belangstelling ten deele aan het feit dat hij, de overtuigde Hugenoot, die lijf en goed voor zijn geloof waagde, Madame de Maintenon tot kleindochter had, aan wier invloed zoo men meende, de herroeping van het Edict van Nantes en de daarmede gepaard gaande vervolging der Protestanten te wijten was.

Die vreemde tegenstelling tusschen grootvader en kleinkind zal er zeker toe bijgedragen hebben de aandacht der geschiedschrijvers op dit merkwaardige tweetal te vestigen, doch ook zonder dit spel van het noodlot is Agrippa's persoonlijkheid belangwekkend genoeg om hem tot een voorwerp van historische studies te maken. Weinig zijner tijdgenooten hebben in gelijke mate de eigenschappen in zich vereenigd, die zoo kenschetsend voor den geest hunner eeuw mogen heeten, en ons doen begrijpen hoe door zulke mannen van ijzer en staal aangevuurd de betrekkelijk kleine schare der Hugenoten een jarenlangen strijd kon volhouden.

Niet alleen met het zwaard doch ook met de pen, wist d'Aubigné zijne zaak te verdedigen; hij mag zeer zeker tot de beste schrijvers van het toenmalige Frankrijk gerekend worden. Uit zijne geschriften leert men hem het

beste kennen en raakt men gaandeweg onder de bekoring van zijn moed, zijne onwrikbare geloofsovertuiging en de eerlijkheid die hem er steeds toe bracht den vorst dien hij zoo beminde harde waarheden te zeggen, „ne flatter point mon maistre et jamais ne louer" — luidde de stelregel dien hij zijn levenlang getrouw bleef. De fiere zelfstandigheid zoodoende door hem verworven geeft hem naar onze meening iets bijzonder aantrekkelijks, al moet men bij hem een zeker gemis aan takt en een koppig vasthouden aan zijn zienswijze constateeren, die hem wellicht van een deel van zijn invloed beroofden. In elk geval dwongen zijne eigenaardigheden vriend en vijand met hem rekening te houden, en deden hem tallooze avonturen beleven. Tevens was hij een man van ongemeene ont-, wikkeling, eene persoonlijkheid in wier gezelschap men, zooals zijn laatste biograaf Garnier het terecht opmerkt, geen oogenblik gevaar loopt zich te vervelen.

De geschiedenis van zijn leven is even vermakelijk als die der helden van een Dumas of een Sabatini — er ontbreekt aan zijne waagstukken geen enkel voorval dat niet in een historischen roman of de scenario van een film thuis hoort: van zijne prille jeugd af tot aan zijn hoogen ouderdom leefde hij zooals zijn vader, den voet in den stijgbeugel, den teugel in de hand, het zwaard aan de zijde, altijd klaar zijn leven te wagen.

I

KINDER- EN JEUGDJAREN

Agrippa d'Aubigné werd 8 Februari 1552 te Pons in Saintonge geboren als zoon van Jean d'Aubigné, Heer van Brie en Catherine de l'Estang. Volgens sommigen behoorde zijn vader tot het oude en vermaarde geslacht der d'Aubigné's van Anjou, volgens anderen was hij slechts van geringe afkomst. Het vraagstuk door dit verschil van meeningen ontstaan heeft heel wat pennen in beweging gebracht, en zal bij gebrek aan bewijzen naar alle waarschijnlijkheid nimmer geheel opgelost kunnen worden, daar het meest gewichtige document bij den brand van de Bibliotheek van het Louvre verloren ging. In elk geval gold Jean d'Aubigné als een der voormannen der Protestantsche partij en werd hij kanselier der Koningin van Navarra. Hij was in 1550 gehuwd met Catherine de l'Estang, een Jonkvrouw welke tot de meest geletterde dames van haar tijd gerekend mocht worden, want haar zoon vertelde later aan zijne dochters hoe hij een Grieksch exemplaar der geschriften van den Heiligen Basilius van zijne moeder erfde, door haar van eigenhandige aanteekeningen voorzien. Zij overleed helaas bij zijne geboorte, eene omstandigheid waaraan hij zijn naam: Agrippa — aegre partus — dankte, en hij betreurde het verlies tot zijn levenseinde. In zijne kinderjaren meende hij eens naast zijn bed de gestalte eener vrouw in witte gewaden te ontwaren, die hem een kus gaf zoo koud als ijs en toen verdween. Men vond hem

geheel sprakeloos van ontzetting en gedurende veertien dagen leed hij aan hevige koortsaanvallen. De arme kleine had reden genoeg de teere zorg eener moeder te beweenen, want zijn vader hertrouwde en zijne stiefmoeder toonde zich zoo ontstemd over de groote uitgaven veroorzaakt door de uitstekende opvoeding, voor hem wenschelijk geacht, dat Jean d'Aubigné zich genoodzaakt zag zijn zoontje uit 't ouderlijk huis te verwijderen.

Agrippa bracht dus zijne kinderjaren voor een groot gedeelte in het kasteel te Pons, bij de vrouwe d'Albret door, waar hij den lateren Hendrik IV mocht ontmoeten, en allicht tusschen hen de eerste steen van de vriendschap gelegd werd, die vele wederwaardigheden en stormen ten spijt, toch hun heele leven lang zoude voortduren.

Veel tijd tot vroolijk spel zal 't arme wichtje niet gehad hebben; reeds op vierjarigen leeftijd bracht zijn vader hem uit Parijs een huisleeraar mede, Jean Costin, „un homme astorge et impiteux", (hard en meedoogenloos), die hem volgens een wonderlijke methode leesles gaf, waardoor hij tegelijk de Latijnsche, Hebreeuwsche en Grieksche letters leerde. Gelukkig verdween deze strenge paedagoog vrij spoedig, zijn tweede onderwijzer volgde echter 't zelfde systeem en dank zij hunne lessen las Agrippa met zes jaar vlot de drie voornoemde talen en zijne moederspraak er bij! Kort daarna werd hij in handen gesteld van Jean Morel, Parijzenaar „die zachter met hem omging", en maakte hij zulke snelle vorderingen dat hij anderhalf jaar later („een weinig door Morel geholpen") de Criton van Plato vertaalde, aangemoedigd door de belofte van zijn vader dat deze de vertaling zoude doen drukken met het konterfeitsel van den kleinen geleerde op de eerste bladzijde van het werk. d'Aubigné, die in zijne mémoires dit voorval aan zijne kinderen bericht, verzuimt helaas hen mede te deelen of dit voornemen ten uitvoer gebracht

werd. Het is echter best mogelijk dat in de zorgen en moeiten van die voor het Protestantisme zoo hachelijke jaren, de lust en tijd Jean d'Aubigné daartoe ontbraken.

Gelijk vele zijner landgenooten was Agrippa's vader een trouw aanhanger der Hervorming geworden en beleed van harte de leerstellingen door Calvijn verkondigd. De denkbeelden van den grooten Franschen hervormer hadden in zijn geboorteland nog meer invloed dan Luther's meeningen en het aantal dergenen die de kerk hunner vaderen verlaten hadden, groeide staag. In schier alle kringen, zoowel onder Prinsen van den bloede en voorname edellieden, als onder magistraten, gezeten burgers en kleine luyden, vermeerderde de belangstelling voor de „nije leere" en werden de scherpe plakkaten van Frans I en Hendrik II ten spijte, Calvijn's afgezanten met vreugde verwelkomd. De toestand van verval waarin de Katholieke Kerk gaandeweg geraakt was, de hebzucht veler prelaten, de onkunde der lagere geestelijkheid had de bevolking allengs vervreemd; in sommige streken was de verwildering zoo groot dat de Jezuieten, toen zij hun arbeid begonnen, de bewoners erger dan blinde heidenen vonden.

De oprechte vroomheid veler Protestantsche leeraars won de harten dezer ongelukkigen, terwijl de beginselen van vrijheid en verzet tegen kerkelijke en wereldlijke tirannie, die — al mocht Calvijn niet rechtstreeks republikeinsche meeningen verkondigen toch in zijne leerstellingen te bespeuren waren — vele aanhangers vonden juist in die gewesten waar de bevolking 't meest tot rebellie geneigd bleek. In Poitou en Saintonge bijvoorbeeld, tot wier adel Jean d'Aubigné zich rekende, had de wreede wijze waarop van regeeringswege een opstand tegen de zoutbelasting onderdrukt werd, hoog en laag zoo bitter gestemd dat hunne klachten reizigers uit het buitenland opvielen.

Weldra telde men in deze streken tal van Hugenoten (zooals de Fransche Protestanten genoemd werden) en toen na den dood van Hendrik II de machtige verwanten van den jongen Frans II, de Hertog de Guise en de kardinaal de Lorraine de leiding der zaken geheel in handen kregen en de Protestanten nog strenger vervolgen lieten, werd de ontevredenheid steeds grooter. De leiders der Hugenoten zochten steun bij den Koning van Navarra, aan wien als naaste verwant van den vorst en hoofd van het geslacht Bourbon de invloedrijke positie toe kwam, nu door de Guises bekleed. In zijne ontstemming toonde hij zich bereid op hunne voorstellen in te gaan, en ofschoon hij een karakterloos mensch was van wiens hulp weinig te verwachten viel, traden hij en zijn broer, de Prins van Condé, als voorstanders van het Protestantisme op. Condé's eerzucht maakte hem niet kieskeurig ten opzichte der middelen en menschen van welke hij zich bediende om zijne doeleinden te bereiken. Een zijner handlangers, een zekere La Renaudie, wist vele edellieden, vooral in deze Oostelijke provincies, er toe over te halen aan een z.g. betooging deel te nemen, waarin zij den jongen Koning te Blois een smeekschrift zouden overreiken. In werkelijkheid wilde hij van de gelegenheid gebruik maken het hof als 't ware te overrompelen, de Guises gevangen te nemen en den Prins het Regentschap te verzekeren. De „Lorrains" hadden lont geroken, de „Conjuration d'Amboise" mislukte jammerlijk, La Renaudie werd doodgeschoten en de arme buitenlieden meedoogenloos streng gestraft, ofschoon de meesten geheel onkundig zijner plannen waren: „Jamais entreprise ne fut plus mal conçue ni plus stupidement executée," zuchtte Calvijn.

Ofschoon Jean d'Aubigné niet tot de slachtoffers behoorde, was hij geheel op de hoogte van La Renaudie's

voornemens en hevig verontwaardigd over den wreeden dood zijner geloofsgenooten. Toen hij korten tijd daarna op weg naar Parijs met zijn zoontje door Amboise reed en de hoofden zijner vrienden op den schandpaal zag steken, riep hij luide uit: „Ze hebben Frankrijk onthoofd, die beulen," en daar zijn zoon, de hevige ontroering bemerkende, die zich tegen Jean d'Aubigné's gewoonte in op diens gelaat weerspiegelde, zijn paard de sporen gaf en hem ter zijde drong, legde de vader zijne hand op Agrippa's hoofd en zeide plechtig: „Mijn kind, Uw hoofd „moet niet na het mijne gespaard worden waar het geldt „deze hoofden vol eere te wreken. Als Gij U hier aan ont- „trekt zal U mijn vloek treffen." Ofschoon zij door een vrij groot gevolg begeleid waren, toonde zich de volksmenigte die deze woorden vernomen had zoo vertoornd dat zij moeite hadden zich uit hare handen te bevrijden. Nooit zou Agrippa het voorval vergeten en van die ure af aan diende hij, zooals zijn vader het wenschte, met ijver en moed de goede zaak.

De Guises hadden dus gezegevierd, ja, zij wisten Condé te doen gevangen nemen en het leed geen twijfel of hij zoude ter dood gevonnisd worden, toen het overlijden van den Koning een einde aan hun bewind maakte. De Koningin-moeder, Catharina de Medici, die nu als Regentes van den tienjarigen Karel IX het land zou besturen was vast besloten haar gezag te handhaven, en wilde tevens trachten door een meer gematigde politiek ook de Hugenoten tevreden te stellen zonder de Katholieken onherroepelijk te vervreemden. Zij had, zoo zeide zij, opgemerkt dat de scherpe maatregelen genomen om de besmetting der ketterij uit te roeien er alleen toe gediend hadden het kwaad te doen toenemen, en koos dus tot haar kanselier en vertrouwden Raadsman Michel de l'Hopital, wiens denkbeelden duidelijk blijken uit zijn gezegde:

„Laten wij die woorden zooals Lutheraan, Hugenoot en „Papist vermijden, en ons slechts Christenen noemen."

Condé werd in vrijheid gesteld, de vervolgingen der Protestanten werden gestaakt, en bij het Edict van 1562 verkregen de Hugenoten toestemming om in niet versterkte steden godsdienstoefeningen in de buitenwijken te houden. Het was slechts een erkennen van een voldongen feit, maar toch was de beteekenis van dit staatsstuk groot, want voor de eerste maal werden de eischen der Protestanten wettelijk bekrachtigd, en beschouwde de regeering hen niet als misdadigers die geen rechten konden doen gelden. De verontwaardiging der Katholieken was onbeschrijfelijk, de Guises en twee andere voorname geloofsgenooten hadden reeds het z.g. Triumviraat ter verdediging hunner belangen gesticht en de Koning van Spanje, Filips II, liet zijne schoonmoeder weten, dat hij hen met man en macht zoude steunen: „Als 't bij den buurman brandt," zeide hij, „is 't beter 't vuur te gaan blusschen dan stil thuis de gevolgen af te wachten."

Het moet erkend worden dat het Catharina aan middelen ontbrak hare politiek van verdraagzaamheid te doen zegevieren, en hare Italiaansche staatkunde, die haar als landgenoote van Machiavelli er tce bracht een systeem van loven en bieden toe te passen en door handig intrigeeren te pogen Guises en Bourbons te vriend te houden, op den duur slechts wantrouwen verwekte. Eén vonk was genoeg de gemoederen te ontvlammen en den burgeroorlog onvermijdelijk te maken.

Op den 1en Maart 1562 hoorde de Hertog de Guise, toen hij door het stadje Vassy reed, een aanzienlijke schare Hugenoten in eene schuur psalmen zingen. Vertoornd over deze ongeoorloofde vrijheid (daar de godsdienstoefening binnen de muren van Vassy gehouden werd) zond de Hertog eenige der edellieden van zijn gevolg,

dat ruim tweehonderd man sterk was, naar binnen om den Hugenoten het stilzwijgen op te leggen. Na eene heftige woordenwisseling ging men wederzijds tot daden over, de ongewapende Protestanten gooiden met steenen waarvan één Guise licht verwondde en zijne begeleiders de aanleiding verschafte hun toorn te koelen als gold het zich voor het stellen van eene hinderlaag te wreken. Vrouwen en kinderen werden meedoogenloos neergeveld, en 't was niet te verwonderen dat de tijding van het bloedbad van Vassy het sein tot den burgeroorlog werd. Condé riep zijne getrouwen te wapen, en de Protestantsche edellieden „merveilleusement resveillés", schaarden zich om hem. Catharina deed wat zij kon om den vrede te behouden, en daar zij boven alles vreesde weer in de macht der Guises te geraken, poogde zij Condé tot haren bondgenoot te verwerven. Het ontbrak den Prins aan de noodige doortastendheid, hij wist van de gelegenheid geen gebruik te maken. De Guises traden met meer beslistheid op, kregen den zwakken Navarra op hunne hand, trokken aan het hoofd van een leger naar Fontainebleau, waar Catharina verblijf hield en dwongen haar met hen naar Parijs terug te keeren.

Condé had zijne kans verkeken, met zulke troeven in de hand hadden de Guises vrij spel en konden met schijn van recht hunne tegenstanders als rebellen brandmerken, zoodat het een vroom en overtuigd Hugenoot als Coligny moeite kostte zich bij Condé te voegen en dus tegen zijn vorst in opstand te komen. De Admiraal was echter niet tegen de smeekbeden zijner vrouw bestand. Agrippa zelf heeft ons bericht hoe zij gedurende eene nachtwake hem op hartroerende wijze aan 't droevig lot zijner geloofsgenooten herinnerde, en zonder op zijne sombere voorspellingen van 't leed dat haar wachtte, acht te slaan, hem bewoog het zwaard te trekken — het treurig tijdperk der godsdienstoorlogen nam een aanvang.

Naar onze meening lijkt het zeker vreemd dat, juist in de Aprilmaand van dit veel bewogen jaar 1562, Jean d'Aubigné het besluit nam zijn zoontje naar Parijs te brengen om ten huize van den bekenden geleerde Béroald diens lessen te volgen. d'Aubigné, die toch tot de leiders der partij gerekend werd:

> Avec Condé, Saint-Cire et d'Andelot,
> Chefs du parti appelé Hugenot.

zegt een oud versje, moest weten dat Agrippa's verblijf in de hoofdstad het kind aan allerlei gevaren kon blootstellen, daar de bevolking voor 't meerendeel fanatiek Katholiek was, en de Parijzenaars, gelijk Commelijn het in zijne Reyse door Vranckrijck (1662) uitdrukt: „seer „licht te beweghen syn, een scherpsinnigh mensch be„quaem synde om duysent te doen muytineeren." Misschien achtte hij het echter raadzaam, nu zijn zoontje wat ouder werd hem aan een bekwaam paedagoog toe te vertrouwen wiens verdiensten op dit gebied algemeen bekend waren. Béroald was bovendien een warm voorstander der Calvinistische leer, zorgde uitmuntend voor zijne pupillen en de geriefelijke inrichting zijner woning, de fraaie meubels en de kostbare bibliotheek maakten een diepen indruk op Agrippa. Toen een edict werd uitgevaardigd waarbij alle Protestanten gelast werden de stad te verlaten (einde Mei 1562), kostte de gedachte al dit moois vaarwel te moeten zeggen den kleinen jongen zulke bittere tranen dat Béroald, hem bij de hand vattende, hem onder 't oog bracht dat hij zich gelukkig mocht achten reeds op jeugdigen leeftijd iets te verliezen terwille van Hem, die ons alles geschonken heeft. Het duurde niet lang of de knaap zoude ondervinden dat een Hugenoot nog heel wat ergers overkomen kon.

Béroald en zijn gezelschap werden op weg naar Orléans door een zekeren Chevalier d'Achon gevangen genomen en overgeleverd aan den beruchten inquisiteur Democarès. Agrippa huilde niet, vertelt hij ons, toen men hem naar de gevangenis bracht, maar wel toen men hem zijn verzilverd zwaard en versierden gordelriem afnam. Hij liet zich echter niet door den toornigen Democarès bang maken en het aanvallige knaapje in zijn mooi wit satijnen pakje met zilver bestikt, wist door zijn moed en zijne vroolijkheid de harten zijner bewakers te vermurwen. Zij brachten hem naar Achon's vertrek en dreigden hem met den vuurdood. Hij antwoordde dapper dat de afschuw voor de mis hem den angst voor den brandstapel ontnam, en toen de Heeren door vioolspel begeleid aan het dansen gingen was hij dadelijk bereid in eene gaillarde rond te springen. „Alle aanwezigen begonnen hem te bewonderen „en te beminnen, maar de inquisiteur gelastte dat men „hem onverwijld naar de gevangenis terug zoude brengen „waar men hem de beul wees die toebereidselen voor de „komende terechtstelling maakte." Gelukkig kwam het niet zoo ver; dank zij een van Achon's eigen officieren die hen uit liefde tot Agrippa bijstond, ontsnapten Béroald en de zijnen aan den vuurdood. Hand aan hand slopen zij uit de gevangenis en bereikten door velden en akkers Montargis, waar zij onder de bescherming der Landsvrouwe Renée de France, Hertogin Weduwe van Ferrara, veilig uitrusten konden.

Drie dagen lang waren zij de gasten dezer vrome Prinses die ter wille van haar Protestantsch geloof Ferrara had moeten verlaten, en zich toen in dit stadje dat tot haar erfgoed behoorde, gevestigd had. Zij liet Agrippa op een bankje aan hare voeten neerzitten, en luisterde met welgevallen naar zijne kinderlijke bespiegelingen omtrent de verachting, die men voor den dood koesteren moest. Mis-

schien stond zij den kleinen prediker ter verpoozing toe met haar dwergin Agnes te spelen, hare tallooze hondjes te aaien, en de papegaai te bewonderen voor wie zij een kooi van zes verdiepingen hoog had laten maken.

Bij al zijn vroegrijpheid bleef Agrippa gelukkig een echten rakker want, toen zijn vader eenigen tijd later naar Orléans kwam, vond hij zijn zoontje, die juist van de pest hersteld was, „wel eenigszins verwilderd, daar het moeilijk „valt de schoone kunsten der vredesjaren te midden van „den laaienden oorlogsgloed te beoefenen." Orléans was als hoofdkwartier der Hugenoten de verzamelplaats hunner troepen geworden en gelijk de meeste jongens verkoos Agrippa het gezelschap der soldaten boven dat der studieboeken. d'Aubigné sen. toonde zich hier over weinig gesticht en om Agrippa zijne ontstemming terdege te doen beseffen, „zond hij hem een vertrouwden dienaar met de „opdracht hem langs de winkels te leiden, opdat hij een „handwerk kiezen zoude, daar hij de letteren en de eer „verzaakte." Het knaapje van nog geen elf jaar nam deze strenge vermaning zoo ter harte dat hij zwaar ziek werd en in levensgevaar verkeerde; toen hij weer op de been kwam, viel hij voor zijn vader op de knieën en sprak hem met zooveel gevoel toe dat de omstanders met hem weenden: „en de vrede verzegeld werd door het goedkeuren „eener uitgave die zijne geldmiddelen te boven ging."

Jean d'Aubigné's gestrengheid belette niet dat zijn zoontje hem van harte beminde, en toen hij kort daarna aan eene bekomen verwonding overleed, was Agrippa schier ontroostbaar. Men trachtte hem het geleden verlies te verbergen, doch hij wist zich van de waarheid zijner vermoedens te overtuigen en school telkens weg om in stilte te huilen. Nimmer vergat hij de vaderlijke vermaningen, en koos zooveel hij bij machte was Jean d'Aubigné's beginselen tot richtsnoer zijner daden.

Agrippa's vaderlijk erfdeel bestond — wat stoffelijke goederen betrof — helaas uit niets dan schulden; de opbrengsten van het kleine goed dat aan zijne moeder had toebehoord, stelden hem in staat zijne studies te voltooien, eerst bij Béroald en later te Genève, waar zijn voogd hem op slechts dertienjarigen leeftijd heenzond.

Agrippa had te Orléans voor een wonder van geleerdheid gegolden, daar hij met zonderlinge vlugheid Latijnsche verzen dichtte, vlot Hebreeuwsch las en mathesis zoowel als philosophie bestudeerde. Te Genève deelden de leeraren deze vleiende meening niet en werd hij — omdat het hem aan de noodige kennis van het Grieksch ontbrak — naar de schoolbanken verwezen. Uit woede over deze vernederende behandeling gaf hij zich niet de minste moeite, en haalde allerlei kattekwaad uit, waarvoor zijne medeleerlingen hem natuurlijk van harte bewonderden. Monsieur de Bèze, die na Calvijn's dood de stad bestuurde en met bijzondere zorg over de studenten waakte, wilde hem deze streken vergeven „daar zij aan den speel-„schen aard van een jongen haas en niet aan de kwade „neigingen van een vos te danken waren," doch de meesters waren Orbiliussen die er even onbarmhartig op los ranselden als de leeraar van Horatius. Het kostte den lastigen en ongezeggelijken Agrippa veel moeite zich aan deze strenge tucht te onderwerpen, en dat hij 't twee jaren in Genève uithield was alleen aan den invloed van Loyse Sarrasin, de dochter van zijn kostbaas, te danken. Deze jonkvrouw, wier geleerdheid en deugden door heel Genève vermaard waren, wist hem deels door vriendelijke hulp, deels door verwijten, tot studie te bewegen, maar toch ging 't Agrippa gelijk later Jean Jacques Rousseau — de stichtelijke atmosfeer der stad van Calvijn bleek hem op den duur te machtig, en hij ging aan den haal!

Zonder de toestemming van zijn voogd vluchtte hij

naar Lyon, waar hij negen maanden in 't gezelschap van een avonturier doorbracht — deze vreemde sinjeur, halfwiskundige, half sterren-wichelaar, onderwees den knaap in beide vakken en leerde hem op zijn herhaald aandringen ook nog tooveren! De aldus verworven kennis der magie stelde hem echter niet in staat zijn leege beurs te vullen, en de ontdekking dat hij weldra in gebreke zoude blijven de herberg-rekening te betalen, vervulde hem met zulk een wanhoop dat hij besloot een einde aan zijn leven te maken. Hij was op het punt zich van een brug in de rivier te storten, toen de goede gewoonte aan elke gewichtige handeling een gebed te doen voorafgaan, hem tot inkeer bracht — ontsteld over zijn zondig voornemen smeekte hij God om uitredding. Schier dadelijk werd Agrippa's gebed verhoord, want hij herkende in een der voorbijgangers een zijner neven die door Coligny naar Duitschland gezonden was, en ook opdracht had gekregen hem te bezoeken, en eene som gelds te overhandigen. Hij was uit den nood verlost, maar dit voorval strekte hem tot waarschuwing, want hij keerde naar Archiac, de woonplaats van zijn voogd terug, waar hij gedurende den tweeden godsdienstoorlog, 1567—1568, blijven moest zonder toestemming te verkrijgen mede ten strijde te trekken.

Het was een hard gelag voor Agrippa en toen kort na den vrede van Longjumeau, dien men eerder als een wapenstilstand kon beschouwen, de vijandelijkheden weer hervat werden, was hij niet langer te houden. Hij brandde van verlangen in de Hugenootsche benden die zich ook in de omstreken van Archiac verzamelden, dienst te nemen, maar zijn voogd vond hem daar met zestien jaren nog niet oud genoeg toe, en hield den opstandige achter slot en grendel, ja zijne voorzorg ging zelfs zoo ver dat hij 's nachts Agrippa's kleeren deed weghalen om elke poging tot vlucht te verijdelen! Maar wat taalde Agrippa

om zulke bijkomstigheden als wambuis en hozen — hij liet zich door middel van zijne lakens uit 't venster zakken, en snelde enkel in zijn hemd en op bloote voeten naar 't huis waar langs hij wist dat de soldaten trekken zouden. Deze waren niet weinig verwonderd eene witte gedaante te ontwaren die hen achterna snelde; schreeuwende en huilende door de pijn die zijn stukgeloopen voeten hem lijden deden, gelukte het Agrippa toch hen in te halen, hij werd door een brommenden officier op een paard geheschen en begon berooid als een bedelaar zijn eersten veldtocht. Gelukkig wist hij al ras bij eene schermutseling eenige wapenstukken van een gevallen vijand te bemachtigen, en weldra verschaften hem de leiders eene uitrusting. Zijne verwanten deden hun best deze heeren te bewegen den vluchteling naar huis te zenden, maar Agrippa ontsnapte aan deze welgemeende pogingen en begon in het vendel van Asnières zijne militaire loopbaan.

Hij heeft ons in zijne Mémoires zelf medegedeeld dat de Hugenoten den eersten oorlog als engelen, den tweeden als mannen en den derden als duivels hadden gevoerd, en wat hij ons van zijne eerste krijgsjaren vertelt, bevestigt dit oordeel geheel. Het was voor hem diep te betreuren dat hij nu al dadelijk, zooals bijkans zijn leven lang, tegen zijn eigen landslieden strijden moest en naar 't voorbeeld hem gegeven, leerde plunderen en rooven. Zoowel in de tallooze kleinere gevechten waar aan hij deel nam, als in de nederlaag van Jarnac (13 Maart 1569) waar Condé den dood vond, toonden zich de manschappen van beide legers „aspres et opiniâtres", en bleek 't dat de ridderlijkheid van een Guise, die Condé na zijne gevangenneming in den slag van Dreux met zooveel onderscheiding behandeld had, voor goed verdwenen was. Reitres en Albaneezen, Hugenoten en koningsgezinden wedijverden in

het brandschatten der weerlooze bevolking, en Lazarus van Schwendi, de bekwame Duitsche veldheer, had volkomen gelijk toen hij op de „barbarische, wilde Freiheit" wees den jongeren edellieden in deze oorlogen tot gewoonte geworden. d'Aubigné weerstond de verzoeking niet en verrijkte zich ook op deze weinig eervolle wijze. Hij bekent zelf dat toen hij aan 't einde van dezen veldtocht zwaar ziek werd, en 't noodig achtte zijne euveldaden te belijden, het relaas zijner plunderingen de toehoorders de haren te berge deed rijzen! Het zelfverwijt, door deze biecht ontstaan, was hem echter van groot nut, daar hij tot inkeer kwam en na deze ziekte in zijn voordeel veranderde. Misschien had dit berouw hem niet belet, indien de oorlog voortgezet ware, weer even ruw en meedoogenloos op te treden, maar gelukkig dwong de vrede van St. Germain, 1570, hem de wapens neer te leggen.

Deze overeenkomst waarbij den Protestanten belangrijke concessies werden gedaan, was niet alleen aan den berooiden toestand van 's Konings schatkist te danken, maar ook aan de taaie volharding waarmede Coligny, die na Condé's dood de leider der Hugenoten geworden was, zijne plannen ten uitvoer bracht en zonder zich door de nederlagen van Jarnac en Montcontour te laten ontmoedigen, zijn doel bereikte. (Het was in het veelbewogen jaar 1569 dat Willem van Oranje en zijn broers Lodewijk en Hendrik zich met Hertog Wolfgang van Zweibrücken naar Frankrijk begaven om de Hugenoten te helpen en Condé bij Chàlus ontmoetten. Samen trokken zij naar de kuststreek om La Rochelle en belegerden te vergeefs Poitiers; misschien heeft Agrippa daar den grooten Zwijger gezien, dien hij later zoo oprecht vereerde en wiens zoon Maurits hij de „très excellent fils d'un incomparable Père" noemde.)

II

DE MINNAAR VAN DIANE DE TALCY

Coligny's standvastigheid had zijne partij een tijdperk van betrekkelijke rust verschaft en ook d'Aubigné keerde naar 't kleine buitengoed terug dat hij van zijne moeder geërfd had. Zijne verwanten hadden echter op onrechtmatige wijze zich deze bezitting toegeëigend, en Agrippa won zijne huizinge niet zonder strijd en moeite. Hij bracht er twee jaren door: „Roy d'un petit hameau. Prince de mon mesnage", maar zelfs in deze landelijke eenzaamheid vond hij geen zielerust, daar hij 't harte verloor aan de dochter van een zijner buren, Diane Salviati. Helaas was deze keuze geen gelukkige. De Salviati's, Heeren van Talcy, behoorden tot een rijk en voornaam Italiaansch geslacht, aan de Koningin-moeder verwant, en beschouwden Agrippa als een landjonker van geringe afkomst dien zij niet de eer waardig keurden een hunner dochters te huwen.

d'Aubigné liet zich niet ontmoedigen en maakte met de onstuimige vrijmoedigheid zijn karakter zoo eigen, Diane het hof; naar 't voorbeeld van Ronsard die hare tante Cassandre bemind had, verheerlijkte hij haar in menig gedicht en vleide zich dat zij hem niet ongenegen was. Diane stond hem tenminste toe haar te Talcy te bezoeken, en ontving hem welwillend mits hij zich ten haren opzichte geen vrijheden veroorloofde. d'Aubigné had door de bandelooze leefwijze der laatste jaren iets van de ruwheid van een soldatenkind gekregen, en men mag het

Diane zeker als een verdienste aanrekenen dat zij, deverfijnde dochter der Salviati's van haar vereerder, meer hoofsche vormen eischte. Hij erkende zijne gebreken en verontschuldigde zich in een alleraardigst gedicht waarin hij haar mededeelt:

„Pardonne moy, chère Maistresse,
„Si mes vers sentent la destresse,
„Le soldat, la peine et l'esmoy:
„Car depuis qu'en aimant je souffre,
„Il faut qu'ils sentent comme moy
„La poudre, la mesche et le souffre."

Toch duldde zij geen te groote gemeenzaamheid, zelfs niet in dichtmaat en toen haar de al te vurige liefdesverklaring een zijner sonnetten misviel, wierp zij 't papier zonder te aarzelen in 't vlammende haardvuur. Dan pleitte de bedroefde minnaar zoo berouwvol om genade dat hem vergeving geschonken werd en hij de hoop koesteren mocht 't hart zijner beminde werkelijk verteederd te hebben. Tal van bekoorlijke trekjes schilderen ons in zijne verzen dit „voorjaar", zooals hij dien gelukkigen tijd noemde, — samen maakten zij muziek en tokkelden Diane's witte vingers op het clavecimbaal, samen plukten ze aardbeien, en zuchtte Agrippa over de slangen onder vruchten en bloemen verborgen: de bekoorlijkheden die hem van zijn gemoedsrust beroofden — samen rustten zij onder 't lommer der boomen en stond zij hem eindelijk toe een kus te stelen .... zelfs wanneer zij van elkaar verwijderd zijn, vergeet zij hem niet en bemerkt hij de waarheid van het gezegde dat afwezigheid het harte tot teederheid stemt:

„en m'esloignant de mon feu
„Je l'ai trouvé en mon repos accreu ....

Agrippa besefte echter ten volle dat zoo Diane's vader hem minzaam bejegende, de overige familie-leden zijn aanzoek niet goedkeurden, en juist de meest invloedrijke zich tegen deze verbintenis met een armen onaanzienlijken Hugenoot verzetten. Misschien was deze tegenstand een der redenen die hem noopten in Juli 1572 naar Parijs te reizen om den Koning zijne diensten aan te bieden. Er liepen nl. geruchten dat dank zij Coligny's steeds toenemenden invloed de oorlog aan Spanje verklaard zou worden, en indien het Agrippa lukte zich in den veldtocht te onderscheiden zou 't hem wellicht gemakkelijker vallen Diane's hand te verwerven.

De omstandigheden schenen deze hoop te wettigen, want sinds Admiraal de Coligny naar Parijs was gekomen om op verzoek der Koningin-moeder over 't huwelijk harer dochter met den jongen Koning van Navarra te onderhandelen (Antoine de Bourbon was in 1562 overleden en zijne weduwe bleef met hart en ziel de Protestantsche zaak trouw), leek het alsof de kwade dagen voorbij waren en den Hugenoten vrede en godsdienstvrijheid wachtten. De rustig-voorname persoonlijkheid van den Admiraal maakte blijkbaar een diepen indruk op Karel IX; de arme jonge vorst, ziekelijk en gejaagd, een echte zenuwlijder zou men thans zeggen, wiens driftbuien de schrik zijner omgeving waren, voelde den kalmeerenden invloed die er van den vromen edelman uitging, van wien men zeggen kon, dat hij geen baatzucht kende, en in tegenstelling met 't meerendeel der hovelingen alles voor zijn geloof veil had gehad. Karel luisterde met welgevallen naar het voorstel van den Admiraal, Spanje den oorlog te verklaren, den Prins van Oranje te steunen, en aan 't hoofd van een vereend leger van Katholieken en Hugenoten zich voor de nederlaag van St. Quentin te wreken. Coligny's positie, aan het hof werd steeds sterker en d'Aubigné deelt ons

mede dat „er geen dag voorbij ging, waarin de gunsten „en ambten anderen geweigerd hem met opgewektheid „verleend werden, als had hij 't maar voor 't zeggen." Wellicht hoopte Agrippa dat de Admiraal uit erkentelijkheid voor de verdiensten van den vader den zoon niet vergeten zou, en zag hij zich reeds in triomf, rijk aan eer en krijgsbuit, naar Diane terugkeeren! Helaas hem wachtte eene wreede ontgoocheling!

Ware Coligny een ervaren staatsman geweest, even bedreven als een Willem van Oranje in alle listen en lagen der toenmalige politiek „à l'Espagnolle" of „à l'Italienne", dan had hij de Koningin-moeder te vriend weten te houden en zijne koene plannen ten uitvoer gebracht zonder haar wantrouwen op te wekken. Catharina vreesde bovenal hare macht over haar zoon te verliezen, zij begon te beseffen dat de deugden die zij zelf bij Coligny waardeerde, zijne onomkoopbaarheid en eerlijkheid, het nu beletten dat hij zich als zoo veel anderen door haar liet begoochelen. De verwante der Medicis had voor idealen geen begrip, hare verdraagzaamheid was enkel 't gevolg harer onverschilligheid wat godsdienstzaken betrof; zij oordeelde het uit politieke overwegingen evenmin geraden van geloof te veranderen als zich blindelings te storten in wat zij als een gevaarlijk avontuur beschouwde.

De Admiraal mocht van meening zijn, dat „een recht- „vaardige, voordeelige, en gemakkelijke oorlog" Hugenoten en Katholieken verzoenen zou en de onstuimige jonge edellieden bezig houden — de nuchtere werkelijkheidszin der Koningin-moeder deed haar beseffen dat de strijd tegen Filips, den beschermer der Katholieken, bij zijne geloofsgenooten in Frankrijk alles behalve populair zoude zijn, en waar noch Elisabeth van Engeland beducht voor 't vermeerderen van Frankrijk's macht, noch de Duitsche Lutheranen werkzamen steun zouden verleenen,

Coligny's kruistocht kans liep met een nog grooter ramp dan St. Quentin te eindigen.

De mislukking van La Noue's aanval in Henegouwen versterkte Catharina's sombere vermoedens en toen Coligny op den krijg bleef aandringen, besloot zij een einde aan den volgens haar onhoudbaren toestand te maken, trachtte den Admiraal te doen vermoorden en de schuld voor den laffen aanslag op de Guises te werpen die Coligny als den vermeenden moordenaar van hun vader (in 1563 voor Orléans door Poltrot de Méré met goedvinden van den Admiraal, volgens hen, neergeschoten) fel haatten. De poging mislukte, de verontwaardiging der Hugenoten was groot en werd naar allen schijn door den Koning gedeeld, het sterk anti-Protestantsche gepeupel begon teekenen van onrust te geven — Catharina die den fieren moed van zoo menige edelvrouwe harer dagen miste, werd hoe langer hoe angstiger en herinnerde zich zeker de uitspraak van Machiavelli die aanraadde in zulke gevallen zoo doortastend op te treden dat alle kans op weerwraak benomen werd. Zij wist den armen jongen Koning door smeekbeden, tranen en 't bericht eener z.g. Protestantsche samenzwering die hen allen 't leven kostten zou, zoover te brengen dat hij de toestemming tot het dooden der aanvoerders gaf. Guise was dadelijk bereid zich op den Admiraal te wreken en in den nacht van 24 Aug. 1572 (St. Bartholomeus nacht) werd de grijze veldheer neergeveld en vielen met hem schier alle Hugenoten ter wille der huwelijksfeesten van Marguerite de Valois en Hendrik van Navarra te Parijs verzameld. De bevolking der stad maakte van de gelegenheid gebruik haar haat tegen de ketters op vreeselijke wijze te koelen en spaarde noch ouden van dagen, noch vrouwen en kinderen. d'Aubigné heeft in een zijner gedichten de vreeselijke gebeurtenis in al hare ontzetting beschreven, hoewel hij er zelf niet

bij tegenwoordig was. Hij had als getuige bij een tweegevecht een sergeant der wacht verwond en was gedwongen geweest de stad te verlaten. Het gelukte hem met de manschappen die hij reeds voor den oorlog tegen Spanje geworven had, veilig zijn geboortestreek te bereiken, waar Diane's vader hem welwillend te Talcy ontving.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat d'Aubigné diep terneergeslagen was — zijn schoonste verwachtingen waren beschaamd, alle hoop op eene eervolle toekomst was verdwenen en hij bezat zelfs niet de geldelijke middelen zich eene uitrusting te verschaffen en aan den oorlog deel te nemen die tengevolge dezer gruwelen tusschen Katholieken en Hugenoten uitgebroken was. Zijn gastheer, aan wien hij zijn nood klaagde, ried hem aan door middel der papieren die hij bezat, den kanselier de l'Hôpital wiens medeplichtigheid aan de samenzwering van Amboise hij bewijzen kon, te dwingen hem een flinke som te geven. d'Aubigné zocht de bewuste stukken op, doch na ze aan Talcy getoond te hebben, wierp hij ze in het haardvuur en antwoordde op Talcy's berisping: „Ik „heb ze verbrand uit angst dat zij mij verbranden zouden, „want ik besefte hoe zeer de verzoeking mij verleidde." Getroffen door zooveel edelmoed verzekerde de oude heer hem dat de papieren die Agrippa verbrand had in hém den lust hadden doen ontbranden d'Aubigné tot schoonzoon te begeeren. De bekentenis was voor Agrippa zeker vleiend, maar helaas schijnt de invloed van den vader in zijn gezin niet bijster groot te zijn geweest, want het werd den minnaar zijner dochter steeds duidelijker dat Diane's genegenheid begon te verflauwen. Hij had weliswaar zelf gedicht:

„Je fuis celle qui veult, je veulx celle qui nye:
„L'amour désire vaincre et non se contenter."

Maar het stelde hem bitter teleur te moeten merken dat zij hem niet alleen met onverschilligheid behandelde doch naar de wijze veler dames in zulke gevallen hem zijn vermeende ontrouw verweet — was dat niet haar eigen schuld? . . . .

„Vous dites que je suis muable
„Que je ne sers pas constamment
„Comment pourrois je sur le sable
„Faire un asseuré fondement?"

Wanneer zij dacht zijne liefde slechts als een tijdverdrijf te beschouwen, dan vergiste zij zich deerlijk, maar kon hij 't helpen dat hij zich koeler toonde, „de „vlam zijner minne was in de beken zijner tranen ge„doofd." Hij had echter niet de geestkracht de kluisters te verbreken die hem aan de wreede schoone geketend hielden, weliswaar trachtte hij eens te vluchten, maar toen hij in een hinderlaag zwaar verwond werd, snelde hij met levensgevaar naar Talcy terug om in Diane's armen te sterven.

Zij verpleegde hem vriendelijk, maar luisterde hoe langer hoe meer naar hare verwanten die haar deze echtverbintenis ontrieden. „Zij handelde," zegt d'Aubigné, „naar 't voorbeeld van een fieren valk, die door wispel„turigheid gedreven een edel wild laat varen om zich op „een gemeene kraai te werpen," en schonk hare hand aan den Sieur de Limeuil, iemand die volgens Agrippa in geen enkel opzicht deze eer waardig was. d'Aubigné bleef niets anders over dan naar zijn eigen huis terug tekeeren, waar hij in sombere rouwgewaden luid weeklagende door bosschen en velden rondzwierf:

„Je cherche les désertz, les roches égarées,
„Les foretz sans chemins, les chesnes périssans,

„Mais je hay foretz de leurs feuilles parées,
„Les séjours frequentez, les chemins blanchissans."

Hij voelde zich tot stervens toe bedroefd, en bereidde in eene kamer ten teeken zijner smart met doodshoofden en „mil os blanchissans" beschilderd op zijn naderend einde voor. Toch was hij niet, gelijk hij 't voorstelde van allen verlaten — verscheidene bekwame artsen werden zelfs heel uit Parijs aan zijn ziekbed ontboden. Een dezer, de beroemde Pestel, wist hem, nog meer door verstandige sympathie dan door andere middelen van zijne kwaal te genezen en hem met nieuwen levensmoed te bezielen. Hoewel Agrippa nimmer Diane vergat, en nog jaren daarna in 't heetst van een gevecht roekeloos zijn leven waagde om niet een armband uit heur haar gevlochten te verliezen, zegevierde zijn jeugd over dit liefdeswee en weldra greep hij gretig de gelegenheid tot nieuwe avonturen aan.

III

DE STALMEESTER VAN DEN KONING VAN NAVARRA

Hendrik van Navarra was in den St. Bartholomeus-nacht ter nauwernood aan den dood ontsnapt, zijne trouwe vrienden waren voor zijn oogen neergeveld en hij was gedwongen geweest zijn geloof te verloochenen en zich tot het Katholicisme te bekeeren. Sinds dien moest hij aan 't hof als een onvrijwillige gast vertoeven, die 't wantrouwen der Koningin-moeder met een heirleger spionnen omgaf. Met ongeloofelijke koelbloedigheid wist de jonge man van nauwelijks twintig jaren zich door de hem steeds dreigende gevaren heen te slaan, en ontwapende zijne vijanden door zijne glimlachende onbezorgdheid: „ieder-„een dacht dat hij zich niets meer te binnen riep van „hetgeen men hem aangedaan had." Navarra verloor bij zijne vermeende luchthartigheid nimmer zijn doel uit het oog, trachtte telkens de vrijheid te verkrijgen en met haar dat leiderschap der Katholieke partij dat hem van rechtswege toekwam.

In het warnet van intriges dat hem omgaf, voelde hij echter behoefte, zich zoo veel 't hem mogelijk was van lieden te omringen op wier gehechtheid en trouw hij rekenen kon. d'Aubigné vertelt ons tenminste dat een van Hendrik's edellieden hem aan de verdiensten van Jean d'Aubigné herinnerde en hem den zoon aanbeval als „iemand die niets te heet vond": voor geen kleintje vervaard, — een eigenschap die den jongen vorst zoo aantrok

dat hij Agrippa tot zijn stalmeester benoemde. Navarra moest eerst Catharina's tegenstand overwinnen, zij en hare intiemen waren evenmin de rol vergeten door d'Aubigné's vader gespeeld, maar Hendrik's verlangen zegevierde en Agrippa kreeg de aanstelling.

Hendrik had in elk opzicht eene goede keuze gedaan; de jonge man toonde zich niet enkel van zijn plichten op de hoogte en gold spoedig als „un des meilleurs hommes „de barrière, de tournois et de bague," maar zijne andere hoedanigheden verwierven den bijval van Koning Karel en versterkten dus de positie van zijn eigen meester. Karel had sinds den bloednacht noch zielerust, noch gezondheid bezeten, zijn zenuwgestel was tengevolge der vreeselijke spanning waarin hij verkeerd had, geheel ondermijnd, vlagen van berouw en uitbarstingen van woede wisselden elkaar met schrikbarende snelheid af, en om dit lijden te verzachten bezigden zijne dienaren hetzelfde middel als Saul's knechten, en poogden door muziek en snarenspel de kwade gasten te verdrijven die den beklagenswaardigen vorst kwelden. Karel had steeds de dichtkunst bemind, was niet onbedreven in het verzen maken en toen hij d'Aubigné's bekwaamheid in het rijmen ontdekte, behandelde hij den jongen edelman met eene gemeenzaamheid die de achterdocht zijner moeder verwekte, vooral daar Agrippa zich niet schroomde den Koning in een sonnet te waarschuwen tegen degenen die hem tot nieuwe wreedheden jegens de Hugenoten aanspoorden.

Het was voor den landjonker uit de provincie, onervaren in de intriges der hofkringen, niet gemakkelijk de vele klippen te omzeilen waarop zijn levensscheepje te pletter kon loopen, te meer daar hij trouw aan zijn geloof blijven wilde. Het ontbrak hem gelukkig niet aan moed en gevatheid, naar 't voorbeeld van zijn meester redde hij zich vaak door zijne tegenwoordigheid van geest uit vele

periekelen. In zijn latere geschriften schetst hij ons op levendige wijze, (schoon ietwat verward wat de tijdsomstandigheden betreft), de verschillende gevaren waar aan hij ternauwernood ontsnapte. Hij weet zijn lezers het hof dezer laatste Valois voor oogen te tooveren met zijn pracht en praal, zijn schitterende feesten, zijn voor 't uiterlijk verfijnde zeden, zijn losbandigheid en wreedheid — want bij al deze genietingen bleef de beul de ongeziene gast en kon een wenk der Koningin-moeder den onvoorzichtige tot pijnbank en schavot veroordeelen.

Catharina bleef Navarra niet ten onrechte verdenken; zij vermoedde dat hij en haar jongste zoon de Hertog van Alençon, een geboren intrigant, plannen tot vlucht smeedden en was vast besloten deze te verhinderen. De beiden lieten zich echter niet ontmoedigen, en herhaalden telkens hunne pogingen hoewel deze aanvankelijk steeds door verraad der medeplichtigen mislukten. Een dezer complotten bracht het hof in rep en roer en Catharina maakte van hare positie als Regentes — de arme Karel was juist in die dagen, Mei 1574, overleden — gebruik Navarra achter slot en grendel te houden en toen zij naar Lyon reisde om den nieuwen Koning Hendrik III te verwelkomen die in allerijl Polen verlaten had, waar hij enkele jaren regeerde, voerde zij Hendrik en Alençon als gevangenen in haar eigen karos mede.

Het mocht voor beiden een geluk heeten dat Hendrik III zich jegens hen minzamer toonde dan zij 't verwachten konden en, ofschoon hij hen niet de vrijheid schonk, toch hun lot veel dragelijker maakte. Het ontbrak dezen vorst niet aan schranderheid, maar hij had door de uitspattingen zijner jeugd de wilskracht verloren die hem in staat gesteld zou hebben de teugels van het gezag met vaste hand te grijpen en hij nam te veel de houding aan van iemand die Gods water over Gods akker laat loopen:

„Je sais bien, ce me semble, ce qu'il faudroit, mais je „suis comme ceux qui se voyent noyer et, par obeissance, „sont plutôt contents de l'être que de se sauver. Et puis, „je serois seul de mon avis et je peux me tromper!" dat was niet de gemoedsstemming om een verdeeld rijk met energie van den ondergang te redden. Hendrik stoorde zich echter luttel om zijne plichten, en omgaf zich liever van een schare jonge edellieden, zijne mignons, „fraisés et „frizés, avecq les crestes relevées .... pignés, diaprés et „pulverizés de pouldres violettes et senteurs odorifé- „rantes", (Régistre-Journal de l'Estoile) die met hem aan de zonderlingste maskerades deel namen en door hunne onbeschaamdheid verstandige lieden ter dege ontstemden.

d'Aubigné voelde niets dan minachting voor een vorst die zich als vrouw verkleedde en voor een onweer beefde, maar moest noodgedwongen wel aan 't hof blijven. Hij had gaandeweg den naam van een uitstekend ruiter en ringsteker verworven en toen de ontrouwe Diane ter gelegenheid van een feest het hof bezocht en haar vroegeren minnaar door elkeen hoorde prijzen, „betreurde zij 't on- „derscheid tusschen 't geen zij verloren had en dat wat „zij nu bezat zoo bitter dat zij aan eene zwaarmoedigheid „begon te lijden die haar ontijdigen dood veroorzaakte". Er schuilt een zeker leedvermaak in dit relaas, maar Agrippa telde ongetwijfeld tot de bloem der jongere hovelingen.

Hendrik III waardeerde ook, even als zijn overleden broer, d'Aubigné's dichterlijke gaven en liet nog jaren daarna een der balletten door hem bedacht met groote praal opvoeren. d'Aubigné behoorde tot de leden der Académie des Beaux Esprits du Louvre, een uitgelezen gezelschap dames en heeren die onder 't presidium van den vorst over letterkundige vraagstukken van meening

wisselden. Hij had de vriendschap weten te verwerven der meest gevierde edellieden, zooals Bussy d'Amboise, die hem de kunst leerde de wacht te paard aan te vallen, hetzij om gevangen vrienden te verlossen, hetzij enkel om de glorie aan zulke waaghalzerij verbonden. Agrippa toonde zich deze lessen waardig, zijne roekeloosheid overtrof zelfs die van Bussy. Geen wonder dat de dames zulk een koenen ridder genegen bleken, te meer daar hij hunne plagerijen met even veel durf als gevatheid wist te beantwoorden, en zijne kennis der tooverij hem in staat stelde — naar zij meenden — hunne meest geheime gedachten te raden. Agrippa had de lessen van den sterrewichelaar te Lyon niet vergeten, en aan het bijgeloovige hof der Valois stelde men zijne kunde zeer op prijs — niet alleen Hendrik III zelf, maar de schoonste edelvrouwen kwamen hem om raad vragen en hij bleek niet ongevoelig voor hunne bekoorlijkheden — ofschoon hij Diane nimmer vergat, wijdde hij tal van gedichten aan de verschillende dames die hij beurtelings huldigde. Nu eens verheerlijkt Agrippa eene onbekende Olympe, dan weer een „Diane de B." en vele zijner verzen geven den indruk dat ook hij in die atmosfeer van laaienden zinnegloed niet geheel onbesmet bleef. „Mon printems de „péché espineux de malice", zuchtte hij later tot bezinning gekomen.

Het mocht eerder als een geluk voor hem beschouwd worden dat Hendrik van Navarra het in 1575 raadzaam achtte, zijn stalmeester met de andere heeren van zijn gevolg die „naar den mutsaard roken en verdacht werden „tot zijne vlucht mede te werken," naar 't leger te zenden waarmede de Hertog van Guise de Duitsche ruiters tegemoet trok die over de grenzen waren gekomen om de Hugenoten bij te staan. Het was voor d'Aubigné een hard gelag nu reeds voor de derde reize tegen zijne geloofs-

genooten te moeten strijden, maar eenmaal tegenover den vijand kweet hij zich met zijn gewonen moed zoodat zijne onverschrokkenheid in den slag van Dormans Guise zelf opviel en hij den jongen Hugenoot met gemeenzaamheid behandelde. Men zou meenen dat d'Aubigné den gehaten Lorrain dien hij als Coligny's moordenaar verafschuwen moest, zooveel hij kon vermijden zou, maar blijkbaar was hij evenals de meeste zijner tijdgenooten niet bij machte de onbeschrijfelijke charme te weerstaan die er van Guise's persoonlijkheid uitging, en bijna bereid de woorden een hunner te herhalen: „Il n'y avoit pas de coeur qui peust „tenir contre ce visage . . . ."

Navarra wist met de scherpzinnigheid hem zoo eigen van de gelegenheid gebruik te maken, hij sloot eveneens vriendschap met Guise en hunne uitstekende verhouding, „zij sliepen en aten samen, vierden samen feest, balletten „en ruiterspelen ten uitvoer brengende, alleen door „d'Aubigné bedacht," was hem tot steun in de gevaren van een hof, waar hij en zijne vijanden gelijk hij zelf schreef, steeds klaar stonden elkaar den hals af te snijden, en malienkolders onder de rijk versierde kleeren droegen.

Hendrik besefte hoe langer hoe duidelijker dat zoo hij voortging in de gevangenschap zijne beste levensjaren te slijten, anderen zooals de Hertog de Alençon (dien 't gelukt was te ontsnappen) en de Prins van Condé zijne plaats zouden innemen en als leiders der Protestanten optreden. Maar al mocht de kooi waarin men hem vasthield verguld zijn, de tralies waren wel degelijk van ijzer en het zou hem niet licht vallen deze te verbreken. Catharina's voorzorg had de spionnen om hem heen vermeerderd, er waren slechts enkelen van zijn gevolg op wien hij aan kon en 't is te begrijpen, dat hij aarzelde alvorens het gevaarlijke avontuur te wagen. Agrippa kon dit talmen noch doorgronden, noch billijken. Hij trachtte zijn meester

tot handelen te bewegen en reikte hem als Nieuwjaarsgroet op den 1sten Januari 1574 een ruiker van Olijfbladeren, cyprestakken en laurier-ranken over, met een sonnet waarin hij hem toe riep:

„Si tu donnes la paix, je te donne l'olive
„Si tu vaincs, saches que le laurier vient après
„Si tu meurs, le cyprès couronne l'âme vive;
„Si non, rend tout: olive et laurier et cyprès,
en eindigde
„Fais ton conte
„De règner, de vivre ou bien de ne survivre à ta honte".

Jeanne d'Albret had eens een soortgelijk devies gekozen, en d'Aubigné hoopte dat de herinnering aan zijne heldhaftige moeder den zoon tot prikkel zou strekken. Hij liet het echter hier niet bij en toen kij korten tijd daarna met een oude getrouwe de nachtwake bij zijn ongestelden meester hield en deze al zuchtende het vers van Psalm 88 hoorde herhalen waarin de dichter de verwijdering zijner beproefde vrienden betreurt, vatte Agrippa moed en sprak tot zijn vorst met wat Hendrik eens zelf zijn „rude fidelité" noemde, hem er op wijzende hoe onvermoeid zijne dienaren voor zijne invrijheidstelling werkten en hoe zeer hij hen door zijne aarzelingen te leur stelde: „Sire, is het waar dat Gods Geest nog in U werkt „en in U woont? Gij zucht tot God over 't gemis Uwer „vrienden en trouwe dienstknechten, en ter zelfder tijd „zuchten zij over Uwe afwezigheid en strijden voor Uwe „vrijheid. Maar Gij hebt enkel tranen in de oogen en zij „de wapens in de handen. Zij strijden tegen Uwe vijanden, „en Gij dient hen .... Zij vreezen enkel God en Gij eene „vrouw, voor welke Gij de handen vouwt, terwijl Uwe „vrienden de vuist gebald hebben. Zij zijn te paard en „Gij ligt op de knieën .... Welk een geest van ver-

„blindheid doet U verkiezen hier knecht te zijn, in plaats „van daar ginds de meester te wezen?"

Deze fiere taal miste hare uitwerking niet, Hendrik verliet begin Februari het hof onder 't voorwendsel in de bosschen van Senlis te gaan jagen. Het was hem gelukt door „un vrai trait de Béarnais (l'Estoile) de Koningin-moeder zand in de oogen te strooien en te doen gelooven dat de geruchten omtrent zijne voornemens tot vlucht haar overgebracht, slechts op ijdel gesnap berustten. Hij en de zijnen hadden echter hunne maatregelen met de uiterste zorg beraamd en de ontdekking dat een der medeplichtigen bezig was alles aan Hendrik III te verraden, verhaastte alleen de uitvoering. Agrippa was te Parijs achtergebleven en toen hij 't gevaar bemerkte dat hen dreigde, snelde hij naar Navarra: „Wat is er?" vroeg deze. Het antwoord luidde: „Sire, de Koning weet alles „door Fervaques die 't mij bekend heeft. De weg van „dood en smaad is die van Parijs — het leven en de roem „zijn overal te vinden, behalve dáár. Het is tijd uit de „klauwen Uwer bewaarders te ontkomen om U in de „armen Uwer ware dienaren te werpen." „Il n'en faut pas tant respond ce Prince." De tijd van aarzelen was voorbij, den 5den Februari 1576 wachtten Hendrik en d'Aubigné aan de andere zijde der Seine op de veerpont die hunne makkers overzette en terwijl zij in den kouden morgennevel heen en weer liepen om zich te verwarmen, stelde Agrippa zijn meester voor samen als dankgebed den 21sten psalm aan te heffen:

O Heer de koning is verheugd
Om Uw geducht vermogen....

IV

VOOR GOD EN DEN KONING

d'Aubigné had alle redenen tot blijdschap, het koene waagstuk gelukte boven verwachting. De kleine schare bereikte veilig Saumur waar Hendrik zijn hoofdkwartier vestigde en spoedig aan het hoofd van een klein leger stond. d'Aubigné onderscheidde zich in de schermutselingen met den vijand „la petite Guerre", en eenige der jongere edellieden verzochten hem als hun leider op te treden. Met zijn dertig ruiters rukte hij de Katholieken tegemoet en wist door zijn koelbloedigen durf de achting zijner manschappen te winnen; voordat zij echter een groot succes konden behalen, dwong de vrede van Beaulieu (6 Mei 1576) hen de wapens neer te leggen.

De voorwaarden dezer overeenkomst waren voor de Protestanten zoo bijzonder gunstig — dank zij Hendrik III's gebrek aan energie en leege schatkist — dat zij tot het stichten der zoo noodlottige Ligue leidden. In Péronne een der vrijplaatsen die aan den Prins van Condé overhandigd moesten worden, verbonden zich klerezy, edelen en voorname burgers ter verdediging der Katholieke belangen; dit voorbeeld werd weldra elders gevolgd en zoo ontstond de machtige organisatie die den Hertog de Guise als haar hoofd beschouwde.

Ondertusschen was Navarra tot gouverneur van Guyenne benoemd, en haastte zich het leiderschap der Protestantsche Partij dat hem rechtens toe kwam te verzekeren. Hij begon met te Niort plechtig het Katholicisme af te

zweren en na het Mecca der Hugenoten, La Rochelle, bezocht te hebben, vestigde hij zich in zijne provincie, waar hij zich geheel aan de moeilijke taak wijdde het, door den oorlog geteisterde gewest, iets van de vroegere welvaart te hergeven, en in stede der algemeene bandeloosheid en ontzettende verwildering orde en rust te scheppen. Hendrik besefte ten volle dat hij zijn doel alleen bereiken kon door niet enkel de Hugenoten, maar ook de gematigde Katholieken tot zijne aanhangers te verwerven — zooals hij een hunner schreef: „tous ceux qui suivent tout droit „leur conscience sont de ma religion, et moi suis de celle „de tous ceux là qui sont braves et bons."

Toen de Staten van het rijk zich te Blois verzamelden (1576) liet hij hen tengevolge dezer zienswijze eene verhandeling overreiken door du Plessis Mornay, zijn bekwamen raadsman geschreven, waarin een Katholiek verondersteld werd zijne meening over den toestand van het koninkrijk uiteen te zetten en voor godsdienstvrede en eenheid te pleiten. Hendrik was echter te schrander om niet de gevaren te duchten die hem bleven dreigen en zond d'Aubigné naar het Noorden, waar de invloed der Guises het machtigst was, om den gang van zaken te onderzoeken en zich er van te vergewissen dat de Ultra-Katholieken zich werkelijk op een nieuwen oorlog voorbereidden.

d'Aubigné vervulde zijne opdracht met zijn gewonen durf, en achtte het noodzakelijk op zijne terugreis Blois te bezoeken om met eenige invloedrijke edellieden overleg te plegen. Hij kon niet aan de verleiding weerstaan zich openlijk aan 't hof te vertoonen, ofschoon hij zeer goed wist dat de Koningin-moeder hem als den beramer van Navarra's vlucht beschouwde en nog hevig vertoornd bleef. Een harer hofdames herkende Agrippa weldra, 't geen den overmoedige niet belette 's avonds naar het hofbal te gaan. Gelukkig stonden zijne oude vriendinnen

— de dames die eertijds voor zijne scherpe tong beducht met hem „une ligue offensive et défensive" gesloten hadden — hem bij, en een dezer die hem tusschen de andere heeren zag staan verliet hare zitplaats om hem te waarschuwen dat een officier der lijfwacht bevel had gekregen hem gevangen te nemen. Agrippa's tegenwoordigheid van geest verliet hem geen oogenblik, „lachende met „Vitri (de jonkvrouw in kwestie) sloop hij achter Hunne „Majesteiten in het particuliere vertrek van den koning, „van daar bereikte hij het buitenhof waar hij van kleeren „met zijn knecht verwisselde; tusschen het gevolg van „een edelman verborgen, verliet hij het paleis en in een „der stallen verschafte hij zich door middel van een kennis „die van den prins geen kwaad wist, een boot om over de „rivier te varen."

Men ziet dat geen held van een Sabatini met meer moed en gevatheid optreden kon en zijne pen was even vaardig als zijn zwaard, want hij stelde in dit korte verblijf te Blois de gloedvolle rede samen, die een der statenleden tegen het verbreken van den vrede uitsprak. Hij heeft ons trouwens bericht dat zijne meest bekoorlijke stukken te paard of in de loopgraven ontstonden, en hem niet enkel eene aangename afleiding verschaften, „doch ook 't genot zijn geest „te verzadigen met voedsel onder de omstandigheden „niet te verwachten."

d'Aubigné kwam behouden bij zijn meester terug en nam aan de verschillende krijgsverrichtingen deel, waartoe de spoedig daarna uitgebroken oorlog aanleiding gaf. Misschien doorleefde Agrippa toen een der gelukkigste tijdperken van zijn veelbewogen bestaan — hij had zich door zijne kordaatheid de achting van zijn meester verworven en genoot diens vertrouwen. Het leven aan Hendrik's hof, dat in zijn haast rustieken eenvoud den bezoeker meer de huishouding van een landedelman, dan de ver-

fijnde weelde van het Louvre te binnen riep, behaagde hem bij uitstek, niets beviel hem beter dan er telkens weer op uit te trekken en aan wat hij „des gentils exercices de guerre" noemt, deel te nemen. Bij hunne terugkomst konden hij en zijne makkers zich door de genoegens der jacht verpoozen, en weldra kwam de tegenwoordigheid der edelvrouwen, die Navarra's ongehuwde zuster Catharina begeleidden, hen nog meer verstrooien. Veler dezer dames paarden, gelijk de Prinses zelve, jeugd en bevalligheid aan geest en ontwikkeling. Catharina was niet onbedreven in de dichtkunst, bezat een welluidende stem en speelde uitstekend op de luit, zoodat zij d'Aubigné's gaven naar behooren wist te waardeeren en hij haar jaren later met weemoed aan dien tijd herinnerde, „die verbanning in Guyenne die de hovelingen een een-„zaamheid leek. Heugt het U nog welk een gelukkig leven „wij er leidden . . . ." hoe zij er God in vrede dienden, hoe bij allen eenvoud hen niets ontbrak waaruit de werkelijke pracht der vorsten bestaat, hoe trouwe edellieden met den Koning door de banden van het ware geloof verbonden hem beminden en omringden. „Vergeet niet onzen aangenamen „omgang, onze beleefdheden zonder bitteren nasmaak of „verdachtmakingen — zij heugen U nog en Ge hebt ze „wellicht met Uw tegenwoordigen staat vergeleken . . . ."

Men voelt dat die ver vervlogen jeugdjaren in d'Aubigné's herinnering met een waas van goud omgeven bleven, maar toch duurde het niet lang of zijne verstandhouding met den vorst liet veel te wenschen over. Volgens Agrippa zelf waren de ontstane moeilijkheden alleen aan zijne onkreukbare eerlijkheid en hoogstaande beginselen te wijten, hij wilde zich niet er toe verlagen den Koning in diens tallooze minnarijen tot bemiddelaar te dienen en Hendrik wreekte zich door hem op allerlei wijze te vernederen en te benadeelen.

Geheel ongegrond waren deze beschuldigingen niet, maar wat hem om de gunst van zijn meester bracht, was grootendeels het feit dat d'Aubigné, hoewel de wenschen van den vorst hem zeer zeker bekend waren, geen gelegenheid verzuimde zijn Ultra-Protestantsche gevoelens te luchten en zich smalende over de Katholieke edelen der gematigde partij uit te laten die Hendrik's verstandige politiek te vriend wilde houden. Natuurlijk volgden dan op deze onvoorzichtigheden de woordenwisselingen, onaangenaamheden en twisten, die Hendrik vermijden wilde, zoodat hij gaandeweg een gevoel van wrevel tegen den rustverstoorder begon te koesteren.

Gedreven door wat hij zelf zijn „passion partisane" noemt, beging Agrippa — nog wel tengevolge van een opdracht hem door Navarra gegeven — zulke taktloosheden dat hij het raadzaam achtte het hof voor een tijdje te verlaten en te velde te trekken, waar zijne onversaagdheid en de vele wapenfeiten die er 't gevolg van waren den Koning nog meer verdroten. Hendrik hield er naar Sauls voorbeeld weinig van zijne ondergeschikten te hooren verheerlijken; „ce prince estoit aucunes fois et bien souvent „envieux de l'honneur de ceux qui dépendoient de lui „et c'estoit son humeur de vouloir toujours trouver à „redire sur ce qu'ils faisoient". (Villegomblain).

d'Aubigné stoorde zich hier niet aan en gedroeg zich als een echte paladijn, verloste jonkvrouwen die naar Bordeaux geleid werden om ter wille van hun geloof onthoofd te worden, maar gedroeg zich zoo ridderlijk jegens de vijanden dat de burgers van Bayonne, wier stadgenooten hij gespaard had, hem en zijne manschappen geborduurde zakdoeken en sjerpen ten geschenke zonden! De vrede in September 1577 te Bergerac — volgens de Ultra-Protestanten door Navarra te voorbarig gesloten, „le Roy de Navarre se moque de son parti," dwong d'Au-

bigné de wapens neer te leggen. Hij deelde niet alleen de gevoelens dezer ontevredenen, maar was zoo verontwaardigd dat hij van Hendrik's dienst afscheid nam door den vorst een brief te schrijven waarin hij hem aan alles herinnerde wat hij voor zijn meester geleden had, „twaalf „wonden op zijn lichaam zichtbaar", en hoe hij slechts door snooden ondank beloond was geworden — hij zeide hem dus voor goed vaarwel.

De wijze waarop zulke verwijten geuit werden moest een vorst der zestiende eeuw hoogst ongepast, bijkans misdadig lijken, te meer daar Agrippa 't noodig vond er een nog grooter insolentie op te laten volgen. Hij ontmoette toevallig in de straten van Agen een hond die vroeger tot Navarra's lievelingen behoord had en nu hongerig en verlaten rondzwierf. Agrippa bezorgde het arme dier een goed kosthuis, en liet aan zijn halsband een sonnet vastnaaien waarin hij der wereld mededeelde hoe de brave Citron die eertijds op 's Konings eigen legerstede sliep, de vorst voor de aanvallen der sluipmoordenaars waarschuwde en door den beet zijner scherpe tanden bewaarde, nu smaad en slagen, honger en koude verduren moest, — maar dat was het loon dat trouwe dienaren wachtte die hun plicht deden.

Natuurlijk wist d'Aubigné er voor te zorgen dat Hendrik èn zijn hond èn deze vleiende regels te zien kreeg — de vorst verschoot van kleur, doch deze ietwat kleinzielige wraak zal hem niet zachter ten opzichte van zijn vroegeren vriend gestemd hebben. d'Aubigné had wel gelijk toen hij als grijsaard „l'extrême violence de sa jeunesse" betreurde, die hem nog jaren daarna aan het hof verdacht maakte, en van allen invloed beroofde.

V

VAN GRIEVEN, WAPENFEITEN EN HUWELIJKSGELUK

d'Aubigné was in zijn toorn besloten zijn vaderland vaarwel te zeggen en bij den een of anderen Duitschen vorst in dienst te treden toen hij, naar Poitou teruggekeerd om de noodige toebereidselen te maken, aan een venster van het kasteel van St. Gelais de lieftallige Suzanne de Lezay ontwaardde en „zijn Duitschland bij hare verwanten vond."

Het was alweer in zeker opzicht geen gelukkige keuze, want hoewel de jonkvrouw waar hij zijn hart aan verloren had, ditmaal Protestantsch was, gold zij wat geslacht en vermogen betrof als een der voornaamste erfdochters der provincie, en 't zoude een jonkman „de trop petite naissance et de médiocre condition", zeker niet gemakkelijk vallen haar tot gade te verkrijgen. Meer dan ooit verlangde Agrippa zich in 't leger te onderscheiden en zich „recommandable aux siens et regrettable à son ingrat" te maken, doch de fortuin bleek hem niet gunstig. Er vielen geen lauweren te oogsten en hij werd gedwongen de twee volgende jaren voor 't meerendeel op zijn klein landgoed te slijten.

Hij had er bijkans niet vertoefd sinds de sombere dagen van Diane's ontrouw, en thans dreven hem ook weer teleurstellingen en grieven, het zij dan van anderen aard zich in zijn „franc et sauvage païs" te verschuilen. Hij trachtte zich gelijk veel lieden van zijn slag diets te

maken dat deze landelijke eenzaamheid hem een weldaad was en hij in geenen deele naar zijn vroeger bestaan terug verlangde: „Les Princes n'ont de moi mémoire — ni moy d'eux." Maar deze onverschilligheid lijkt wel wat overdreven, en juist de talrijke verwijten die hij Navarra naar 't hoofd slingert verraden zijn gevoeligheid. De gedachte aan 't geleden onrecht, aan de offers dien ondankbaren gebracht — zeventienmaal werd hij in zijn dienst verwond, een huis, een weiland en drie molens verkocht hij, de arme landjonker, terwille van 's Konings zaak — en wat oogstte hij,
„les trahistres, les ingratz que j'aime me trahissent."

Zijne ontstemming deed hem naar de pen grijpen, en het lijden dat de overtuigde Hugenoot op aarde wachtte, zoowel als het Godsgericht dat zijne vervolgers verbeidde, in treffende, van geloofsijver doorgloeide verzen beschrijven.

Hij verdeelde „les Tragiques" zooals hij zijn werk betitelde in verschillende boeken. Het eerste „les Misères" is gewijd aan het lijden der arme boeren, hij geeft een droevig relaas der wreedheden die de landlieden door geheel Frankrijk te verduren hadden, en schrijft deze ellende aan de listen en lagen der nieuwe Jezebel, Catharina en hare raadsleden toe. Zijn tweede deel „les Princes" is niet anders dan een reeks van verwenschingen tegen 't ras der Valois geuit; hij herinnert aan de euveldaden der laatste Koningen en brandmerkt met snijdende ironie de laffe vleiers die zulke tyrannen verheerlijken. „La Chambre dorée" is een lange aanklacht der onrechtvaardige rechters die over de Protestanten in deze zaal van 't gerechtshof te Parijs hunne snoode vonnissen uitspraken, „des plaisirs des Rois laches exécuteurs." In „Les Feux" huldigt hij de gedachtenis der martelaren, „les agneaux armés de prières et non point des couteaux" en herdenkt met warm ge-

voel 't lijden der Hussiten, Waldenzen, evenals dat zijner tijdgenooten, van wie hij menigeen persoonlijk kende en bij name noemt, o.a. zijn heldhaftigen medeleerling ten huize van Béroald, Richard de Gastines, die ter wille van zijn geloof het leven liet. „Les Fers" verhaalt, hoe Agrippa tijdens zijne ziekte te Talcy een soort van visioen had waarin hij aan 's Hemels gewelven in een reeks van tafereelen de bloedige tooneelen der verschillende godsdienstoorlogen afgebeeld zag — den wanhopigen weerstand der Albigenzen, „du sanglant Montcontour la sanglante Bataille", nederlagen en overwinningen, den St. Bartholomeusnacht met hare gruwelen en alle ontzettende bijzonderheden hem door Navarra zelf verhaald. — Hendriks haren rezen te berge toen hij deze schrikkelijke feiten herdacht — wee hem indien hij ze mocht vergeten: „Dieu s'en souviendra bien à ta honte à sa gloire."

Na deze waarschuwing keert d'Aubigné tot het relaas zijner openbaringen terug en beschrijft hoe een Engel hem de gebeurtenissen der toekomst ontsluiert. Gedurende zijne latere levensjaren werkte d'Aubigné telkens dit gedeelte verder uit, naarmate hij 't noodig achtte de aandacht der tijdgenooten op „'s werelds verloop" te vestigen, zoodat het toespelingen bevat op voorvallen die veel later plaats grepen, zooals Hendrik's afzwering en moord; hij toornt bijv. tegen het Twaalf-Jarig Bestand, dat hij als een listigen zet van Spanje beschouwt — „les Bataves Pipez".

Het opschrift van den zesden zang „Vengeances" geeft den inhoud weer: het Godsgericht over de wreede heerschers en hunne bloeddorstige trawanten, reeds nu uitgesproken — met oud-Testamentische felheid herinnert Agrippa er aan hoe reeds in Israëls dagen de boozen nog tijdens hun aardsche leven gestraft waren, en ook de Romeinsche keizers hun verdiende loon niet ontgingen —

hij eindigt met op het schrikkelijke lot der wreede vervolgers zijner dagen te wijzen, die zooals bijv. een Filips van Spanje onder vreeselijk lijden bezweken. Later voegde hij nog een zevende deel „Jugements" aan zijn werk toe, waarin hij voorgeeft het laatste oordeel te aanschouwen en de ontzettende straffen beschrijft die naar zijne meening afvalligen, tirannen, en den antichrist (den Paus) wachtten. In schrille kleuren teekent hij:

„les serfs de Satan regardant frémissans
de l'Enfer abayant, les tourmens renaissans."

Hij was begonnen met in scherpe bewoordingen de trouweloozen te geeselen die 't geloof hunner vaderen verloochend hadden: „Apostats degénérés, qui léchez le sang frais tout fumant de vos pères, sur les pieds des tueurs —"

d'Aubigné vermoedde niet dat zijn eigen zoon hem het verdriet zou aandoen tot die godloochenaars te behooren, en dat zijn kleindochter al haar invloed zou gebruiken zielen voor de door hem zoo gehate kerk van Rome te winnen!

Natuurlijk stelde hij zulk een omvangrijk werk niet achtereenvolgens samen, en voegde er, gelijk wij reeds zeiden, in den loop der jaren veel aan toe, maar zelfs het ontwerpen der eerste zangen was geen kleinigheid en strekte hem in zijne eenzaamheid tot eene welkome afleiding. Het versterkte hem bovendien in zijn besluit zich op een afstand van zijn ondankbaren meester te houden, en hij sloeg geen acht op Hendriks telkens herhaalde pogingen zich met hem te verzoenen.

Mogen wij Agrippa gelooven, dan was de vorst gaandeweg berouw gaan voelen over hunne verwijdering. Hij begon zijn trouwen dienaar te missen en schreef hem

niet minder dan viermaal om hem te verzoeken aan het hof terug te keeren: „de opstandige wierp telkens zonder te aarzelen de brieven in het vuur." Agrippa liet zich zelfs niet vermurwen, toen hij vernam dat Hendrik, hoorende dat hij in eene hinderlaag gevangen genomen was, eenige ringen zijner vrouw beleenen wilde om hem los te koopen, maar toen men d'Aubigné berichtte dat de Koning bij de tijding dat hij onthoofd was, zich diep bewogen toonde „en er eenige maaltijden om oversloeg," vergat hij zijne grieven en reisde naar Nérac, waar Hendrik hem met open armen ontving en de Koningin hem met gemeenzaamheid behandelde in de hoop dat zij hem tot hare doeleinden zoude kunnen gebruiken. Margaretha was in het najaar van 1577 tot haren echtgenoot teruggekeerd onder geleide harer moeder:

„le venin de la cour préparé s'achemine
Pour mener à Sanson Dalia Philistine"

dichtte d'Aubigné en ofschoon Catharina haar doel niet bereikte en Hendrik beslist weigerde haar naar Hendrik III's hof te vergezellen, liet zij een gevaarlijk element in de persoon harer dochter achter, die d'Aubigné van harte verafschuwde.

Hij zal reeds dadelijk bemerkt hebben, hoe door hare tegenwoordigheid het hofleven te Nérac aan beschaving had gewonnen wat gewoonten en manieren betrof, maar dien fieren eenvoud verloor welke hem juist zoo dierbaar was. Nérac werd door Margaretha in een lustplaats herschapen, waarin zij omgeven „d'un bon nombre de dames „et de filles," en begeleid door de „belle troupe de seig„neurs et de gentilshommes," die tot het gevolg van haar echtgenoot behoorden, door den fraaien tuin wandelde die zij had laten aanleggen, of de lange lanen van

cypressen en laurieren afliep die zich langs de oevers der rivier uitstrekten. De dag verging met „toutes sortes „d'honnestes plaisirs," en 's avonds werd er in de thans rijk versierde zalen van het kasteel gedanst of muziek gemaakt. Tapijten, uit het slot te Pau overgebracht, bekleedden de muren en 's Konings kasboeken vermelden den aankoop van Venetiaansche spiegels, kostbare toiletartikelen, tafelzilver, linnengoed en keukengerei van allerlei aard. Om Margaretha's verfijnden smaak te behagen, trachtte Hendrik zijn ietwat slordig uiterlijk voorkomen te verbergen, bestelde satijnen wambuizen, zijden kousen, scharlaken ruitermantels, ja, liet zelfs zijne tanden van gouden vullingen voorzien. Hij overlaadde bovendien zijne echtgenoote met geschenken: vergulde en verzilverde waaiers, welriekende handschoenen, kostbare ringen, zeldzame veeren en een lap oranje fluweel om nachtmutsen van te laten maken.

Margaretha aanvaardde deze huldeblijken als iets van zelf sprekends; voor haar, zegt d'Aubigné leek een edelman zonder zieleleven, wanneer hij zonder liefdesverhouding tot de een of andere schoone was. Zij vond heimelijkheid in dit opzicht het teeken der ondeugd en stond haar echtgenoot volkomen vrijheid toe de stem zijns harten te volgen, mits hij van zijn kant haar die eveneens verleende. Hendrik, „tendre de ce costé", luisterde maar al te gaarne naar deze wijze lessen, hij leek te veel op vader en grootvader om niet „adonné aux femmes" te zijn.

De heeren en edelvrouwen van het hof volgden 't voorbeeld hen gegeven en gelijk Sully jaren later van zichzelve schreef: „La cour fut à Nérac un tems fort douce et „plaisante" — men sprak er alleen van liefde en van de tijdverdrijven welke daarmede in verband staan, waaraan Gij mededeedt, zooveel Ge bij machte waart, daar Ge zooals de anderen eene maitresse had." De deftige

Maximiliaan was dus voor de verleiding bezweken, maar d'Aubigné bleef, wellicht dank zij zijne liefde tot Suzanne de Lezay standvastig en laat zich scherp over de Koningin en haar invloed ten kwade uit „L'aise y amena „les vices, comme la chaleur les serpens, la Reine de „Navarre eust bientost dérouillé les esprits et fait rouiller „les armes."

Volgens gewoonte overdreef Agrippa wel wat, want toen in 1580 de z.g. Guerre des Amoureux uitbrak (aldus genoemd omdat volgens hem en Sully Margaretha's intriges tot den oorlog aanleiding gaven) toonden hare minnaars hun vroegeren moed. Bij de verovering van Cahors voerde Hendrik zelf zijne troepen aan en gedroeg zich als een waren paladijn. d'Aubigné nam waarschijnlijk aan den overval deel. Hij beschrijft ons tenminste met de bezieling van een ooggetuige de verwoede gevechten 5 dagen lang (28 Mei—3 Juni) in de nauwe straten van het oude stadje geleverd en hoe de koning „tout sang et „pouldre", zooals hij zelf schrijft, de overwinning behaalde.

Kort te voren had Agrippa in zijn eigen landstreek Montaigu, een versterkt plaatsje in de Vendée, vermeesterd en er een vesting van gemaakt, van waaruit hij en zijne makkers door hunne strooptochten de buurt onveilig maakten en zelfs hun geloofsgenooten overvielen! Met de inconsequentie hem zoo eigen, wilde Agrippa toch niet van geestelijken troost verstoken blijven, en daar geen enkele predikant lust gevoelde het ambt van zielzorger voor zulk eene bende op zich te nemen, maakte onze vriend korte wetten en liet achtereenvolgens twee dominees ontvoeren, die hij te Montaigu gevangen hield! Volgens hem was een dezer heeren zoo over 't gedrag der hem opgedrongen kudde gesticht, „nu hij soldaten zag „zonder lasterlijke taal, zonder lichtekooien, zonder dob-

„belsteenen, zonder plunderingen," (behalve wat zij in ver afgelegen streken en volgens oorlogsrecht bemachtigden, voegt Agrippa er voorzichtig aan toe) dat hij gewillig bij hen bleef.

d'Aubigné had zijn steun noodig, want niet alleen trachtten zijne vijanden door list en geweld Montaigu terug te winnen, en sneuvelde zijn stiefbroer in een der gevechten, maar toen de vrede van Fleix in Januari 1581 geteekend werd, kreeg hij bevel de stad terug te geven en de muren te slechten. Het was een hard gelag voor hem en zijn humeur zal er wel niet op verbeterd zijn, toen hij bij zijne terugkomst aan het hof alleen de Koningin aantrof, daar Hendrik in Béarn vertoefde. Margaretha nam de gelegenheid te baat „hem een kat tusschen de voeten te werpen," zooals hij het uitdrukt, in de hoop hem van zijn meester te vervreemden. Haar boos opzet gelukte niet, maar bij haar vertrek naar Parijs wist hij zich te wreken op een wijze die ons naar onze hedendaagsche begrippen vrij bedenkelijk lijkt!

De Koningin begon langzamerhand naar Parijs terug te verlangen — 't ging haar, zooals vele dames voorheen en thans: de fraaie theorieën van volkomen wederzijdsche vrijheid die zij en haar echtgenoot elkaar gunnen zouden, bleken in de praktijk tal van onaangename gevolgen te hebben. Hendrik behandelde haar zeer zeker niet met de voorkomendheid, die hij zijne gade schuldig was, en zij was gaarne bereid de uitnoodiging van haar broer aan te nemen. Hendrik III was 't misschien met Brantôme eens geworden dat zijne omgeving „veuve de la beauté de la „dite reine, y perdit son soleil." Hij zond haar 1500 écus als reisgeld en hare moeder kwam haar afhalen in de hoop Navarra naar 't hof te lokken.

Hendrik begeleidde zijne vrouw naar St. Maixent, de plaats harer ontmoeting met Catharina, vergezeld door

d'Aubigné en verscheidene edellieden. Het gedrag dezer heeren beviel de brave burgers van dit stadje echter weinig. Een hunner vermeldt in zijn dagboek hunne kwade streken en vertelt o.a. hoe zij een van Margaretha's edelvrouwen 's avonds een flesch inkt in het gelaat wierpen. Margaretha was zoo woedend dat zij in haar nachtgewaad naar den Koning snelde, en hem verzocht de schuldigen streng te straffen. Zij verdacht d'Aubigné in de eerste plaats van deze „sfrisate", zooals hij 't voorval noemt, en Hendrik moest haar beloven den schuldige niet meer te zien. Hendrik hield zijn woord niet, want Agrippa bracht elken nacht in zijn vertrek door en toen deze hem verliet was het met zijne toestemming — misschien had hij te veel reden van erkentelijkheid, want d'Aubigné's gevatheid had twee moordaanslagen tegen hem gericht, weten te verijdelen. Hendrik gaf hem tenminste menig blijk van zijn gunst, schreef aan Suzanne de Lezay, die Agrippa was gaan bezoeken, om zijn vriend aan te bevelen, en toen diens tegenstanders verklaarden, dat deze briefjes vervalscht waren, kwam de vorst zelf naar Poitou en nam aan verscheidene feesten deel ter zijner eere aangericht.

d'Aubigné onderscheidde zich volgens gewoonte in de mascarades, „courses de bagues", maar helaas verwekte zijne vaardigheid meer afgunst dan bewondering, „cela „ne faisoit que doubler l'envie et blasphémer le païs contre „un courtisan, qui au lieu de plaire aux yeux des rustiques „les éblouissoit seulement." Zijne vrijage leek dus 's Konings steun ten spijt nog minder kans van slagen te hebben dan voorheen, te meer daar Suzanne's voogden hem van te nederige afkomst bleven vinden. Hij wist hen echter door een listigen zet schaakmat te zetten; zij moesten zich gewonnen geven, maar toch vond het huwelijk eerst een jaar later plaats: Juni 1583.

Agrippa mocht zich in 't bezit eener gade verheugen

die hem niet alleen door haar fortuin en de opbrengst harer uitgestrekte goederen van zijne geldzorgen verloste, maar wat meer zegt, tot eene voortreffelijke echtgenoote was, op wier trouwe hulp hij in alle moeilijkheden en gevaren rekenen kon. Gedurende de twaalf jaren van hun huwelijksleven stond Suzanne hem steeds ter zijde, bestuurde met ferme hand hunne huishouding, verzorgde de vijf kinderen die hen geboren werden op liefdevolle wijze en wist door haar fijnen takt en kalm overleg haar heethoofd van menig onbezonnen uitval te weerhouden. Agrippa beminde haar dan ook niet alleen van harte, maar vereerde haar oprecht en erkende haar weldadigen invloed in de gevoelvolle woorden waarin hij haar ontijdigen dood betreurt. Hij klaagt den Heer zijn leed over 't ontzettende verlies dat hem naar lichaam en ziel getroffen heeft door 't gemis zijner trouwe beminde en zijn dierbare wederhelft, „die als goede Genius van mijn ziel trouw met mij „instemde wanneer ik Uw lof zong, mij tot het goede „vermaande, mij van het kwade weerhield, mijne drift-„buien bedaarde, mij in mijne smarten troostte, mijne „bandelooze lusten beteugelde en mijn verlangen mijne „krachten in den dienst der waarheid te besteden aan-„wakkerde. Vereend gingen wij naar Uw huis, en onze „woning, onze binnenkamer en onze sponde maakten „wij tot een tempel ter Uwer eere. Sindsdien dool ik „zielloos als een spooksel of als een schim tusschen de „levenden . . . ."

Misschien strekte het hem tot troost, dat hij Suzanne kon beweenen zonder dat zijn geweten hem beschuldigde haar naar 't voorbeeld zoovelen zijner tijdgenooten verraden of verwaarloosd te hebben. Ja, 't feit dat zij zich er over gegriefd toonde hem soms in zijne droomen den naam zijner jeugdliefde Diane zuchtend te hooren stamelen, bewijst dat haar grondiger redenen tot klachten ontbraken.

Hare discretie was hem van groote waarde, nimmer belette zij haar echtgenoot de goede zaak te dienen en daar zij „contre l'ordinaire de son sexe" hem nooit met vragen lastig viel, of mededeelingen omtrent politieke geheimen eischte, was hij vrij zich aan zijn meester en diens ware belangen te wijden.

De arme vrouw moest echter vaak angstige uren doorbrengen, die wellicht tot haar vroegen dood meewerkten. Nu eens werd d'Aubigné eene gevaarlijke zending naar het hof van Hendrik III toevertrouwd, waar hij de ontstemming van Navarra over de smadelijke wijze waarop de Koning zijne zuster uit zijne omgeving weggejaagd had, met klem moest vertolken en zich zoo goed van zijne taak kweet dat de vertoornde Koning de hand op 't gevest van zijn dolk legde — 't leek als of de heeren van zijn gevolg Agrippa aanvallen zouden — dan was deze vast besloten zich met hand en tand te verdedigen en rechts en links alles dood te steken! Gelukkig kwam het niet zoover, maar de goede Suzanne moet van 't relaas dezer ondervindingen gebeefd hebben, vooral als zij dan weer vernam hoe d'Aubigné zich „en franc Gaulois", zijne geliefkoosde uitdrukking, over Hendrik en zijne omgeving uitliet en verzekerde dat Navarra's nieuwe maitresse, de Gravin de Grammont van ongeoorloofde toovermiddelen gebruik gemaakt moest hebben om zijn hart te stelen, daar ze te leelijk was om hem bekoord te hebben. Op een anderen keer verweet hij haar dat zij en hare vrienden zich door de Koningin-moeder hadden laten omkoopen, Navarra te bewegen naar 's Konings hof te komen, en was zoo woedend dat hij een dezer heeren dreigde hem den dag van Hendriks vertrek uit een venster op de rotsen onder 't kasteel te pletter te gooien. Doodelijk verschrokken klaagde de betroffen edelman zijn nood aan zijn meester, die zich zoo ontstemd toonde, dat d'Aubigné's leven

gevaar liep. Hij aarzelde geen oogenblik, drong tot den vorst door, en vroeg hem zonder blikken en blozen wat hij misdaan had. Hendrik, verward door zooveel durf, antwoordde: „Ge weet wel dat ik U bemin, maar ik verzoek U vrede met Ségur te sluiten." d'Aubigné was hier toe bereid, en ook zijn tegenstander maakte geen bezwaren — voor Suzanne moeten deze voorvallen echter telkens nieuwe redenen tot ongerustheid geweest zijn, want al had Agrippa het weer ondervonden dat zijn meester, zooals Hendrik III het uitdrukte wel „ung peu cholère et piquant" zijn kon, „mais le fond en étoit bon," zoo liep hij toch gevaar door zijn lastig humeur en scherpe uitvallen Navarra voor goed te vervreemden, vooral wanneer de diensten die hij zijn vorst bewijzen kon niet meer tegen de onaangenaamheden opwogen, aldus veroorzaakt. Gelukkig had Suzanne ook redenen te over trotsch op haar echtgenoot te zijn en zich te verheugen in den roem dien hij als voorvechter der Hugenoten behaalde.

VI

ZEEROOVER EN THEOLOOG

De dood van den Hertog van Anjou had Navarra tot erfgenaam der kroon gemaakt (Juni 1584) maar de Ligue weigerde een Protestant als troonopvolger te erkennen en Navarra was niet te bewegen van godsdienst te veranderen. Wel bood hij den Koning zijn hulp aan tegen de Ligueurs en in eene samenkomst te Guitres werd het plan overwogen de Hugenootsche troepen, onder bevel der Katholieke officieren die Navarra reeds dienden aan de koninklijke legers toe te voegen — misschien dwong men aldus den vorst, die al eenige maatregelen tegen de aanmatigingen der Ligue getroffen had, tot meer energiek handelen en zoude hij hen erkentelijk voor deze bereidwilligheid blijven. „Si vous vous armez," zeiden zij „le roi „(Henri III) vous craindra; s'il vous craint, il vous haïra; „s'il vous hait il vous attaquera; s'il vous attaque, il vous „détruira."

Sommige invloedrijke edellieden o.a. de Vicomte de Turenne, evenals de predikanten en de raadsheeren verdedigden deze zienswijze, en 't leek wel alsof hunne meening zoude zegevieren, toen d'Aubigné tegen deze voorstellen opkwam en hen op de gevaren zulker besluiten wees. Mocht men van hunne dapperen eischen dat zij zich onderwierpen aan de bevelen dergenen die hen zoo fel bestreden hadden, en kon men van hen verlangen, dat zij als soldeniers dienden, waar zij tot nog toe slechts voor hunne vrijheid en hun God het zwaard hadden ge-

trokken? Neen, liever met de wapens in de hand den loop der gebeurtenissen afwachten en klaar staan den Koning ter overwinning te verhelpen zonder hunne onafhankelijkheid in te boeten: „Si nous armons le Roy nous estimera, „nous estimant il nous appelera; unis avec luy, nous „romprons la teste à nos ennemis." Dat was mannentaal, waar Navarra van harte mede instemde, al was de teleurstelling groot toen Hendrik III alle gedachten van verzet opgaf en met de hoofden der Ligue het smadelijke verdrag van Nemours (7 Juli 1585) sloot, dat hem van alle macht beroofde. Bij 't vernemen dezer tijding ontstelde Navarra zoo, „de ellende overwegende die 't land wachtte," dat de een helft van zijn snor plotseling grijs werd. Hij verloor den moed niet, maar besteedde den tijd vóór 't uitbreken der vijandelijkheden niet alleen in 't maken der noodige toebereidselen tot den oorlog, maar trachtte door een gematigde en verdraagzame politiek de vriendschap der Katholieken te winnen, die de heerschzucht der Guises moede waren. Natuurlijk verdroten deze pogingen d'Aubigné, en toen de Prins van Condé den krijg begon, voegde hij zich bij diens troepen blijkbaar zonder te overwegen, dat deze stap zijn meester onaangenaam zijn kon.

Condé gold als de leider der Ultra-Protestanten en was steeds bereid scherpe kritiek op Navarra's politieke inzichten en veldheers-talenten te oefenen, zoodat het feit dat een zijner intiemen hem verliet terwille van dien neef, Hendrik zeer zeker verdroten zal hebben.

De omstandigheden straften d'Aubigné's verzaking. Condé's gebrek aan militair beleid bewees de waarheid van het gezegde dat de beste stuurlui aan wal staan — de tocht door hem beraamd mislukte geheel. Het scheelde weinig of Agrippa had er 't leven bij gelaten. De tijding van zijn dood had reeds de arme Suzanne bereikt, die van ontsteltenis zulk een flauwte kreeg, dat zij bijna bezweek.

Wel mocht ze spoedig daarna haar echtgenoot thuis verwelkomen, maar hare zorgen vermeerderden zich ras, want na luttele weken rust toog hij weer te velde, en vermeesterde 't eiland Oléron.

Deze verovering beduidde niet alleen een groote aanwinst voor de partij, doch stelde hem in staat door middel van strooptochten op zee zijne geldelijke omstandigheden aanmerkelijk te verbeteren, 't geen hem na de zware onkosten van den oorlog uitstekend te pas kwam. Navarra had zich te zijnen opzichte karig in 't beloonen der hem bewezen diensten getoond, en zich bijv. na een gevaarvolle zending er mede vergenoegd hem zijn portret te schenken, met 't gevolg dat d'Aubigné dichtte:

„Ce prince est d'étrange nature
Je ne sçais qui diable l'a fait
Ceux qui le servent en effet
Il les récompense en peinture."

Hij gedroeg zich nu als wat hij eens zelf „un pyrate de bonne maison", noemde en 't plunderen der vele schepen, die ter wille van den zouthandel langs de West-kust van Frankrijk voeren, verschafte hem en zijne manschappen zulken rijken buit, dat hunne prachtige kleedij, evenals de schitterende feesten, waarop Agrippa hem onthaalde, Hendrik bij een bezoek aan Oléron eenigszins ontstemden. Het was zeker niet zeer taktvol van zijn stalmeester den vorst die in chronisch geldgebrek verkeerde door dit protserig optreden te prikkelen, en 't gevolg was — altijd volgens d'Aubigné — dat toen Agrippa, dank zij zijn al te groot zelfvertrouwen, gevangen werd genomen door den gouverneur van Brouage, Hendrik niet alleen de tijding met gelatenheid vernam, doch niet de minste moeite deed het eiland voor de Partij te behouden. d'Aubigné was zoo verontwaardigd, dat hij toen hij zijne vrijheid verkreeg,

geen prijs op zijne bevordering tot een hoogeren rang in 't leger stelde, maar er ernstig over dacht niet alleen zijn meester, doch ook de Protestantsche zaak voor goed vaarwel te zeggen en zich als Katholiek bij Hendrik III te voegen.

„Naar den listigen raad des duivels," luisterende, trok hij zich te Mursay, het buitengoed zijner vrouw, terug en besloot de verschillende punten van geschil nauwkeurig te onderzoeken en naarstig te vorschen of hij in de Katholieke leer ook maar „een kruimeltje ter zaligmaking" kon vinden. In zijne ontstemming liet hij zich over dit voornemen uit en van alle kanten zonden hem zijne Katholieke vrienden tal van werken, wier inhoud hem van de Protestantsche dwalingen overtuigen zouden.

Met mannenmoed verdiepte Agrippa zich in de dikke folio's der kerkgeschiedenis en doorworstelde de uiteenzettingen der polemisten, maar hunne betoogen konden hem niet tevreden stellen, en hij antwoordde dengenen die nieuwsgierig naar 't resultaat zijner studie vorschten, dat hij zijn doel door zijn ijver zelf verijdeld had, daar hij telkens voordat hij aanving de knieën boog (om Gods hulp en voorlichting smeekte). Misschien hadden Suzanne's gebeden en tranen tot dit resultaat bijgedragen, maar in elk geval bleek de aldus verworven kennis hem later van zulk groot nut, dat hij zelf zijne dochters in deze theologische kwesties liet onderwijzen, opdat zij in staat zouden zijn hunne Protestantsche geloofsbelijdenis naar behooren te kunnen verdedigen.

Het duurde ook niet heel lang of Navarra stak zijn ouden makker weer 't eerst de hand toe, en wilde hem ietwat ondeugend als teeken hunner verzoening een zijner onechte kinderen ter opvoeding toevertrouwen, doch d'Aubigné bedankte feestelijk voor dit vreemde blijk van genegenheid.

Hij woonde niet de z.g. Conférences de St. Brice bij, waar Catharina Hendrik ontmoette en nog pogingen deed hem tot afzwering van zijn geloof en terugkeer naar het hof te bewegen. Hare dochter kon zij echter niet meer als „Dalila" gebruiken. Margaretha was wel voor korten tijd tot haar echtgenoot gekomen, maar had hem spoedig verlaten om het leven van vreemde avonturen en amoureuze periekelen te beginnen dat tot hare lange gevangenschap in het slot van Usson leiden zou. Hare afwezigheid belette hare moeder niet Hendrik welwillend te ontvangen en prachtige feesten aan te bieden. Ook ditmaal vergezelden haar de schoonste edelvrouwen, en zooals de oude Maarschalk de Monluc het uitdrukte: „Il falloit quelque „affaire qu'il y eût que le bal marchât toujours." Navarra bezweek echter niet voor deze verleidingen en Catharina werd gedwongen onverrichter zake naar Parijs terug te reizen.

Nauwelijks was de Koningin-moeder vertrokken of de vijandelijkheden namen een aanvang, en Agrippa streed met zooveel ijver dat hij door louter uitputting zwaar ziek werd en vier maanden lang zich door Suzanne moest laten verplegen. Toen hem echter de tijding van den opmarsch van Hendrik III's leger onder bevel van diens gunsteling, den Hertog de Joyeuse, bereikte, was hij niet thuis te houden, en snelde ofschoon nog verre van hersteld naar zijn meester. Onderweg moest hij zich geducht weren daar hem niet minder dan drie hinderlagen gelegd waren, doch hij wist aan deze gevaren te ontsnappen en bereikte Hendrik tijdig genoeg om aan den slag van Coutras (20 October 1587) dat te kunnen nemen. Hij begeleidde den koning in 't heetst van den strijd en heeft elk voorval van dien gedenkwaardigen dag opgeteekend:

„Voy deux camps, dont l'un prie et soupire en s' armant
„L'autre présomptueux menace en blasphémant."

Joyeuse en de zijnen leken wel geheel verguld zoo rijk waren hunne wapenrustingen versierd, terwijl Navarra en zijne manschappen in hunne grijze kurassen zonder wuivende vederbossen, fraaie sjerpen en fluweelen mantels een bijkans armoedigen indruk maakten — het ontbrak hen echter niet aan moed en bezieling. Aangevuurd door een korte, kernachtige toespraak van hun Koning trokken de Hugenoten onder 't zingen van Psalm 118, door d'Aubigné aangeheven:

„La voici l'heureuse journée
Que Dieu a faite à plein désir"

den vijand tegemoet. Hunne tegenstanders riepen uit: „Ze beven, de lafaards, ze biechten;" de ontgoocheling was bitter, Navarra en zijne getrouwen vochten als leeuwen en behaalden eene algeheele overwinning.

Hendrik gaf 't voorbeeld van onversaagden moed, evenals van de menschlievendheid die zoo gunstig tegen de wreedheid van het meerendeel zijner tijdgenooten afstak. Hij eischte van zijne volgelingen, dat zij hunne gevangenen humaan zouden behandelen, liet de lijken van Joyeuse en diens broer die in den slag gevallen waren, de laatste eer bewijzen, en schreef aan den Katholieken veldheer dat het gestorte bloed hem bitter verdroot. Hij verlangde bovendien, „terwille van vroegere vriendschap of van toekomstige verwachtingen," zegt d'Aubigné, dat vele gevangenen zonder betaling van een losgeld hunne vrijheid zouden verkrijgen.

Agrippa en zijn geestverwanten namen hun vorst deze edelmoedigheid blijkbaar kwalijk, zij beschouwden den oorlog als eene handelszaak: die verloor moest het gelag betalen, en Navarra had niet het recht arme edellieden aldus van hun buit te berooven. Zij begonnen hoe langer

hoe meer te beseffen dat Navarra zich niet alleen de leider der Hugenoten doch ook de erfgenaam der kroon ging voelen, die een groot gedeelte zijner toekomstige onderdanen niet vervreemden wilde. Zij beschuldigden hem er van „de ménager son souverain (Hendrik III) et „ayant mis les passions huguenotes en croupe de vouloir „conserver l'Estat, c'est-à-dire le sien."

Het nageslacht zal wellicht Hendrik's zienswijze deelen, doch zulke hoogere politiek was van zijne Protestantsche tijdgenooten die ter wille van hun geloof zoo bitter geleden en zoo vurig gestreden hadden, moeilijk te verwachten en d'Aubigné's twijfel aan Hendrik's oprechtheid als voorvechter van het Protestantisme groeide van dag tot dag.

De plotselinge dood van den Prins van Condé (1588) beduidde voor de Ultra-Protestanten een groot verlies. Hendrik mocht zijn heengaan luttel betreuren, want hij was hem meer tot last dan tot steun geweest — maar de onverzoenlijken der partij beschouwden hem als een aanvoerder wiens geloofsijver nimmer gelijk die van zijn neef dank zij „hoogere politiek" verflauwen zou.

VII

DE WEG NAAR DEN TROON

Toch leken de gebeurtenissen van het jaar 1588 Navarra's kansen op de troonopvolging te verminderen — de Ligue was steeds machtiger geworden, Guise trotseerde Hendrik III in zijne hoofdstad en toonde duidelijk dat hij voornemens was met of zonder hem te regeeren. De Koning vlood naar Chartres, maar miste den moed den eenigen man ter hulpe te roepen, die hem tot steun had kunnen zijn, en met Navarra als bondgenoot, de Ligueurs te onderwerpen. Hij liet zich door zijne moeder overhalen hare taktiek van loven en bieden te volgen, maar hare diplomatie had enkel het z.g. Edict van Unie (Juli 1588) tot gevolg, waarbij Navarra's rechten op den troon verbeurd werden verklaard en de oude kardinaal de Bourbon tot erfgenaam der kroon uitgeroepen.

Men zegt dat Hendrik III weende toen hij deze smaadvolle overeenkomst onderteekenen moest, en voor Navarra was dit verdrag een teleurstelling. Hij verloor den moed niet, en zette den oorlog met energie voort — juist uit dezen tijd van strijd en moeite dagteekenen sommige zijner geestigste en aardigste brieven. Agrippa deelde zijne gevaren, maar bleef mopperen. Hij had gepoogd Hendrik tot de uitvoering van een koen plan te brengen, door hem beraamd en dat, wanneer het gelukte heel Oost-Frankrijk aan Navarra zou onderwerpen. De vorst scheen aanvankelijk er wel ooren naar te hebben, doch moeilijkheden van allerlei aard beletten de verwezenlijking.

d'Aubigné was er natuurlijk van overtuigd dat Hendrik's jaloerschen naijver hem er toe bracht de bezwaren te overschatten, daar hij zijn stalmeester den roem niet gunde. Hij liet zich dus onvoorzichtiger dan ooit over Hendrik uit en vertelt ons dat toen hij en de Sieur de Frontenac volgens de toenmalige gewoonte den nacht in 's konings slaapkamer doorbrachten zij zich achter de zware gordijnen van hun bed, heel aan 't andere einde van het groote vertrek, veilig genoeg waanden om in hun fluisterend gesprek den vorst duchtig af te breken. Frontenac had echter moeite Agrippa te verstaan en antwoordde telkens: wat zeg je? totdat Hendrik eensklaps uitriep: „Dooverd dat je bent, hoor je niet" en herhaalde d'Aubigné's opmerking. Zij maakten zich er af door dood leuk te zeggen dat hij moest gaan slapen en ze nog heel wat meer van hem te vertellen hadden, maar Hendrik's goedmoedigheid ten spijt waren toch zulke vrijpostigheden minder gewenscht en was 't gelukkig dat d'Aubigné's tegenwoordigheid van geest zijn meester kort daarna uit een hachelijke positie redde en hem tot toegeeflijkheid stemde — ja 't leek soms alsof hij de oprechtheid waardeerde die Agrippa belette de waarheid te verbloemen. Hij deelde tenminste aan Turenne en d'Aubigné mede toen zij samen van St. Jean d'Angély naar Niort reden, dat de trouwbelofte, die hij de Comtesse de Gramont gegeven had hem in groote verlegenheid bracht, en verzocht hen, de eene als zijn goeden vriend, de andere als zijn trouwen dienaar om advies in deze netelige kwestie.

Er was in deze omschrijving der twee heeren een klein verschil dat den schranderen Turenne niet ontging — van een vriend kan men niet de gehoorzaamheid verlangen die men van een dienaar eischen mag, en zonder den volgenden morgen af te wachten, wanneer zij hunne meening uiteen zouden moeten zetten, bedacht hij een geldige

reden, „appréhendant ce paquet", zegt teekenend d'Aubigné en reed nog denzelfden nacht verder.

Agrippa die als stalmeester zijn ambt waar moest nemen, kon hem niet volgen en besloot zijn plicht te doen. Hij luisterde dus kalm naar het lange betoog waarin Hendrik hem op 't voorbeeld der vele vorstelijke personen wees, die in een echt beneden hun stand het ware levensgeluk hadden gevonden — Navarra eindigde met te verklaren: „J'ay à cette fois besoin de vostre rude fidelité."

Dat was aan geen doove ooren gezegd! d'Aubigné begon met de kwade dienaren te laken die hun meester van deze voorvallen op de hoogte hadden gebracht, want hij wist te goed dat Hendrik „Hayssant la lecture comme vous faites", nooit de moeite zoude genomen hebben deze gegevens te verzamelen, die voor dit geval van weinig beteekenis mochten heeten; en d'Aubigné zette ferm en duidelijk uiteen hoe Navarra in zijne moeilijke positie niet de openbare meening kon trotseeren door zulk een echtverbintenis aan te gaan. Met een voor hem ongewonen takt vermeed hij alle kritiek dezer liefdesverhouding en spoorde den vorst aan zich zijner beminde waardig te maken door zich met nog meer ijver dan te voren aan zijn verheven taak te wijden — „de kleine huiselijke ondeugden „overwinnende, die U schaden" — hij vermaande hem niet ter wille van een onzekere toekomst de voordeelen van het heden prijs te geven en door zijne aarzelingen de goede zaak te benadeelen.

Hendrik luisterde met vriendelijke aandacht en beloofde hem gedurende twee jaren niet aan een huwelijk met de Gravin te denken. Toen zij echter in 't volgende nachtkwartier den doodvermoeiden Turenne te bed vonden liggen, en d'Aubigné begonnen was dezen 't relaas der samenspraak te doen, kwam Hendrik binnen en verhaalde zelf alles „doch niet alsof een ander hem deze argumenten

„had voorgehouden, maar alsof hij ze zelve bedacht had." Hij gunde dus blijkbaar zijn stalmeester niet de eer hem zulken uitstekenden raad gegeven te hebben en deze die toch op Hendrik's eigen verlangen gesproken had was over dit verdraaien der waarheid terecht gegriefd, vooral omdat het in het bijzijn van Turenne geschiedde die zich aan zijn plicht onttrokken had.

d'Aubigné verhaalt dan ook met nauwverholen leedvermaak hoe Hendrik op de vergadering te La Rochelle (November 1588) nog hardere waarheden te hooren kreeg. De afgevaardigden verweten hem zijn lauwheid, zijn inschikkelijkheid ten opzichte van Hendrik III, de vele gunsten aan de Katholieke leden zijner hofhouding geschonken, en tal van scherpere verwijten die „de deugden „van dezen prins tot de vergetelheid veroordeelen."

Hendrik verdroeg alles met verwonderlijk geduld en liet zich bovendien van alle beschuldigingen door middel van een trouwen dienaar in 't geheim op de hoogte brengen, om dan met taktvolle vriendelijkheid de ergste critici te kunnen ontwapenen. Het lukte hem slechts ten deele; vooral de predikanten „qu'il n'avoit pu encore civiliser" spaarden hem niet, o.a. Gardesi van Montauban, die als de strengste Nathan optrad.

Hendrik moest ondervinden dat al mocht de organisatie der partij, in de vergaderingen van Milhau (1573) vastgesteld, en in de samenkomsten van Nîmes verder uitgewerkt, in menig opzicht voortreffelijk heeten, de houding harer leden een vorst vooral in die eeuw weinig behagen kon. Zij achtten het hun plicht hun „Beschermer" te doen begrijpen dat zooals een der predikanten het uitdrukte, „de tijd gekomen was om de koningen tot lijfeigenen en slaven te maken." Hendrik zag zich gedwongen, hoe noode ook, hun wil te gehoorzamen en de nieuwe regelingen goed te keuren, die de partijbelangen zeker ten

goede kwamen doch hem nog minder vrijheid van handelen lieten. Hij schreef aan Madame de Gramont, „waar„lijk indien er weer eene vergadering plaats vond, zoo „zoude ik gek worden." Hij voegde weliswaar aan deze verzuchting toe „alles is klaar en goed gelukt, met Gods „hulp", maar de eigenmachtige toon der Heeren, zoowel als hun neiging tot het stichten eener „République Huguenote" waarvan Hendrik slechts de nederige dienaar zijn zoude, moest op den duur tot conflicten leiden, vooral wanneer de vorst minder van hun goeddunken afhankelijk was.

Ondertusschen waren te Blois de Etats-Généraux bijeen geroepen, en bleek het al spoedig dat deze vergadering geheel onder den invloed der Ligue stond. Hendrik III besloot een einde aan den voor hem onverdragelijken toestand te maken en liet Guise vermoorden (23 Dec. 1588). De woede der Ligueurs kende geen grenzen. Parijs kwam in opstand en „le vilain Hérode", zooals de Koning genoemd werd, liep gevaar zijn geheele rijk tegen hem te zien rebelleeren. Ten einde raad luisterde hij naar degenen die hem aanraadden niet langer te talmen en Navarra ter hulpe te roepen.

Hendrik had met ontroering de tijding van Guise's dood vernomen. Agrippa vertelt hoe vele voorname edellieden zijner omgeving met zooveel erkentelijkheid de deugden van den overledene en de beleefdheden hen door Guise bewezen, roemden dat Hendrik het noodig achtte hen het stilzwijgen op te leggen, ofschoon hij de burgers van La Rochelle verbood vreugde-vuren aan te steken. Bijna was hij den Hertog in het graf gevolgd, want een hevige pleuris bracht hem in levensgevaar — „j'ai veu „les cieux ouverts mais je n'ai esté assez homme de bien „pour y entrer," schreef hij aan zijne Corisande. Hij herstelde echter vrij spoedig en na eenige gelukkige wapenfeiten (waaraan d'Aubigné deel nam) kwam hij te Cha-

tellerault aan, waar hij en du Plessis Mornay een „Manifeste aux Trois Etats de ce Royaume" samenstelden, dat als een waar meesterstuk mag gelden, waarin eendracht en verdraagzaamheid in waarlijk koninklijke bewoordingen alle goede Franschen aanbevolen worden.

d'Aubigné bewaart omtrent deze beroemde verklaring een volkomen stilzwijgen, en noemt die niet in zijne „Histoire Universelle". Hij kon nu eenmaal het verlangen naar een Godsdienstvrede die aan alle twisten een einde maken zoude zonder daarom de volkomen zege der Protestanten te beduiden, noch begrijpen, noch billijken en de gedachte dat zijn meester zich met den Koning verzoenen kon was hem schier onverdragelijk. Waar Hendrik III niet geschroomd had zijne geloofsgenooten verraderlijk te doen vermoorden, zoude immers niets hem beletten Navarra een gelijk lot te doen wedervaren indien deze zoo onvoorzichtig was op zijne beloften te vertrouwen en hem in 't vijandelijke land „over den Jordaan" — de Loire — te ontmoeten.

Misschien omdat Agrippa voelde, dat zijn meester toch vast besloten was zijn eigen inzichten in deze zaken te volgen, verliet hij hem en keerde naar Poitou terug, waar het hem gelukte het stadje Maillezais te veroveren. Hij werd, (natuurlijk volgens hem Hendrik's verlangens ten spijt) tot gouverneur der plaats aangesteld en bezat dus eindelijk de onafhankelijke positie naar welke hij zoolang gestreefd had.

Hij woonde dus niet de ontmoeting der vorsten bij, en de algemeene vreugde over hunne verzoening liet hem vrij koud. Wel begeleidde hij zijn meester toen deze na een kort bezoek aan Poitou tot het koninklijke leger terugkeerde — het kostte hem moeite Hendrik in het land der Filistijnen te volgen, doch hij bracht het offer! Samen rukten beide vorsten aan het hoofd hunner vereende

troepen naar Parijs op. De Ligueurs leden gevoelige verliezen en dank zij Navarra's overtuiging dat „l'audace „estoit mère de la créance, la créance de la force, elle des „victoires et partant de la surêté," leek het alsof zij binnenkort de hoofdstad zouden vermeesteren.

d'Aubigné had zijn afkeer van de Katholieke bondgenooten op 't slagveld weten te overwinnen, want in de vele schermutselingen met de Ligueurs won hij nieuwe lauweren en waagde meermalen zijn leven met vroolijken overmoed. „Toutes ces gayetez furent esteintes par „Roquelaure" die de tijding kwam brengen hoe een fanatieke monnik Hendrik III gevaarlijk gewond had, en ofschoon er aanvankelijk eenige kans op genezing scheen te bestaan, overleed de vorst enkele dagen later, betreurd door de trouwe dienaren die hij, zijne feilen ten spijt, had weten te behouden.

Catharina de Medicis was oud en der dagen zat te Blois overleden, zonder dat iemand zich om haar heengaan bekommerd had. Navarra kon zonder haar tegenstand te duchten zijne rechten doen gelden, te meer daar Hendrik hem op zijn sterfbed als zijn opvolger had aangewezen. Hij had echter herhaald dat alleen zijne bekeering tot het Katholicisme Navarra het bezit der kroon kon verzekeren en de houding veler voorname Katholieke edellieden leverde een overtuigend bewijs van de juistheid van zijn oordeel.

Zoodra de Heeren van den eersten schrik bekomen waren, vertelt d'Aubigné, verklaarden zij verontwaardigd dat zij liever duizendmaal sterven wilden, ... zich aan „allerlei slag van vijanden overgeven dan een Hugenoot „als Koning dulden."

Indien men Agrippa gelooven mag, zoo maakten deze bedreigingen zulk een diepen indruk op Hendrik, vermoeid en ontzenuwd als hij zich na de verschillende gemoedsaandoeningen der laatste dagen voelde, dat hij in

eene voor hem zeer ongewone moedeloosheid verviel, waaruit hem slechts d'Aubigné's kloeke raadgevingen vermochten te wekken. „Usez de l'esprit et du courage que „Dieu vous a donné," riep deze hem toe — indien hij slechts maatregelen nam die evenzeer van zijne doortastendheid getuigden als van zijn ferm besluit trouw aan zijne Protestantsche belijdenis te blijven, dan zou 't hem zeker gelukken de meerderheid der Katholieke edellieden voor zich te winnen. Welbegrepen eigenbelang zou Biron, d'Epernon, d'O en hunne vrienden aansporen Hendrik's partij te kiezen, en de verzaking dergenen die meer aan hun Paus dan hun Koning gehecht waren was eerder een voordeel dan een nadeel .... In elk geval was hij hier te St. Cloud het sterkste — hij had het maar voor 't zeggen — in den tuin waren immers twee honderd edellieden van zijn eigen vendel, allen door de eer bezield in 's Konings dienst te zijn, als zijn gewone zachtmoedigheid die bij de koninklijke waardigheid in deze tijdsomstandigheden zoo goed paste, het hem niet belette, dan zou hij in een oogwenk al degenen die hem niet als hun Koning erkennen wilden uit de vensters doen springen.

Hendrik bezigde dit afdoend middel niet, maar schijnt wel eenige der gegeven adviezen opgevolgd te hebben en zijne fiere houding imponeerde sommige der leiders die hem van hun trouw verzekerden. Een der Heeren verklaarde zelfs „dat hij de Koning der dapperen was en alleen lafaards hem verlaten zouden". Toch bleef zijne positie gevaarvol, de groote meerderheid in zijn rijk verzette zich tegen de mogelijkheid een Hugenoot als Koning te erkennen en de strijd tegen de Ligue moest voortgezet worden.

Filips van Spanje wilde van deze omstandigheden partij trekken om zijne dochter Isabella op den troon te plaatsen en kwam de Ligueurs met geld en troepen ter hulpe. Hendrik kon zulk een geweldigen vijand slechts het hoofd

bieden indien de Katholieken, wier steun hij gewonnen had, hem niet verlieten, en was dus gedwongen verder te gaan dan zijne Hugenootsche raadgevers het wenschelijk achtten. In de „Déclaration du 4 aôut", verzekerde hij zijne onderdanen dat hij niet alleen den Katholieken godsdienst zou doen handhaven, zonder hernieuwing of verandering, maar bereid was zich in een „bon, légitime et libre Concile Général et National", binnen zes maanden of nog eerder bij een te roepen, omtrent de geloofs-leer dezer kerk te laten onderwijzen.

Ondertusschen werden den Protestanten geene verdere vrijheden verleend en bleef ten hunnen opzichte alles bij het oude. Enkele bepalingen van het Edict schenen er zelfs op te wijzen dat de Hugenootsche adel niet bevoorrecht zoude worden, wanneer 't gold ambten te verleenen.

Zulke besluiten werden natuurlijk door d'Aubigné en zijne geestverwanten met ontstemming vernomen — was dat het loon hunner trouwe! en zij toonden hunne verontwaardiging door zoo spoedig mogelijk weer naar hunne provincies terug te keeren: „de adel van Guyenne, van „Poitou, en van nog verder gelegen landstreken, die al „bij de inneming van Pontoise verlof had gevraagd huis„waarts te keeren, drong er op aan en vertrok; de Her„vormden hebbende van d'O zelf (de edelman die als de „leider der Ultra-Katholieken gold) vernomen dat er „noch hulp, noch weldaden voor hen over waren, en om „hen tot meerderen haast aan te sporen wezen de meest „ijverige Katholieken hen op die bepalingen van het „Edict, welke hen der koninklijke gunsten beroofden."

La Trémoïlle, d'Aubigné en anderen keerden dus vol bitterheid naar hunne haardsteden terug en onze vriend zal zijne makkers er telkens aan herinnerd hebben, hoe hij hen al deze teleurstellingen voorspeld had en hen had toegeroepen dat hen nog zwaarder leed wachtte.

VIII

HET VOORSPEL VAN HET EDICT VAN NANTES

(DE ZONDEBOK DER WOESTIJN)

Agrippa had zijne meening volgens gewoonte niet onder stoelen en banken gestoken, en toen Hendrik hem niet lang daarna de bewaking van een aanzienlijken gevangene, den kardinaal de Bourbon, door de Ligueurs onder den naam van Karel X tot Koning uitgeroepen, wilde opdragen, herinnerde du Plessis Mornay den vorst aan „les grands „mécontentemens de d'Aubigné et les perpetuelles riottes „avec son maistre". Hendrik verklaarde echter in Agrippa's woord volkomen vertrouwen te stellen en de kardinaal werd naar Maillezais gezonden. De arme grijsaard die reeds door Hendrik III voor „marotte, vieil fol et sotte „tête" was uitgemaakt en gevangen gezet, verkreeg onder zijn opvolger evenmin de vrijheid en werd van den eenen kerker naar den anderen gestuurd. d'Aubigné behandelde hem op de meest voorkomende wijze en Karel X prees „de hoffelijkheid van dezen geleerden edelman, in „vreemde talen onderwezen, die hem, evenals de overige edel- „lieden in Poitou allen verschuldigden eerbied betoonde."

De hoofden der Ligue trachtten — misschien tengevolge dezer welwillendheid — d'Aubigné om te koopen zijn gevangene te laten ontsnappen. Men kan zich indenken met welke hoogheid Agrippa, in bewoordingen zijner geliefde Romeinen waardig, dit aanbod afsloeg. Toen hun opzet mislukte, poogden de Ligueurs door list en geweld

den kardinaal te verlossen, zoodat men het veiliger achtte hem naar de sterkere vesting Fontenay-le-Comte over te brengen, waar hij eenigen tijd later overleed.

Agrippa vertrok naar Normandië, waar Hendrik zich aan 't hoofd van zijn leger bevond, met het doel den vorst rekenschap zijner ervaringen als gevangenbewaarder te geven. Hendrik was blijkbaar tevreden over Agrippa's gedrag, want hij toonde zich uiterst minzaam, en daar zijn stalmeester niet bij den veldslag van Arques (21 Sept. 1589) tegenwoordig had kunnen zijn, wandelde hij hand aan hand met hem over het terrein, waar de Ligueurs eene gevoelige nederlaag hadden geleden, en bracht hem van elke bijzonderheid op de hoogte.

d'Aubigné vergezelde zijn meester toen deze Parijs ging belegeren en mocht aan den roemrijken slag van Ivry (14 Maart 1590) deel nemen, toen de witte vederbos op Hendrik's helm den zijnen den weg ter overwinning wees. Agrippa is 't die de gevleugelde woorden heeft opgeteekend waarmede Hendrik zijne „makkers" toesprak: „Mes „compagnons, Dieu est pour nous, voici Ses ennemis et „les nostres! Voici vostre Roy! à eux! Si vos cornettes „vous manquent, ralliez vous à mon panache blanc, vous „le trouverez au chemin de la victoire et de l'honneur," en hij heeft verteld hoe dapper de Koning woord hield en de witte pluim op 't hachelijk oogenblik dat de drager van zijn vaandel neergeschoten werd, zijne ridders tot banier diende.

Maar ach, wat baatten al deze heldendaden: „Coutras, „Arques, Ivry, tes heureuses journées," wanneer de vorst als dankoffer voor deze gunsten der voorzienigheid er alleen aan dacht, hoe zich met „den God van Rome" te verzoenen en niet met „den God in den Hemel" een verbond te sluiten. Hendrik mocht wel den krijg voortzetten, en zonder aarzelen in allerlei roekelooze avonturen

zijn leven wagen, „pour faire quelque chose de gaillard „à la teste de l'armée," maar zijn scherpziende stalmeester ontging het niet, dat de vorst zich nog meer dan te voren aangetrokken voelde tot het volgen van een stelsel dat een zijner tijdgenooten aldus aanduidde: „Le nom de „politique a esté inventé pour ceux qui préférent le repos „du royaume, ou de leur particulier, au salut de leur „âme, et à la religion, qui ayment mieux que le royaume „demeure en paix sans Dieu qu'en guerre pour luy." (Mémoires de Tavannes).

Hendrik was zeker geen geloofsheld zooals een Willem van Oranje, doch wel een vorst die zich van harte om het wel en wee zijner onderdanen kommerde. De gedachte „la douce France" nog langer te zien verscheuren door deze bloedige twisten, bedroefde hem oprecht en hij was bereid 't offer te brengen dat de meerderheid van zijn volk van hem eischte, en dat met geweld der wapenen niet te vermijden leek. Als veldheer was hij niet tegen Parma opgewassen, die hem tot tweemalen toe gedwongen had het beleg van Parijs op te heffen, en zonder de schitterende krijgsbedrijven van Maurits van Nassau, die Farnese beletten zijn geheele legermacht naar Frankrijk te brengen, hadden de kansen nog veel slechter voor hem gestaan. Elisabeth van Engeland, „Deborah d'Israël", zooals d'Aubigné haar noemt, en de Staten van Holland steunden hem wel met geld en troepen, doch hij kon de macht der Ligue niet verpletteren. De strijd bleef in de provincies nog voortduren en toen Mayenne, Guise's broer, die als 't hoofd der Ligueurs optrad in 1593 de Etats Généraux te Parijs samenriep om een nieuwen Koning inplaats van den inmiddels overleden Karel X te verkiezen, verontrustten de tijdingen dezer verhandelingen, evenals de daaraan gepaarde intriges, Hendrik in hooge mate en verhaastten zijn besluit tot de Katholieke kerk toe te treden.

Hij merkte dat, zooals hij aan zijn raadsman Sully zeide, onvermoeide pogingen in 't werk gesteld werden zijne Katholieke volgelingen tot afval te bewegen, en dat indien 't de Ligueurs lukte een zijner Roomsche verwanten tot Koning te doen uitroepen, het met hem gedaan was.

Alleen de gedachte wat met zijne persoon te beginnen kon hen bezwaren, „de tels oiseaux que moi ne valent „rien en mue ni à garder en cage". Het gevaar was zeker niet denkbeeldig, de banvloek die Paus Gregorius XIV in Januari 1591 over degenen had uitgesproken die 't waagden den ketter trouw te blijven, miste zijne uitwerking niet en de meest invloedrijke Katholieken van Hendrik's gevolg zooals d'O, de surintendant des finances, Maarschalk Biron, die het opperbevel over 't leger voerde e.a. gaven keer op keer hunne ontstemming te kennen over 't feit dat Hendrik zijne belofte een concilie bijeen te roepen steeds uitstelde en zich nog niet in de leer hunner kerk had laten onderrichten.

Zijn talmen begon hen te ergeren en zij verzekerden, hem bij monde van d'O dat zoo hij op zijne „misérables „huguenots" bleef steunen, en niet spoedig de „prompte „et galante résolution" nam een mis te hooren, hij gevaar liep de kroon voor goed te verliezen. d'O wist bovendien de vinger op de wonde plek te leggen, toen hij den vorst botweg zeide, dat Hendrik's gedrag wat zijn particuliere leven betrof, niet van dien aard was dat zijne weifelingen aan de bezwaren van een vroom geweten konden toegeschreven worden: „Vous vivez trop en bon compagnon, „pour que nous vous soupçonnions de faire tout par „conscience."

Hij had geen ongelijk, want Hendrik's leefwijze was verre van stichtelijk en getuigde zeer zeker niet van die hooge beginselen, die bijv. een Coligny zulk een over-

wicht hadden gegeven. Madame de Grammont, in 't verre Zuiden achtergebleven, had hij spoedig vergeten en na menig galant avontuur eene Katholieke edelvrouwe, Gabrielle d'Estrées, tot maitresse verkozen, die hem volgens d'Aubigné tot den overgang aanspoorde, gedreven door de hoop dat de Paus zou toestaan wat de predikanten geweigerd hadden, en door Hendrik's huwelijk met Margaretha ongeldig te verklaren, haar tot Koningin maken.

Gelijk Salomo was de vorst bereid zich door zijne beminde tot den afgodendienst te laten verleiden (Pasteur G. d'Amours), en 't gerucht van zijn aanstaanden afval verspreidde zich wijd en zijd. De slechte tijdingen bereikten ook Poitou, waarheen d'Aubigné teruggekeerd was, en hij besloot een laatste poging te wagen en Hendrik in een persoonlijk onderhoud te smeeken zijn voornemen te overwegen. Hij verkreeg de gelegenheid die hij zocht, maar d'O was hem voor geweest en zijne waarschuwingen bleken vruchteloos. Hendrik deelde niet meer Agrippa's meening dat het beter ware „Koning van een „klein hoekje van Frankrijk te zijn, God oprecht dienende, „geholpen door lieden van beproefde trouw, dan zich dee„moedig aan den Paus te onderwerpen." Hij had de waarheid der woorden van zijn anderen raadgever Sully beseft, en voelde dat wanneer hij 't geloof der Hugenoten trouw bleef, hem jaren van onafgebroken strijd wachtten, „une milliasse de difficultés, fatigues, peines, ennuis, „périls et travaux, avoir continuellement le cul sur la „selle, le hallecret sur le dos, le casque en la teste, le „pistolet au poing et l'espée en la main .... Adieu repos, „plaisirs, passe-temps, amours, maistresses, jeux, chiens, „oiseaux et bastimens" .... en met dat koele gezondverstand, dat hem zoo kenmerkte, voegde de ervaren staatsman aan zijne bemerkingen toe, dat de eenige gemakkelijke weg zijn doel te verkrijgen de overgang tot

het Katholicisme heette — „tenminste wat de zaken dezer „tegenwoordige wereld betreft, maar wat die van hier- „namaals aangaat, daar sta ik U niet voor in."

Hendrik was niet de man om zich veel over 't Onzienlijke te verontrusten, bovendien had de kritische houding der Protestantsche leiders hem gedurende de laatste jaren vaak verdroten, en zijn geloofsijver aanmerkelijk verflauwd. Hij aarzelde dus niet langer, en den 25en Juli 1593 had te St. Denis de plechtigheid plaats waarin Hendrik IV zich de gehoorzame zoon der Katholieke bekende, en verklaarde in zijn nieuwe geloof te willen volharden in leven en sterven. Hij had reeds te voren het vermaarde briefje aan Gabrielle d'Estrées geschreven, waarin hij haar vertelde, dat hij den gevaarlijken sprong wagen zoude — eene luchthartige uitdrukking misschien gebezigd om zijne gemoedsaandoeningen te verbergen, want bij al zijne onverschilligheid zal het besluit om gelijk zijn voorganger Clovis, „te verbranden wat hij aange- „beden had, en te aanbidden wat hij verbrand had", hem meer gekost hebben dan hij toe wilde geven — en niet het minst omdat de stap een diepe, nimmer te overbruggen klove tusschen hem en zijne oude getrouwen deed ontstaan.

d'Aubigné keerde dus mismoedig naar Poitou terug, tijdig genoeg om de vernedering van zijn geliefde meester niet te moeten bijwonen en zette met den moed der wanhoop den strijd tegen de Ligueurs voort. De wapenstilstand maakte een eind aan zijne krijgsbedrijven, en binnenkort bereikte hem de tijding van den overgang, gevolgd door 't bericht der blijde inkomste binnen de muren van Parijs.

De hoofdstad was den vorst dus wel een mis waard geweest, en de verrassend snelle onderwerping der meeste tegenstanders versterkte hem in zijne opvatting. Toch

duurde het een vijftal jaren voordat de vrede alom teruggekeerd was, want de hoofden der Ligue bleven even halsstarrig in hun verzet als de Ultra-Hugenoten en het kostte Hendrik nog veel moeite en zorgen zijne politiek van onderlinge verdraagzaamheid te doen zegevieren en orde in den chaos te scheppen.

Het was te begrijpen, dat het meerendeel der Hugenoten zich verraden en verkocht voelde door den ontrouw van hem dien zij tot Beschermer hunner kerk hadden verkoren. Hunne verwarring was zoo groot, dat zonder de energie van eenige leiders de algemeene moedeloosheid het verval der geheele partij had kunnen veroorzaken: velen die meer aan hun eigenbelang dan aan hun zieleheil dachten, waren gereed Hendrik's voorbeeld te volgen, sommigen overwogen de mogelijkheid eener verzoening der beide kerken en de lauwen, verheugd over den aanstaanden vrede, verlangden enkel naar een rustig bestaan onder 't laatste Edict van Mantes, (Januari 1591) dat de gunstige bepalingen der vroegere Edicten van Poitiers (1577), Nérac (1579) en Fleix (1580) had bekrachtigd. „Voilà bonne messe, puisqu'elle nous met chez nous," zuchtten zij .... Zulk eene berusting was d'Aubigné ten eenen male vreemd en leek hem slechts zwakheid.

Met ongeloofelijken ijver toog hij aan het werk en gesteund door eenigen die zijne meening deelden, lukte het hem in de volgende jaren 1593—1598 de partij krachtiger dan ooit te voren te organiseeren. Hij en zijne geestverwanten waren vast besloten geen willooze slachtoffers eener politiek te worden, die zij ten eenenmale afkeurden, en zoo de Koning niet aan hunne rechtmatige eischen voldeed en gelijk zij 't uitdrukten, den wapenstilstand hen door 't Edict van Mantes verleend tot een blijvend vredesverdrag maakte, dan zouden zij in hunne afwerende houding volharden.

Zij begonnen met keer op keer die vergaderingen en synoden bijeen te roepen wier samenkomsten Hendrik een doorn in het oog waren, en te Sainte-Foy (1594) zoowel als te Saumur (1595), werden maatregelen getroffen die de partij tot een werkelijk verbond van steden en gewesten maakten — een staat in den staat — met eene uitstekende organisatie wat administratie en geldmiddelen betrof, zoowel als bepalingen die in menig opzicht aan de artikelen der Unie van Utrecht herinnerden.

De Koning was begrijpelijkerwijze over deze besluiten ontstemd. Hij had in de Déclaration de Saint Germain (Nov. 1594) de door het Edict van Mantes verleende voorrechten bevestigd en niet zonder moeite de Ultra-Katholieke magistraten van het Parijsche Parlement gedwongen deze verklaring te enregistreeren waarbij den Protestanten veroorloofd werd, evengoed als Katholieken regeeringsambten te bekleeden, en toch bleven zij verdere concessies verlangen.

Wat Hendrik het meeste griefde was de houding der leiders toen hij door de onophoudelijke intriges van Filips II genoodzaakt werd den oorlog aan Spanje te verklaren en meende op den steun der Hugenoten te kunnen rekenen. D'Aubigné en zijne vrienden lieten zich niet overhalen eene hulp te verleenen die zij als een gevaarlijke versterking hunner tegenstanders beschouwden; de vrede met Spanje zou voor hen slechts „l'union „de leurs esgorgeurs aux dépens de leurs gorges" beteekenen. Zij vergaten dat hun vorst tegen den aartsvijand van het Protestantisme streed, en, zoo Filips zegevierde hen nog heel andere beproevingen wachtten. „L'Affec-„tion partisane" bleef hen verblinden, de tijding dat de onderhandelingen met den Paus eindelijk geslaagd waren, en Clemens VIII aan Hendriks afgezanten nederig aan zijn voeten neergeknield de absolutie verleend had en

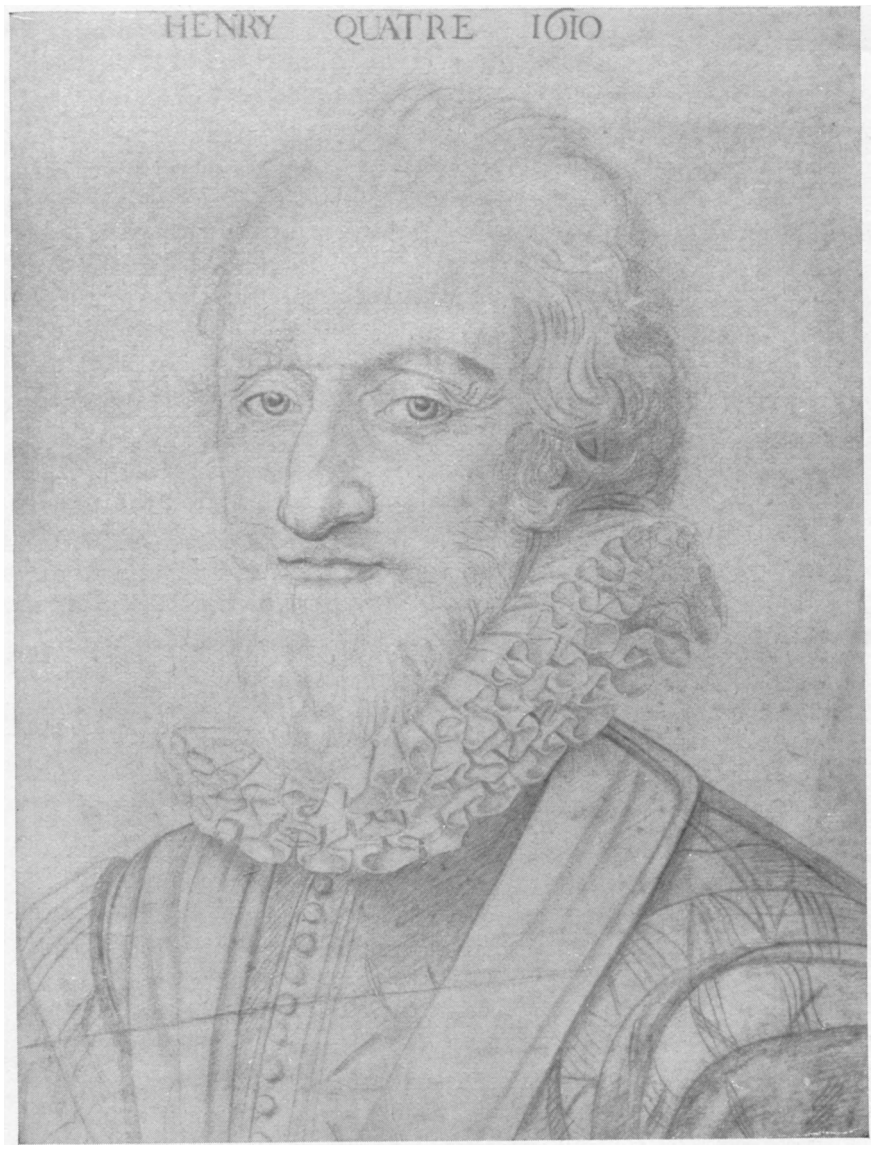

(Musée Condé, Chantilly)

HENDRIK IV IN 1610

den vorst van den banvloek ontheven, vervulde hen met verontwaardiging. Den fieren Koning hunner jeugd zoo vernederd te weten: „La pantoufle crotter les lis de la „couronne," de gedachte bracht heel hun gemoed in opstand, en op elke nieuwe vergadering toonden zij hunne onverzettelijkheid. Te Loudun (1596) was de stemming zoo vijandig geweest dat Hendrik de leden gelastte uiteen te gaan. De Heeren weigerden dit bevel te gehoorzamen, en besloten integendeel de vergadering permanent te verklaren tot dat hunne eischen ingewilligd werden.

Te Vendôme (1596) en te Saumur (1597) ontmoetten 's Konings afgezanten zooveel verzet en onwil dat Hendrik den moed begon te ontzinken, en hij een zijner vertegenwoordigers schreef, dat zoo de heeren volhielden het hen berouwen zou. „Ils m'accableront d'ennuy et m'osteront „tout moyen de remedier au mal qui nous consume."

Hendrik had redenen tot neerslachtigheid. De Spanjaarden hadden door een onverhoedschen aanval Amiens vermeesterd, en ofschoon de vorst met den uitroep: „c'est „assez fait le Roy de France, il est temps de faire le roy „de Navarra," te paard was gesprongen en aan 't hoofd zijner troepen den vijand tegemoet was gesneld, bleef de toestand hachelijk.

Hendrik riep met alle kracht zijne getrouwen te wapen en richtte „aan de thuisblijvende edellieden van dit ko„ninkrijk" een warm betoog waarin hij hen vermaande terwille van hun bedreigd vaderland hun plicht te komen doen, „stijg te paard, gesp Uwe kuras aan, kom Uw Ko„ning vinden, en blijf steeds enkel die dood eervol acht„ten bij welken men het leven verliest aan de voeten van „zijn vorst." Maar d'Aubigné en de oude makkers bleven doof — vóórdat hun doel bereikt was, verzetten zij geen voet en het optreden der heethoofden onder hen noopte du Plessis Mornay den vorst te waarschuwen voor de ge-

volgen hunner verbittering. De Heeren overwogen zelfs het plan Tours te bezetten en zoodoende een sprekend bewijs hunner macht te leveren. De bezadigden onder hen wisten gelukkig dit voornemen, dat onder de omstandigheden bijkans op landverraad leek, te verijdelen, maar Hendrik had geen ongelijk toen hij gedurende de vergadering te Chatellerault 1597 klaagde dat de Hugenoten hem evenveel zorgen en verdriet als de Ligueurs veroorzaakten.

Het is waar dat sommige geschiedschrijvers aan dit onversaagde standhouden hunner leiders de uitvaardiging van het Edict van Nantes toeschrijven; andere deelen deze meening niet en zijn van oordeel dat zij juist door dit koppige verzet de gunstige gelegenheid lieten ontsnappen, en zoo zij zonder te aarzelen in deze gevaarvolle maanden Hendrik hadden bijgestaan, het hen mogelijk ware geweest op betere voorwaarden aanspraak te maken. Het is een der kwesties waarover men het nooit eens zal raken, te meer daar in d'Aubigné's tijd de meeningen der Hugenoten reeds verdeeld waren en de gematigden het betreurden dat zijne geestverwanten zich zoo onverzettelijk toonden.

De onbaatzuchtigheid van een Hertog de la Trémoïlle die ronduit de aanbiedingen van 's Konings gezanten afsloeg, en weigerde zich door eerbewijzen en gunsten te laten omkoopen de partij zijn steun te onthouden, moge bewonderenswaardig lijken, maar de woorden, waarmede d'Aubigné hem prijst: „Tel estoit alors l'affection parti-„sane," bevatten de keerzijde dezer nobele belangloosheid; de Heeren vergaten te veel dat zij een vaderland bezaten, en dat een Sully die boven de partijen verheven enkel aan het wel en wee van heel Frankrijk dacht, zonder daarom zijn Protestantisme te verloochenen, meer lof verdiende.

d'Aubigné kon zich niet op zulk een verheven standpunt plaatsen. Hij had in die jaren door zijn felheid den bijnaam van „le Bouc du Désert" — den Zondebok der woestijn, die alle kwaad door 't volk van Israël bedreven op zich laadt — verworven, en toen hij tijdens het beleg van La Fère Hendrik ging opzoeken, werd hem gemeld dat de vorst zoo toornig was, dat hij meermalen gedreigd had d'Aubigné zijn gedrag met den dood te laten boeten. Hendrik had echter 't overlijden der goede Suzanne vernomen, 't bericht van Agrippa's verdriet verwekte zijn deernis en verzachtte zijn wrok, want hij verwelkomde zijn stalmeester op de meest hartelijke wijze. Twee uren lang mocht Agrippa zich met zijn meester onderhouden — weliswaar in 't bijzijn van Gabrielle d'Estrées en hare zuster. Hij bleef de oude en toen de vorst hem zijn lip wees, kort te voren door den dolk van den moordenaar Jean Châtel gespleten, riep hij uit: „Sire, Ge hebt tot nog „toe God enkel met de lippen verloochend. Hij heeft „zich tevreden gesteld met deze te doorsteken, maar „wanneer Gij Hem met het Harte verloochent, zal Hij U „in 't Harte treffen." „O, welke schoone woorden," riep „Gabrielle uit, „maar op verkeerde wijze gebezigd." „Ja, mevrouw, want zij zullen nutteloos blijken."

Gelukkig nam Hendrik hem deze oprechtheid niet kwalijk en gedurende een aanval van ziekte en moedeloosheid waaraan hij eenigen tijd later ten prooi viel, vroeg hij d'Aubigné in een vlaag van berouw of deze meende dat zijn overgang tot het Katholicisme de zonde tegen den Heiligen Geest beteekende die nimmermeer vergeven kan worden. d'Aubigné raadde hem aan een predikant om advies te verzoeken, doch de Koning weigerde en bleef op antwoord aandringen. d'Aubigné zette hem zijne zienswijze uiteen en beval hem aan door naarstig zelfonderzoek de vraag te beantwoorden. Na eene samen-

spraak van meer dan vier uren, en gebeden die zes maal herhaald werden stoorde men dit gewichtig onderhoud — den volgenden dag was de Koning weer even opgewekt als te voren „en wilde er niets meer over hooren".

Zulke ervaringen stemden d'Aubigné niet tot toegeeflijkheid: hij was overtuigd dat Hendrik alleen naar zijne Roomsche zielzorgers luisterde en van zins was de Hugenoten eerder te bedriegen, dan tevreden te stellen. „De Zondebok der woestijn" weerde zich dus geducht in de vergadering van Chatellerault (1597) en de meesten volgden zijn voorbeeld.

Ondertusschen was echter Amiens gevallen, en toen eenige maanden later Hendrik met zijn leger naar Bretagne oprukte om de aanhangers der Ligue in dat gewest te onderwerpen, verontrustte deze tijding de Heeren wel eenigszins! Zij vreesden dat „door een gril gedreven" Hendrik onverwachts ter vergadering verschijnen zou, en hoe uitstekend de bedoelingen harer leden ook geweest waren, zoo leek 't vooruitzicht dezer ontmoeting hen blijkbaar minder aangenaam. Hendrik kwam hen niet storen, maar gaf zijn wil met zooveel beslistheid te kennen, dat de Heeren aan zijn verlangen voldeden, en gevolmachtigden naar hem afzonden om de verschillende kwesties te bespreken. Het einde dezer beraadslagingen was het tot standkomen van het beroemde Edict van Nantes, 13 April 1598, waarvan de voornaamste bepalingen luidden:

Behalve in Parijs en enkele andere met name genoemde steden mochten de Hugenoten hunnen godsdienst vrijelijk uitoefenen.

In de parlementen kregen zij Chambres-mi-partie, rechtbanken, half uit Katholieken, half uit Protestanten samengesteld, waarvoor hunne processen gevoerd werden.

Zij mochten eenige places de sureté houden, o.a. La

Rochelle, terwijl het hun veroorloofd werd om de drie jaar eene Assemblée Générale bijeen te roepen.

Natuurlijk waren lang niet allen met deze besluiten tevreden. Het kostte den vorst veel moeite de bezwaren der Katholieke Parlementen te overwinnen, en hij moest uitdrukkelijk verklaren dat hij gehoorzaamd wilde worden. De zondebok der woestijn en zijne aanhangers waren eveneens weinig met het Edict ingenomen, „voor den „scherpen blik van een d'Aubigné", zegt mejuffrouw Naber in hare „Prinsessen van Oranje in Frankrijk", „was „het maar al te duidelijk zichtbaar, dat de inhoud ervan „zich op den duur tegen de Hervormden keeren liet, „dat het dezen schijn voor wezen gaf.... Het was niet „meer geweest dan een vredesverdrag tusschen twee par- „tijen over en weer strijdensmoede."

Hij had wellicht geen ongelijk, maar er werden toch den Hugenoten tal van rechten verzekerd die in andere landen, Engeland bijv. en zelfs Holland, andersdenkenden niet werden verleend, en Duplessis Mornay was van oordeel dat men niet zeggen mocht „que cet edit „n'ait passé avec meure délibération et grande cognois- „sance de cause, pour tenir d'icy en avant lieu de loi juste „et nécessaire, et non plus de transaction violente pour „terminer ung trouble d'estat." (Mémoires de Duplessis, Mornay IX, 246, 247).

Meer mocht men althans in de zestiende eeuw niet verlangen, en het strekt Hendrik tot eere dat hij te midden van zooveel moeilijkheden zijne vroegere geloofsgenooten zoo uitdrukkelijk zijn goeden wil getoond had: „Lui „savent d'autant plus gré de l'affection qu'il leur a mon- „trée qu'il estoit plus absorbé et plus pressé par les gran- „des affaires," aldus luidde een der zinsneden van de Instructie der twee leden door de vergadering van Chatellerault afgevaardigd om den koning haar dank te be-

tuigen — een bewijs dat zelfs in deze woelige jaren de hoofden der partij den verleenden godsdienstvrede wisten te waardeeren.

d'Aubigné deelde gelijk wij reeds zeiden, deze erkentelijkheid niet; hij beschouwde het Edict als een teleurstelling. Volgens hem werden de Hugenoten van hunne macht beroofd zonder volkomen gelijkheid van rechten met de Katholieken te verkrijgen — misschien voelde hij ook tevens dat zijn rol grootendeels was afgespeeld. Tot nog toe had Hendrik, al waren de banden van vertrouwde vriendschap die hen zoolang vereend hadden steeds losser geworden, toch nog moeten rekenen met den invloed van hem die de Hugenoten als een hunner meest ijverige leiders en bekwame veldheeren vereerden. Men kon immers in oorlogstijd nooit weten wat de dag van morgen brengen zoude, en d'Aubigné met half Poitou achter zich was niet iemand die een verstandig vorst tot zijn gezworen vijand zou maken.

Doch nu was niet alleen het Edict van Nantes, maar ook te Vervins (1598) de vrede met Spanje onderteekend en bij de taak waaraan Hendrik zich voortaan wijden ging, kon hij d'Aubigné's hulp ontberen.

Zijne plannen tot het vestigen der koninklijke autoriteit, tot het doen eerbiedigen van den godsdienstvrede door heel het land, ook waar zooals bijv. in Béarn de Katholieken zich in de minderheid bevonden, tot het vermeerderen der welvaart enz. konden beter met de hulp van een Sully verwezenlijkt worden, dan met die van een d'Aubigné, wien zijn „Affection partisane" verbood Katholieken vertrouwen te schenken. De onverdraagzaamheid en achterdocht ten opzichte der Roomsche edellieden zijner omgeving, waarvan Agrippa als stalmeester zoo menigmaal blijk gegeven had, maakten het voor Hendrik moeilijk hem een post in zijne hofhouding te verleenen.

De Koning was deels uit politieke overwegingen, deels uit de gesteldheid van zijn gemoed, geneigd soms wat al te gemakkelijk te vergeven en te vergeten wat men vroeger jegens hem misdaan had: „Het is hem eigen," zeide de Venetiaansche gezant eens, „niet alleen iedereen alles te „vergeven, wanneer men hem slechts het misdrijf belijdt „en om vergiffenis vraagt, maar indien hij merkt dat „iemand van nature wraakgierig is, zoo haat hij die meer „dan wanneer die persoon zich aan alle mogelijke on-„deugden schuldig had gemaakt." De onverzettelijkheid van d'Aubigné's wantrouwen verdroot Hendrik dus terdege, doch deze overwegingen hadden hem niet mogen weerhouden Agrippa's trouwe diensten beter te beloonen dan hij het deed. d'Aubigné bleef Gouverneur van Maillezais en verkreeg eenige ambten en jaargelden, maar het is volkomen te begrijpen dat hij en zooveel andere krijgsmakkers zuchtten:

„Prince, Rome paya de ton or les rebelles,
Elle a chassé au loing les chiens les plus fidelles,
Pour de mastins muets et loups t' environner
Tu as foulé aux pieds, au gré de cette beste
Ceux qui avoyent gardé la couronne à la teste,
Ou qui avoient sauvé la teste à couronner."

IX

DE SLOTHEER VAN MURSAY EN ZIJN VRIENDENKRING

Agrippa had zich, gelijk zijne vrienden, in zijn lot moeten schikken, en trachtte met de energie hem zoo eigen de taak te aanvaarden die hem overbleef en zijne plicht als gouverneur van Maillezais te vervullen. Hij wijdde zich met nog meer ijver dan voorheen aan de opvoeding zijner moederlooze kinderen, en beheerde zijne goederen met verstand en nauwgezetheid.

De eerste tijden na zijn huwelijk had d'Aubigné het geheele jaar achtereen te Mursay, het erfgoed zijner vrouw gewoond, maar nadat hij zich in 1589 van Maillezais meester had gemaakt, brachten hij en zijn gezin er de wintermaanden door. Het was naar onze hedendaagsche begrippen eene vreemde indeeling van het jaar. Maillezais lag in een landstreek, zoo drassig dat zij den naam van „Marais" gekregen had, en hare bewoners zoo door moeraskoortsen geteisterd werden, dat de bisschop van het plaatsje ruim een halve eeuw later weigerde er langer verblijf te houden en naar La Rochelle verhuisde. Het verkeer te land was bijkans onmogelijk, de kale vlakte werd vaak overstroomd en in de korte winterdagen zal het uitzicht over de verlaten velden niet bepaald opwekkend geweest zijn. Agrippa telde deze bezwaren blijkbaar niet, hij was al te gelukkig zich eindelijk in het bezit van een rijkje te verheugen waar hij onbetwist zijn gezag kon doen gelden en de ligging van het eiland waarop zich het stadje

bevond, maakte zijne positie meer gewichtig dan men van zoo'n afgelegen oord zou verwachten.

Maillezais — 't eiland droeg eveneens dien naam — was omgeven van twee zijtakken der rivier Antise, en langs deze waterwegen werden de landbouwproducten en koopwaren van dat gedeelte der provincie naar zee vervoerd. Deze handel was zoo levendig, dat het bezit van Maillezais van groot belang werd geacht, te meer daar de oude Abdij, reeds in de achtste eeuw boven het stadje op een kleine hoogte gesticht, gaandeweg door wallen en bolwerken werd versterkt en tot een vesting herschapen. Gedurende de middeleeuwen en de godsdienstoorlogen betwistten de verschillende partijen elkaar zoo fel de heerschappij van fort en eiland, dat Commelijn naar waarheid getuigen kon: „Maillezay wordt tot de „vestingen geteld hebbende gedurende de troebelen sware „aanstooten verdragen."

Nu zwaaide d'Aubigné er zijn scepter en beschikte over een garnizoen van 50 soldaten en twee officieren, die in de abdij huisden. Zelf achtte hij zich gerechtigd de woning van den gevluchten bisschop te betrekken; de prelaat nam hem zulks aanvankelijk niet kwalijk en vergenoegde zich met hem eenige theologische werken te zenden, misschien in de hoop dat deze lectuur Agrippa tot berouw over deze eigenmachtige handeling zou brengen — zijn poging bleef zonder succes en toen hij zich van geweld trachtte te bedienen om zijne eigendommen terug te bekomen moest hij, evenals d'Aubigné's andere buren ondervinden, dat de gouverneur van Maillezais niet iemand was om zonder handschoenen aan te pakken.

's Zomers verhuisde de familie naar Mursay, een groot gebouw waaraan vier hoektorens en breede grachten het voorkomen van een kasteel gaven, al mocht d'Aubigné deze benaming niet wenschelijk achten en in zijn roman

Faeneste den verstandigen landedelman Enay, (een zelfportret), laten zeggen, dat hij slechts een „huis" en geen slot bewoont. Toen hij het gebouw betrok, verkeerde het in een treurigen staat van verval — volgens hem aan de verkwisting der vorige eigenaren te wijten, die ter wille hunner jachthonden, valken, en de daaraan verbonden uitgaven hunne bezittingen hadden verwaarloosd, en hunne landerijen verkocht: „ils se sont trouvés oyseaux „nyays et leurs maisons de passage," oordeelt d'Aubigné, die met veel moeite de aldus verloren goederen gaandeweg terugkocht.

Men vond dus bij hem geene overtollige weelde, de galerijen die zijne torens verbonden strekten niet enkel tot sieraad, maar werden als graanschuren gebruikt, de tuin werd niet door heggen van kunstige gesnoeide palmstruiken, maar door rijen leiboomen verdeeld, de akkers werden goed bebouwd, kortom alles getuigde van het wijs beheer van een verstandigen huisvader.

In zijn eenvoudig gewaad „en juppe de bure et souliers „sans criques" wandelde hij zijne bezitting rond en hield een wakend oog op 't gedrag zijner knechten — hij wilde dan ook niet volgens de nieuwe mode de stallen op een afstand van het kasteel hebben, maar vlak bij om hunne onbeschaamdheid te voorkomen, en al mocht de „huys„man van Poitou" volgens Commelijn „geslepen of om „recht te seggen, ondeugend syn," in Agrippa vond hij wis een meester die zich niet licht voor den gek liet houden. Zijne tafel was goed voorzien, het nagerecht bestond uit heerlijke, zelfgekweekte vruchten; kaarsen in sierlijke kandelaars verlichtten de vertrekken, en wanneer zijne gasten zich ter ruste begaven, vonden zij slaapkamers met fraaie tapijten bekleed en een zachte matras, een verfijnde weelde in die dagen, toen de meesten op strozakken sliepen. Zijn overleg had dit alles tot stand ge-

bracht en dank zij zijne uitnemende maatregelen kon Agrippa bij het huwelijk zijner oudste dochter zijne kinderen met rechtmatigen trots op het goede resultaat zijner pogingen wijzen, en hun aantoonen hoe hun vermogen zich vermeerderd had.

Agrippa had zich ook wat de opvoeding zijner kinderen betrof, niets te verwijten. Naar 't voorbeeld van zijn eigen vader gaf hij zijn troepje van drie zonen (waarvan er twee jong stierven) en twee dochteren „une nourriture exquise", en spaarde noch geld, noch moeite bekwame onderwijzers te vinden. Hij wijdde zijne meisjes bijkans evenveel aandacht als zijn jongens en toen zij verlangden de lessen aan hunne broers gegeven, te deelen, sloeg hij hun verzoek niet af; ja schreef ten hunnen behoeve „un Abrégé de Logique en françois", opdat zij op hunne beurt de kunst van zuiver redeneeren leeren zouden, en wanneer 't noodig mocht zijn, in staat blijken, helder en duidelijk hunne godsdienstige beginselen uiteen te zetten. Hij oordeelde 't echter verstandig de jonge dochters er op te wijzen, dat over 't algemeen de kennis der fraaie letteren slechts voor Princessen passend mocht heeten — landedelvrouwen, zooals zij 't waren, kon men bij nachtegalen vergelijken die niet meer zingen wanneer hun kroost uitgebroeid is — al te veel ontwikkeling leidde, gelijk hij 't meermalen had opgemerkt, bij zulke dames tot verwaarloozing hunner huishoudelijke plichten en soms tot het minachten van een minder geleerden echtgenoot, en dan volgden twisten en onaangenaamheden. Neen, hij wilde evenals zijne kleindochter Madame de Maintenon geen blauwkousen kweeken, hoewel hij misschien nog meer dan deze laatste waarde aan een zekere mate van cultuur hechtte — misschien alweer omdat de jonkvrouwen aldus goed onderlegd met meer grond van zaken de Hervormde leer konden verdedigen.

d'Aubigné gaf zijne kinderen het voorbeeld van den ijver die een Hugenoot voor de goede zaak moest blijven bezielen, en wijdde deze jaren van rust aan het samenstellen van geschriften, waarin hij op verschillende wijze voor zijne geloofs-overtuiging streed. Hij bleef aan zijne Tragiques doorwerken en begon zooals hij 't zeide, „le pesant „chariot de l'Histoire" voort te slepen. Hij had zich voorgenomen de geschiedenis van zijn tijd te schrijven en heeft de gebeurtenissen eener halve eeuw, 1553—1602: verhaald; volgens hem had de Koning hem hiertoe zelf aangespoord en reeds in 1577, bij gelegenheid eener jacht toen zij een hert met een vreemdsoortig gewei bemachtigden hem lachende toegeroepen, dat hij dit gewichtige voorval opteekenen moest, een plagerij die Agrippa beantwoordde door „volgens gewoonte op fieren toon te „zeggen (alsof ik niet tevreden der hiertoe volbrachte „daden was) Sire, begin met te handelen, en ik zal be„ginnen te schrijven".

Hij heeft woord gehouden en in zijne geschiedenis op meesterlijke wijze de heldenfeiten van den Koning voor het nageslacht bewaard; natuurlijk is hij zooals het van hem te verwachten was, alles behalve onpartijdig — misschien verhoogt de gloed waarmede hij zijne meening verdedigt de levendigheid van zijn relaas, en men kan immers bij andere tijdgenooten de zienswijze zijner tegenstanders vernemen. Trouwens de meer verlichte Katholieken, zooals kardinaal du Perron, waardeerden zijn werk, en toen een Jezuiet Hendrik IV wilde overhalen d'Aubigné het geschiedschrijven te verbieden, nam de kerkvorst diens partij en verzekerde den Koning met zooveel nadruk, dat hij niemand anders kende die deze zware taak zoo uitnemend zou verrichten, dat zijne Majesteit besloot Agrippa eene toelage te beloven. Deze reispenning zoude hem in staat stellen, de verschillende

gewesten en steden te bezoeken, waar gevechten plaats gevonden hadden en tevens aldaar landkaarten, enz. te laten maken die zijn werk zouden verduidelijken.

Helaas bleef het, zooals het menigmaal bij Hendrik ging, bij de belofte, en d'Aubigné verkreeg nimmer dezen geldelijken steun, maar hij had in elk geval de koninklijke goedkeuring tot zijn streven verworven, en trachtte zich op eigen hand van de gebeurtenissen op de hoogte te stellen, niet alleen door de geschriften van andere historici, zooals bijv. de Thou, du Haillan, Jean de Serres enz. te bestudeeren, maar zond heinde en verre bekwame lieden uit om te zijnen behoeve papieren, mededeelingen van getuigen enz. te verzamelen. Hunne taak bleek lang niet gemakkelijk, want tot d'Aubigné's ontstemming weigerden vele verwanten der groote Hugenootsche leiders van weleer, die naar 's Konings voorbeeld het geloof hunner vaderen hadden verzaakt, de gevraagde inlichtingen te verstrekken:

„Le vent de la faveur passa sur ces courages"

en of hij hen er aan herinnerde dat de Muze der geschiedenis niet enkel een lauwerkroon in de hand hield, waarmede zij de overwinnaars bekroont, maar ook een kalen tak om haar tot roede te dienen, wanneer zij de lafheid van anderen wilde geeselen (en hij zoude iet aarzelen de uitvoerder harer gerechte wraak te zijn) zoo mochten zijne bedreiging hem niet baten — de heeren waren en bleven doof!

In zijne „Confession de Sancy", een spotschrift tegen deze soort bekeerlingen, hekelde d'Aubigné hen zoo geducht, dat hij 't zelf geraden achtte dit pamflet niet uit te geven, ofschoon hij zijne vrienden wel van den vlijmend scherpen inhoud op de hoogte gebracht zal hebben.

Hij had in den omtrek zijner huizingen een kring van kennissen en geestverwanten gevormd in wier gezelschap hij zich van zijn moeizamen arbeid verpoozen kon. Commelijn deelt de lezers van zijne Beschrijving van Frankrijck mede, „dat van de edellieden die nimmer uyt haer Landt „reysen en het hof niet en besoecken, ghenoegh soo wel „gemaniert syn als die daer haer werck van maecken: „en dit komt, omdat in alle Provintien goede gheselschap- „pen te hanteeren zijn, daer elck om wat te leeren goede „gelegentheydt toe heeft."

Poitou vormde op dezen regel geene uitzondering, integendeel Poitiers, Loudun, Fontenay, beschouwden zich als haardsteden eener hoogere cultuur, en waren er trotsch op, zooals Richelieu het in zijne toespraak aan de Magistraten van Fontenay uitdrukte, „de donner une infinité „de beaux esprits à la France."

Men vond zelfs in de kleinere plaatsen „Académies" en letterkundige genootschappen, en te Poitiers zelf verzamelde eene Madame Desroches in hare vertrekken een waren „Muiderkring"; dichters en geleerden, magistraten en landjonkers beschouwden het als een eer tot hare gasten te worden gerekend en verheerlijkten als om strijd de bekoorlijkheden harer dochter Catharine. Ja toen een der heeren eene vloo op den hals der jonge dame ontdekte, vond hij 't noodig een loflied ter eere van „la Bestiole" te zingen, en zijn voorbeeld werd door andere poëten gevolgd. Beurtelings verschenen er fransche, latijnsche, grieksche, italiaansche en spaansche verzen over la Puce en de President de Harlay, een invloedrijk Parijsch magistraat was zoo getroffen door de dichterlijke gaven van Rapin, dat eene aanstelling bij 't gerechtshof te Parijs „la „Contre-Puce" beloonde.

d'Aubigné kende ook de dames Desroches, want hunne namen prijken op de lijst van geleerde vrouwen, die hij

ten behoeve zijner dochters samenstelde. Rapin telde hij tot zijne vrienden, en hij besprak met hem zijn eigen gedichten. Hij behoorde ook zeker tot de trouwe bezoekers van het bekoorlijke kasteeltje, waar Rapin zich, na dapper tegen de Ligueurs te hebben gestreden, had teruggetrokken, en las met genoegen 't aardige versje boven den ingang, waarin de dichter de winden smeekt kwade invloeden — zoowel door natuurkrachten, koorts en pest — als door menschelijke ondeugden: nijd, haat en toorn veroorzaakt, weg te blazen. Ook Agrippa had eens in een sonnet de voorwaarden tot een gelukkig bestaan opgesomd:

Veux tu savoir qui peut faire la vie heureuse,
Folastre d'Aubigné, ce sont ces points icy;
Des biens non pas acquis, mais trouvez sans soucy,
Bonne chère, beau feu, la terre fructueuse,

Point de procès, de noise, avoir l'ame joyeuse,
Le corps dispos qui n'est trop maigre ou trop farcy,
N'estre point cauteleux, ny point niais aussi,
Avoir pareils amis, table délicieuse,

Sans crainte, sans soupçon, en sa bource un escu,
Belle femme gaillarde et n'estre pas cocu,
Un dormir sans ronfler, un repos sans se feindre,

Qui face la nuit courte et contente les yeux,
Estre ce que tu veux, n'affecter rien de mieux,
Ne désirer la mort, la fuir sans la craindre.

Helaas de trouwe gade, die hij zoo bemind had was hem te spoedig ontvallen, en hij zuchtte:

Non, la vie entiere n'est pas
Trop pour en ces douleurs s'esteindre . . . .

Gaandeweg liet hij zich echter troosten en na vier jaar eenzaamheid gaf hij aan de verleiding toe en zocht 't gezelschap van Jacqueline Chayer op, die, niet zonder moeite, zijne geliefde werd en hem een zoon schonk. Berouw volgde echter zoo spoedig op de verkeerde daad, dat hij 't kind Nathan noemde, opdat de naam van David's boetprediker hem steeds aan zijne zonde herinneren zou. Hij zorgde gelukkig goed voor 't arme wichtje dat hem beloonde door tot een achtenswaardig mensch op te groeien, van wiens gedrag hij vrij wat meer pleizier beleefde dan van dat van zijn rechtmatigen erfgenaam.

Op zoo menige ridderhofstad der omstreken werd d'Aubigné hartelijk verwelkomd — te Thouars bij de la Trémoïlles was hij een geziene gast, die met evenveel kennis van zaken de jonge Hertogin, de beminnelijke dochter van den grooten Zwijger, bij den aanleg van haar boomgaard adviseeren kon als met haar echtgenoot de belangen der partij bespreken. En kwam er soms een brief van hare zuster Flandrina — als abdis van het klooster Sainte-Croix te Poitiers wel eens tot polemiek geneigd — dan wist Agrippa goed onderlegd in theologische kwesties 't juiste antwoord aan te geven.

Wanneer hij verlangde met meer bekwame kampvechters van meening te wisselen, vond hij te Luçon geleerde Katholieke geestelijken, zooals bijv. den vermaarden abt de Saint-Cyran, de latere leider der Port-Royalisten, en misschien kwam hij wel in aanraking met den jeugdigen bisschop Armand du Plessis de Richelieu, die zich in zijn afgelegen diocese op de grootsche taak voorbereidde die hij zich gesteld had, en reeds met vaste hand „le plus

„vilain et crotté eveche de France" bestuurde. Te Saumur waar du Plessis Mornay eene Protestantsche hoogeschool gesticht had, kon d'Aubigné de professoren de meest belangrijke strijdvragen uiteen zetten en hen aansporen met ijver en kunde hun geloof te verdedigen.

Te midden zijner vele bezigheden vermocht Agrippa toch nimmer den Koning te vergeten, dien hij zoo lang en zoo trouw gediend had en schier geen dag verstreek of de eene of andere kleinigheid kwam hem aan het verleden met al zijn lief en leed herinneren. Dan zag hij zich weer aan Catharina's hof als een wakkere schildknaap dag en nacht zijn zorgeloozen meester bewakend, — dan joegen zij op hunne vlucht door nacht en nevel, en waagden in zoo menig avontuur hun leven — en steeds streed Navarra aan de zijde zijner ridders, even arm, even roekeloos en even vroolijk als een echten landjonker uit Gasconje! Dan meende d'Aubigné weer dat geestige gelaat met zijn innemenden glimlach te aanschouwen en hoorde weer die pittige scherts: „Tu portes, La grâce dans tes yeux, „sur ta langue le miel," dichtte d'Aubigné eens zelf.

In zijne eenzaamheid werd het verlangen hem te machtig en snelde hij bij de eerste gelegenheid die zich bood naar Hendrik's hof.... helaas, steeds leidde de ontmoeting tot eene ontgoocheling.... er was te veel gebeurd, er waren te veel oorzaken van geschil om de vroegere vrienden niet onherroepelijk te vervreemden. Wanneer Agrippa in het Louvre of te Fontainebleau den vorst tegemoet trad, zoo luidde Hendrik's welkomstgroet even hartelijk als weleer, en luisterde hij met genoegen naar de rake opmerkingen van zijn ouden stalmeester, maar ras deed een van d'Aubigné's onvoorzichtigheden hem de wenkbrauwen fronsen en zich keeren naar degenen dien hij thans zijn vertrouwen had geschonken: onwaardige gunstelingen van Hendrik III, kwalijk bekeerde Ligueurs,

klaar om hem te verraden, en een der aanwezigen fluisterde den ontstemden Agrippa toe, „de Koning lijkt op de apen — die beminnen alleen degenen die hen slaan".

Toch kon Hendrik wanneer hij Agrippa's wrevel bemerkte, 't er niet bij laten, zocht hem op en trachtte hem er van te overtuigen hoe noodzakelijk zijn overgang geweest was, en hoe heilaanbrengend de leerstellingen der Katholieke kerk bleken. Natuurlijk noopte d'Aubigné's oprechtheid hem den vorst onverholen zijne meening te zeggen en leidden hunne gesprekken tot een onvermijdelijk conflikt.

Hendrik's misnoegen werd misschien nog verscherpt door 't feit, dat wanneer hij geleerde voorvechters der Katholieke theologie op Agrippa afzond — zooals bijv. de kardinaal du Perron, „le grand convertisseur" gelijk onze vriend hem spottend noemde, de prelaten 't vaak tegen den gevatten redenaar moesten afleggen. Gedurende een dezer woordenwisselingen dreef d'Aubigné dezen kerkvorst zoo in 't nauw, dat hem de zweetdruppels langs 't gelaat liepen, „men had met dit vocht wel een eierschaal kunnen vullen," en hij een groot glas wijn moest drinken om bij te komen — 't leed geen twijfel of d'Aubigné had de overwinning behaald!

Voor Hendrik waren zulke nederlagen zijner kampioenen groote teleurstellingen en zijne ontstemming werd nog levendiger, toen hij tot de ontdekking kwam dat Agrippa zijne naaste verwanten tot verzet aanspoorde en zijne zuster Catharina, die hij gedwongen had den streng Katholieken erfgenaam van het Hertogdom Lotharingen te huwen, in haar besluit versterkte haar geloof trouw te blijven. Agrippa schreef voor deze vrome Prinses die hij van harte vereerde zijne „Lettre à Madame sur la Douceur des „Afflictions," en herinnerde haar aan de geloofsgenooten die ter wille hunner beginselen zooveel smart en lijden

zonder morren hadden verduurd en door blijmoedig hunne tijdelijke verdrukking te verdragen de eeuwige heerlijkheid deelachtig waren geworden. Hij bracht haar met weemoed de lang vervlogen dagen, toen zij samen te Pau vertoefden, in herinnering en zij hem de eer aandeed een zijner gedichten op muziek te zetten en het droeve wijsje op hare luit speelde .... sindsdien was verdriet haar deel geworden, maar zij mocht 't voorrecht haar te beurt gevallen niet licht rekenen en ondersteund door de gebeden der geloovigen voortgaan de vaan op te heffen, die haar broer zoo lichtvaardig verzaakt had.

Het is alsof sombere voorgevoelens d'Aubigné waarschuwden dat in vele gevallen de zonen der oude Hugenoten-geslachten Hendrik's voorbeeld volgen zouden, terwijl de dochteren, gelijk Catharina, den strijd tot het uiterste bleven volhouden. Hij meende dat zijn geschrift ten nutte zoude kunnen zijn aan een groot aantal gezinnen en personen die in dezelfde droeve omstandigheden als de Prinses verkeerden. Misschien hebben zijne vermaningen inderdaad eene Charlotte Brabantine van Nassau in haar eenzamen ouderdom, eene Marie de la Tour in haar zwaren strijd, en eene Hertogin de la Force in haar kerker, gesterkt en bemoedigd. Catharina was hem oprecht dankbaar; hij had haar, schreef zij, als een Christen, een vriend en een dienaar bijgestaan, en zij verzocht hem haar gedurende haar verblijf te Parijs te bezoeken doch vooraf overleg met hare kamervrouwen te plegen. De eene was de negerin Mélanie, die hij reeds kende en op wier beproefde trouwe hij rekenen mocht. „Je „voudroist qu'il y eust autant de François aussi blancs „en piété que cette nègre."

Dank zij zulke bekwame raadgevers kon Catharina bij haar voornemen „de vivre et mourir en la crainte de Dieu," stand houden, en toen haar broer in krachttermen zijne

ergernis lucht gaf, antwoordde zij hem even flink. Hendrik begon te vermoeden dat d'Aubigné tot hare raadslieden behoorde, en deed hem zijn toorn voelen.

Zijne ontstemming was bovendien vermeerderd door de warme vriendschap die Agrippa met den Hertog de la Trémoïlle verbond. Agrippa vereerde dezen edelman van harte, en had er trouwens alle redenen toe, want sinds de jonge Hertog in 1586 tot het Protestantisme was overgegaan, had hij zijne geloofsgenooten menig blijk van belangloosheid en beginselvastheid gegeven en nimmer geaarzeld voor de goede zaak op te komen. De beslistheid waarmede hij geweigerd had zich tot afval te laten verleiden, kostte hem de gunst van den Koning en Hendrik's toorn groeide allengs tot haat toen hij La Trémoïlle's invloed op zijne partijgenooten bemerkte. Er liepen zelfs geruchten dat de vorst zich van Thouars wilde meester maken en La Trémoïlle schreef aan zijn trouwen vriend Agrippa: „Mijn vriend, ik noodig U uit Uwe eeden ge„stand te doen en te komen sterven met Uw zeer getrou„wen . . . ." Het antwoord luidde: „Monsieur, Uw brief „zal stipt gehoorzaamd worden, ofschoon ik dit schrijven „één ding verwijt, en dat is zich op onze wederzijdsche „beloften te beroepen, deze moeten ons te levendig voor „oogen staan om er aan herinnerd te moeten worden."

Gelukkig kwam het niet zoover en kon de Hertog rustig op zijn erfgoed blijven, waar hij in zijn huwelijk met „la „belle Brabant", zooals haar stiefbroer Prins Maurits haar noemde, een troost vond voor zijne vele teleurstellingen. Mejuffrouw Naber heeft ons een aantrekkelijk beeld van hun leven te Thouars geteekend, waar beiden met zooveel hoffelijkheid vrienden en verwanten ontvingen en d'Aubigné ook menigmaal vertoefde.

La Tremoïlle's vroege dood, hij was slechts acht-endertig toen hij in 1604 overleed, beduidde voor d'Aubigné

een onherstelbaar verlies, hij voelde zich zoo verlaten en terneergeslagen, dat hij ernstig de mogelijkheid overwoog zijn vaderland voor goed vaarwel te zeggen. Hij had reeds eenige kisten en koffers naar 't vaartuig laten brengen waarop hij zich inschepen wilde, toen hij een brief van den Koning ontving, die hem met „les familiaritez „d'autrefois", verzocht onverwijld naar het hof te reizen om er zijn ambt van stalmeester waar te nemen.

X

HET EINDE VAN DEN GROOTEN KONING

Gelijk de meesten zijner voorgangers was Hendrik een hartstochtelijke liefhebber van het ringsteken en andere dergelijke lichaamsoefeningen. Bijna dagelijks wedijverden hij en zijne hovelingen, jong en oud, in allerlei ruiterspelen, en zelfs de statige Sully deed met ijver aan deze vermaken mede. Hendrik moedigde de kampvechters aan en liet het zelfs toe dat de jonge edellieden hunne minnetwisten op middeleeuwsche wijze uitvochten en elkaar soms vrij hardhandig te lijf gingen, zooals bijv. op den keer toen Bassompierre half dood weggedragen werd.

't Was misschien om de heeren bij 't breken der lansen wat meer handigheid en minder ruwheid bij te brengen, dat d'Aubigné verzocht werd als „Doyen des Esquiers" twee der jongere stalmeesters in het regelen van „les „joutes, tournois et combats de barrières" te komen onderwijzen. Hij had in zijne jeugdjaren aan 't hof der Valois als ruiter en ringsteker groote vermaardheid verworven en gold als een autoriteit wat de kennis der spelregels enz. betrof.

De uitnoodiging had toch voor hem iets zeer vleiends — men was hem dus niet vergeten — en hij haastte zich, zijne grieven ten spijt, aan het verlangen van den vorst te voldoen. Gedurende twee maanden konden de Heeren van zijne ervaring profijt trekken — misschien hebben zij vaak hun strengen leermeester verwenscht. Hendrik was hem echter bijzonder erkentelijk en behandelde hem

vaak met de vroegere gemeenzaamheid zoodat d'Aubigné zich aangemoedigd voelde, den vorst kort voor zijn terugkeer naar Poitou te verzoeken, wat de vriend aan den vriend vraagt „defaites trois boutons de vostre estomac „et me dites pourquoi vous m'avez peu hayr," de Koning antwoordde door hem zijne vriendschap met La Trèmoïlle te verwijten. „Ge hebt niet opgehouden hem te beminnen, toen ik hem gehaat heb." Dat was eene beschuldiging die d'Aubigné niet dulden mocht of wilde: hij herinnerde Hendrik aan de dagen van weleer, toen Navarra van vijanden omringd, behoefte had aan trouwe dienaren, „amateurs des affligez", die hem nimmer verlaten of verraden zouden, maar integendeel hunne bewijzen van liefde verdubbelen naar mate de gevaren die hem dreigden grooter werden — kon hij dus nu van Agrippa verwachten dat hij geestverwanten die in ongenade waren gevallen, verzaakte: „supportez de nous cest „apprentissage de vertu". Il n'y eut d'autre responce „que l'ambrassade d'adieu," voegt d'Aubigné droefgeestig aan zijn relaas toe.

De Koning van Frankrijk had voorgoed de plaats van den vorst van Navarra ingenomen, en toen Agrippa's onvermoeiden ijver in de vergadering te Chatellerault zoowel als een nieuw succes in een woordenwisseling met du Perron Hendrik's misnoegen weer hadden opgewekt, waarschuwde men onzen vriend dat hij gevaar liep naar de Bastille te worden gezonden. Agrippa redde zich uit de moeilijkheid door Hendrik een jaargeld te gaan vragen, een zonderling middel dat hem wonderwel lukte. De vorst „verheugd in deze ziel iets baatzuchtigs te ontdekken," omhelsde hem en schonk hem 't geen dat hij verlangde — den volgenden dag nam Sully hem echter mede en toonde hem, zeker als heilzame waarschuwing, de beruchte staatsgevangenis!

Hendrik's ontstemming was grootendeels te wijten aan de teleurstelling, reeds weder door Agrippa's gevatheid veroorzaakt. Hij had gehoopt door du Perron's bemiddeling de strijdende kerken te verzoenen, en slaakte, nu zijne pogingen verijdeld waren de verzuchting, dat hij gaarne een arm zou verliezen, indien 't hem slechts gelukken mocht zijne onderdanen 't zelfde geloof vereend te zien belijden. Het was een voor de zeventiende eeuw onbereikbaar ideaal, en 't leed geen twijfel dat het verschil in godsdienst op den duur den vrede verstoren zou, zoo moeizaam door 't Edict van Nantes tot stand gebracht. Maar onder Hendrik's bewind werd de rust niet verbroken en konden zijne regeeringsjaren als een bloeitijd der Hugenoten beschouwd worden.

Natuurlijk deelden de mopperaars deze meening niet, en Agrippa bleef zich beklagen. Misschien droegen zijne huiselijke omstandigheden tot zijne sombere gemoedsstemming bij. De eenige zoon dien hij had mogen behouden, bleek niettegenstaande de „nourriture exquise" een echte deugniet! Gedurende zijn verblijf aan de Protestantsche universiteit te Sedan werd Constant d'Aubigné ras berucht door zijne verslaafheid aan spel en drank, hij verwaarloosde zijne studies, en toen zijn vader hem naar Holland, de leerschool der jonge krijgslieden zond, ging hij van kwaad tot erger. Huiswaarts gekeerd, vermocht zelfs de tucht van den strengen ouden heer den Baron van Surimeau, zooals hij genoemd werd, niet op 't rechte pad te houden. Hij maakte tallooze schulden en eindigde met eene weduwe uit La Rochelle te huwen, wier groote schoonheid zeker haar totaal gemis aan deugd en fortuin moest vergoeden (October 1608).

d'Aubigné was hoogst vertoornd over zulk een echtverbintenis, te meer daar Constant rekenschap van zijn moederlijk erfdeel eischte en vader-lief ofschoon hij steeds

op de gierigheid van zijn koninklijken meester schold, zelf allesbehalve goedgeefsch was! Constant hield vol, en er ontstonden tal van onaangename verwikkelingen, die tot voortdurende ruzie leidden. Het humeur van den zondebok der woestijn was zeker niet al te best en zijne huisgenooten zullen zich verblijd hebben, toen de krijgshaftige plannen van den Koning hem afleiding kwamen verschaffen!

De Kleef-Guliksche erfopvolgingsstrijd was in 1609 uitgebroken; de dood van den kinderloozen Hertog leidde tot geschillen tusschen de Protestantsche en Katholieke erfgenamen die naar alle waarschijnlijkheid een oorlog tengevolge zouden hebben. Hendrik, voor de toenemende macht van het Huis van Habsburg, zoowel in Oostenrijk en Duitschland als in Spanje beducht, besloot de Protestantsche rijksvorsten in Duitschland te steunen, en door de hulp, hun verleend, den Keizer paal en perk te stellen. Hij overwoog de toebereidselen tot den aanstaanden veldtocht, en verzocht, hoewel de oorlog nog niet verklaard was, d'Aubigné om zijne meening. Agrippa die tot Vice-Admiraal d'Aunis en Saintonge was verheven, raadde aan den oorlog ter zee met man en macht te beginnen. Hij was er van overtuigd dat men op deze wijze den Spanjaarden groote schade zou toebrengen en rijken buit zou behalen. Ondertusschen werd Hendrik's verlangen den strijd te beginnen door redenen van gansch persoonlijken aard nog versterkt.

Ofschoon het hem in 1599 eindelijk gelukt was den Paus te bewegen zijn eerste huwelijk ongeldig te verklaren en hij in 1600 de niet meer jonge, doch nog aantrekkelijke Maria de Medicis tot echtgenoote verkoren had, waren zijne minnarijen even talrijk gebleven en was hij nog steeds de prooi van wat een tijdgenoot „cette „furieuse passion qu' Henri IV avoit pour les femmes"

noemde. Het klimmen zijner jaren bracht hem niet tot inkeer, integendeel zijne driften werden nog teugelloozer, en de wijze waarop hij in 1609 zijne passie voor de jeugdige Charlotte de Montmorency uitte, leek bijna op seniele aftakeling. Hij had haar aan zijn neef den Prins de Condé uitgehuwelijkt, daar hij dezen als een zwakkeling beschouwde, die hem in alles ter wille zoude zijn. Hendrik vergiste zich deerlijk. Condé toonde een onverwachte kordaatheid, weigerde zijne schoone bruid aan den vorst af te staan en toen de Koning volhield, vluchtte hij met haar naar Brussel, waar Aartshertog Albert en zijne gade hen welwillend ontvingen en weigerden het echtpaar gevankelijk naar Parijs terug te zenden. Hendrik's woede kende geen grenzen, hij dreigde en smeekte, klaagde en vloekte, „was niets meer dan vel en been," doch kon zijn wil niet verkrijgen. In zijn toorn besloot hij onverwijld den oorlog te beginnen, maar op een onderneming ter wille van zulke driften beraamd, kon Gods zegen niet rusten:

„Les Anges s'accueilloyent à si haute entreprise,
„Si ton ame eust esté du feu d'honneur esprise,
„Non du tison fumant d'amour incestueux[1])."

De dolk van Ravaillac maakte een einde aan zijne plannen, en beroofde Frankrijk van een vorst die niettegenstaande zijne feilen en zwakheden in menig opzicht een Vader des Vaderlands geweest was. „Quand je ne serai „plus là, on saura ce que je vaux," zeide Hendrik eens, en hij vergiste zich niet, want bij 't vernemen van zijn dood rees er uit heel zijn rijk één luide jammerklacht, in elke provincie stroomden de arme dorpelingen op de heirwegen samen, verwonderd, radeloos en wezenloos, om van

1) d'Aubigné beschouwde Condé als Hendrik's eigen zoon.

de voorbijgangers 't ontzettende nieuws te hooren „en wanneer zij er van overtuigd waren, doolden zij als schapen zonder herder, niet alleen huilende, maar schreeuwende en tierende als razenden door velden en struiken."

d'Aubigné deelde deze gevoelens van harte. Hij heeft in zijne geschriften op menigerlei wijze den indruk weergegeven die het tragische einde van den grooten Koning op hem maakte, en vooral in zijn gedicht „Discours par „Stances avec l'esprit du feu Roy Henry Quatriesme"; een treffenden klaagzang, misschien des te aandoenlijker omdat zijn eerlijkheid het hem verbood, zelfs ten opzichte van een geliefde doode de waarheid te verbloemen.

Evenmin als Dante bij al zijne vereering voor zijn beminden meester Brunetto Latini het na kon laten, hem wegens zijne ergerlijke zonden in de hel te plaatsen, vermocht d'Aubigné een sluier over Hendrik's afval te werpen en zich enkel de deugden van „ce Roy, clair astre de „feu" te herinneren. Er is in deze oprechtheid iets roerends, en al zou men wenschen dat Agrippa niet telkens aan zijne persoonlijke grieven gedacht had, zoo vertolkt hij in de volgende verzen in werkelijk verheven klanken het leed der Hugenoten:

„Roy fin et doux, le fin est esloigné du sage,
La finesse est le propre ou du singe ou du page,
La prudence d'un Roy ni trompé ni trompeur;
Tu as perdu les tiens, faict tes haineux tes maistres,
Esté dur aux loyaux, trop pitoyable aux traistres:
L'un vient d'ingratitude, et l'autre vient de peur.

Le vaillant espervier, noble pour sa coustume,
Ayant mis l'oysillon, la nuict froide, en sa plume,
Dès que le beau soleil à ses tenebres luit,
Le faict libre, et de loing marque sa course aislée,

Puis tourne le dos, fuiant d'une mesme volée,
Avec le nom d'ingrat le soulas de la nuict.

Tu avois mis aux pieds un parti des fidelles
Qui, pressé dans ta plume et logé soubs tes aisles,
Avoit chassé ta nuict et t' avoit délivré
Des risques sur ton chef coup sur coup avenües,
Et tu le vois gémir dans les serres cornües
Du lanier impiteux à qui tu l'as livré.

Où est le sein amy qui chauffa ta froidure,
La main qui 't arracha de la prison obscure,
Et l'ami qui te fit gouster la liberté?
Tout cela est errant, exposé aux orages.
D'opprobres tu payas tes fidelles courages,
Et tes libérateurs de la captivité[1])."

De stoere Hugenoot kon 't Navarra vooral niet vergeven, dat hij zich onder 't juk van Rome boog, zich slechts van Paepsche hovelingen omringde, die hem niet gelijk zijne oude getrouwen met hun eigen lichaam voor 't vijandelijke staal beschermden, en hem tot vier malen toe hadden laten doorsteken zonder den moordenaar neer te vellen:

„L'assistance blesme
Ne s'esmeut de ces coups jusques au quatriesme,
Ou par trop infidelle, ou trop lasche secours.

1) Men moet echter tot d'Aubigné's verontschuldiging aanvoeren, dat hij niet van 't schrijven geweten heeft, waarin de Koning Sully gelast hem een lijst te sturen, waarop zooveel 't deze mogelijk is, „toutes les dettes de ce royaume de „toutes les Natures" zullen voorkomen, opdat hij degenen die hem voor rijk en gierig uitmaken, zwart op wit zoude kunnen voorleggen, „wat ik gegeven heb, wat ik schuldig ben, en wat ik betaal." (31 Maart 1605).

A ta peau n'ont touchés tous ces monstres estranges
Tant que tu fus gardé de fidelles et d'Anges."

Hoe anders had het Oordeel der Geschiedenis kunnen luiden, wanneer hij Gods zaak was blijven dienen — mocht zijn droef lot — het loon zijner ondankbaarheid jegens den Almachtige, zijne nazaten ter waarschuwing strekken:

„Celuy n'est souverain qui reconnaist un maistre;
Plus infame vallet, qui est valet d'un prestre.
Servir Dieu, c'est regner d'un regne seur et doux.
Roys de Septentrion, heureux Princes et sages,
Vous estes Souverains qui ne debvez hommages,
Et qui ne voyez rien entre le Ciel et vous."

XI

VADER EN ZOON

Het leek echter niet alsof Hendrik's opvolger van de lessen der Voorzienigheid profijt zou kunnen trekken, niet alleen werd hij volgens d'Aubigné door degenen opgevoed die zijn vader vermoord hadden, maar zijne moeder was zeker niet eene Prinses van welke men verwachten mocht dat zij de politiek van haar echtgenoot zou voortzetten, en gesteund door zijne bekwame raadslieden met vaste hand het land regeeren:

„Royne, il faut oublier l'air et l'art de Florence
Rends ton joug plus léger à la légère France,
Le coq est amiable et superbe animal,
Les lis sont beaux et blancs, leur forme spécieuse
Mais leur douce fumée en teste vicieuse
Cause l'epilepsie et fait choir du haut mal."

riep d'Aubigné haar toe. Gelijk de meeste lieden die aan 't hof verkeerd hadden wist hij maar te goed dat de Regentes geheel onder den invloed harer vroegere speelnoote Eleonora Galigaï en dier echtgenoot Concini stond, en er nu alleen aan dacht de eerzucht en inhaligheid van dit tweetal te bevredigen. Zij bekommerde zich weinig om 't wel en wee harer onderdanen, viel spoedig geheel ten prooi aan wat de latere Kardinaal de Richelieu hare gemakzucht, gemis aan ijver en voortdurende besluiteloosheid noemde, en trachtte zich rust te verschaffen door

de groote heeren, wier heerschzuchtige plannen zij duchtte, met het verleenen van ambten en jaargelden om te koopen.

Sully, die zich tegen deze roekelooze geldverspilling verzette, viel spoedig in ongenade, te meer daar Maria, tegen de uitgesproken wenschen van Hendrik in, niet alleen geen oorlog met Spanje verlangde, maar besloot haar zoon den Koning aan een Spaansche prinses uit te huwelijken.

De tijding van zulk een totalen ommekeer in binnen- en buitenlandsche politiek verontrustte de Protestantsche leiders in hooge mate. Het regentschap eener Medicis moest bovendien de ouderen onder hen een smartelijk verleden van strijd en vervolgingen te binnen roepen en 't is te begrijpen dat de meer voortvarenden zooals d'Aubigné, hunne geloofsgenooten met aandrang vermaanden bijtijds maatregelen te beramen, die de Partij in de ure des gevaars ten goede zouden komen. Met onvermoeiden ijver bepleitte Agrippa zijne zienswijze en zijne houding op de vergaderingen kostte hem, als 't hoofd der „Fermes", de vriendschap van den leider der „Prudens", den Hertog de Bouillon, (zijn ouden makker Turenne,) die voor de gevolgen der besluiten waarschuwde, waarmede de Heeren tegen de bepalingen van het Edict van Nantes in, handelden, door bijv. vast te stellen, dat eene Assemblée Générale zonder koninklijke goedkeuring bijeen geroepen zoude kunnen worden.

Agrippa, gesteund door den jongen Hertog de Rohan, wist zijne wenschen door te drijven, zonder acht te geven op les Prudens die hem verweten de partij naar 't voorbeeld der Zwitsers en Hollanders tot een republiek te willen maken. Hij kwam weliswaar tegen deze beschuldiging in zoo verre op, dat hij oordeelde, „que les gens „de bonne maison eurent juste occasion de s'y opposer" (tegen de Republikeinsche neigingen), maar zijn pamflet

„le Caducée ou l'ange de la Paix", was een scherpe kritiek van Bouillon en diens volgelingen, en hoewel dit geschrift niet gedrukt werd, zal de inhoud genoegzaam bekend zijn geweest om Agrippa in de oogen van het hof tot een onverbeterlijken twistzaaier te stempelen.

De Regentes had eerst gepoogd den zondebok der woestijn om te koopen; toen haar dit niet gelukte, onthield zij hem de door Hendrik toegestane jaargelden en gelastte den gouverneur van het nabij Maillezais gelegen Niort, wiens advies zij ingewonnen had, Agrippa van het grootste gedeelte zijner macht te berooven, door op een klein eilandje, le Dognon, aan het westelijke uiteinde van 't eiland Maillezais, een fort te doen bouwen dat onzen vriend den toegang tot de zee zoude versperren. Agrippa had echter reeds lont geroken, en voordat de gouverneur de plannen tot uitvoer kon brengen, maakte hij zich meester der gevaarlijke plek, en deed er een fort verrijzen dat zijne buren, zoowel Katholieken als Protestanten, een bron van voortdurende ergernis werd.

Het was niet te verwonderen dat zulke eigenmachtige gedragingen de Regeering mishaagden en d'Aubigné steeds meer in ongenade viel.

Hij scheen er zich luttel om te bekommeren en toen de Etats Généraux in 1614 bijeengeroepen werden en Richelieu als Bisschop van Luçon ter vergadering afgevaardigd zou worden door de klerezy van Poitou, was het alweer het kiesdistrict van Maillezais dat moeilijkheden veroorzaakte „Maillezais va à Fontenay faire bande apart „ce qui ne leur réussira pas," schreef een vriend aan Richelieu. d'Aubigné had misschien gelijk van deze samenkomst weinig goeds te verwachten. De drie standen twistten voortdurend onderling, zoodat er van de voorgestelde hervormingen niet veel ten uitvoer werden gebracht, en de toenemende invloed der Ultra-Katholieken

werd steeds duidelijker bespeurd. De ontstemming over Maria's wanbeheer, de macht der Concini's droegen tot de algemeene ontevredenheid bij, en toen in 1615 Condé de wapenen opnam om aan dezen toestand een einde te maken, besloten de Hugenoten hem te steunen. d'Aubigné beschouwde Condé als volkomen onbetrouwbaar en volgde den oproep dus noode. Hij vergiste zich niet, want na een korten oorlog, waarin alleen hij zich met energie weerde, werd in 1616 te Loudun de vrede gesloten.

Condé dacht enkel aan zijn eigen voordeel, stak een millioen livres in zijn zak en zijne bondgenooten volgden zijn voorbeeld — alleen d'Aubigné verliet met leege handen „deze kermis van algemeene lafheid en particu-„liere trouweloosheid". Hij was te meer vertoornd, daar de Regeering van de Hugenoten durfde eischen, dat zij om de „pardon du Roy" de koninklijke vergiffenis voor hunne rebellie zouden smeeken. Dat was nog nimmer te voren gebeurd! Hoe kon men verlangen dat degenen die voor de vrijheid van hun geweten streden, vergiffenis hunner daden zouden vragen? Dan erkenden zij immers dat hun verweer opstandig en hun geloof ketterij was, en wanneer eenigen mompelden van een wreede noodzakelijkheid en een bitteren dwang hen opgelegd, „dan „hadden onze vaderen ons in de redevoeringen die zij „op de brandstapels hielden, geleerd dat er geen dwang „bestaat voor dengene die weet te sterven". Agrippa weigerde dus zich aan deze vernederende bepaling te onderwerpen en trok zich „vol van rechtvaardigen toorn en ge-„griefd door zijne onrechtvaardige armoede te Maillezais „terug".

Het deed hem zeker goed zijne grieven te luchten door het samenstellen van een roman, waarin hij den Hertog d'Epernon geducht hekelde. d'Epernon, de vermaarde gunsteling van Hendrik III, had als gouverneur van Aunis

en Saintonge moeilijkheden met de regenten van La Rochelle gekregen, en vermoedde dat d'Aubigné deze heeren tot verzet aanspoorde. Hij liet Agrippa weten dat deze wanneer hij 't wenschte, „une des bonnes espées „de France" op 't veld van eer ontmoeten kon. d'Aubigné was volkomen bereid de uitnoodiging aan te nemen, en antwoordde degenen die hem onder 't oog wilden brengen, dat hij van te geringe qualiteyt was zich met een Hertog te meten, met zijn gewone slagvaardigheid! Hier bleef het echter bij, d'Epernon, verscheen niet „op het „groene grasveld" en d'Aubigné wreekte zich door de avonturen van den Baron de Faeneste neer te schrijven.

„Faeneste", een benaming aan 't Grieksche woord „schijn" ontleend, is de ijdele pronker, landsman en bewonderaar van den Gascon d'Epernon, die instede van in zijn eigen provincie eerlijk en fatsoenlijk te leven, zooals de verstandige landedelman Enay (d'Aubigné zelf) naar Parijs snelt, zonder een cent op zak, en half uitgehongerd in de voorkamer van zijn beschermer rondslentert.

d'Aubigné teekent op vermakelijke wijze 't portret van den Baron, die voor Breeroo's Spaanschen Brabander niet onderdoet en wel een kostbaren kanten kraag om den hals draagt, doch geen hemd aan 't lijf heeft, tenzij hij volgens de bekentenis van zijn lakei bij 't trekken door een dorp een stuk waschgoed van de lijn kaapt .... Te Parijs leeft Faeneste van valsch spel en 't geen zijne bedienden bijeen weten te stelen; overnachten heer en knechten in eene herberg, dan rooven zij lakens en handdoeken en vertoeven zij in een particulier huis, waarvan de eigenaar niet bij de hand genoeg is hun bagage voor hun vertrek te laten doorzoeken, dan gappen zij alles wat los en vast is! Op 't punt van fatsoen, godsdienst en moraliteit staan Faeneste's begrippen even laag, en d'Aubigné's scherpe satire geeselt met genoegen de zeden

soortgelijker avonturiers. Hij besefte toen wellicht niet dat zijn eigen zoon niet veel van dat soort heeren in leefwijze verschilde.

Constant d'Aubigné's gedrag was sinds zijn terugkeer meer dan ergerlijk geweest, hij had aan tweegevechten deelgenomen die meer op moordpartijen leken en was zelf als medeplichtige aan een schaking bij verstek ter dood veroordeeld. Het kostte zijn vader groote moeite de kwijtschelding van dit vonnis te verkrijgen en hij wreekte zich door van het jaargeld dat hij zijn zoon uitkeeren moest, de onkosten te diens behoeve gemaakt af te houden.

De oude heer verzuimde geene gelegenheid zijne tweede dochter, die hij aan Monsieur de Villette uitgehuwelijkt had, te bevoordeelen — iets dat wellicht kwaad bloed zette. Voor zijn oudste had hij niet veel over — zij was noch mooi, noch beminnelijk en kon op geen betere partij aanspraak maken dan op een zekeren Caumont d'Adde of Dadou, iemand die „leelijk, boersch „verkwistend" en daarbij vrij onbetrouwbaar was, zoodat Agrippa's keuze in deze wonderlijk lijkt. Het moet echter gezegd worden, dat Dadou handig genoeg bleek zijn lastigen schoonvader meestal tot vriend te houden.

Louise de Villette was echter Agrippa's lieveling — zij verkreeg als bruidschat het fraaie landgoed Mursay en haar echtgenoot, een rechtschapen edelman, behandelde d'Aubigné met achting. De Baron de Surimeau mocht zich zeer zeker niet in de gunst van zijn vader verheugen en verliet dus Poitou om aan 't hof fortuin te gaan zoeken, hij werd in die kringen beter ontvangen dan te verwachten was. Zijn goed uiterlijk, aangename wellevende manieren, maakten een prettigen indruk, en de hoogdravende verzen die hij dichtte werden evenals zijn spelen op de luit door velen bewonderd, zoodat 't leek

alsof hij slagen zou eene aanstelling te bekomen. Helaas beroofden zijne voorliefde voor Trijntje en Wijntje en zijne verslaafdheid aan 't kaartspelen hem spoedig van 't weinige dat hij bezat, en dus werd hij gedwongen op middelen te zinnen zijn leege beurs te vullen.

Een der gemakkelijkste was in die dagen voor elken Hugenoot het veranderen van godsdienst, het hof vergold den overgang in klinkende munt en Constant haastte zich dus de Jezuieten te raadplegen die in zulke gevallen den meesten bekeeringsijver toonden. Vader d'Aubigné was al vertoornd genoeg te moeten vernemen hoe zoon-lief te Parijs naar de heerschende mode gekleed in gewaden der nieuwste kleurschakeeringen „minime, triste amie" of „veuve réjouie", als een tweede Baron de Faeneste met een tandenstoker in den mond om te toonen dat hij reeds lang gegeten had terwijl hij van den honger rammelde, ijdel en onbeschaamd om de gunst van den een of anderen grooten heer wierf — en nu hoorde hij tot overmaat van ramp, dat Monsieur de beginselen verzaakte waarin hij was opgevoed! De sinjeur antwoordde doodbedaard op Agrippa's verwijtende brieven, dat hij er niet aan dacht „zulk een verdoemelijken, onheiligen en „bovendien redeloozen en dommen godsdienst te be-„lijden — neem mij dan liever voor een volmaakten god-„loochenaar". Ondertusschen had Constant niet alleen den gevaarlijken sprong gedaan maar zich tot het snoodste verraad laten omkoopen.

Concini was gevallen, de Koningin-moeder had haar invloed verloren, doch Lodewijk XIII had niet zooals men allerwege hoopte, zelf de teugels der regeering gegrepen, maar de macht in handen van een nieuwen gunsteling, d'Albert de Luynes, gegeven.

Deze edelman bleek voor de zware taak even weinig bekwaam als zijn voorganger, en zette ten opzichte der

Hugenoten de politiek der Ultra-Katholieken zoo willekeurig voort dat conflicten onvermijdelijk werden. Beide partijen overwogen de toebereidselen tot den oorlog en zoowel Katholieken als Protestanten kwamen tot de conclusie dat het meer dan geraden zoude zijn zich bijtijds het bezit van le Dognon te verzekeren. Rohan, die als de leider der Hugenoten beschouwd werd, trachtte Agrippa te bewegen hem 't fort voor eene hooge som ter wille der partij-belangen af te staan; d'Epernon poogde hem over te halen van le Dognon een toevluchtsoord voor de Koningin-moeder te maken; de Regeering eischte zonder meer dat d'Aubigné den bisschop diens eigendommen zoude teruggeven, terwijl de burgers van La Rochelle smeekten dat men de muren van het rooversnest om hen heen zoude doen tuimelen.

Agrippa liet zich niet bang maken, hij wist te goed, dat hij, zooals een hoveling door den Koning ter verkenning uitgezonden, 't uitdrukte, „den sleutel van La „Rochelle" in handen had; hij was wel bereid zijn fort aan den vorst af te staan, mits Lodewijk XIII hem zijn vertrouwen wilde schenken en hem welwillend ontvangen.

De jonge vorst voelde daar niet den minsten lust toe; van alle kanten had men hem tegen d'Aubigné's godsdienstijver en heerschzucht gewaarschuwd, en tot zijne teleurstelling moest deze bekennen: „J'en suys demouré „là que l'extrême violence de ma jeunesse ne peut faire „estimer qu'un autre âge m'aye donné d'autre moeurs." Hij bleef de zondebok der woestijn en de Regeering nam liever tot andere, vrij bedenkelijke maatregelen haar toevlucht — inplaats van rechtstreeks met hem te onderhandelen, werd Constant omgekocht en beloofde de forten zoo spoedig mogelijk aan de koningsgezinden over te leveren.

De Baron de Surimeau keerde dus naar Poitou terug

en speelde zoo goed de rol van den berouwvollen zondaar, dat Agrippa zeker om hem op 't rechte pad te houden Constant het bevel over Maillezais toevertrouwde en zich op le Dognon terugtrok. Het was een toegeeflijkheid waar de brave man weinig pleizier van beleefde. Constant maakte van Maillezais niet alleen een speelhol, een slecht huis en een toevluchtsoord voor valsche munters, maar liet aan het hof weten, dat hij de geheele bezetting op zijne hand had weten te krijgen en de soldaten bereid waren hem tegen zijn vader te ondersteunen.

Hij had echter buiten den waard gerekend. d'Aubigné had van zijn boos opzet vernomen, verscheen onverwacht te Maillezais en verjoeg smadelijk de ontrouwen. Constant vluchtte naar een zijner vriendjes te Niort en veroorzaakte een groot schandaal door zijne vrouw en haar minnaar de reis naar de andere wereld te doen ondernemen, zooals een hunner kennissen het uitdrukte. Hij stak het tweetal in koelen bloede dood en vertrok ijlings naar Parijs om kwijtschelding zijner overtreding te verkrijgen.

d'Aubigné ondersteunde aanvankelijk deze pogingen. Hij keurde blijkbaar de wraakneming niet geheel af, maar hoorde spoedig dat Constant om zijn doel te bereiken op nieuw verraad zon. Tegen zulke snoodheid was Agrippa niet meer bestand, hij gaf den strijd op en verkocht eiland en forten aan Rohan, van wiens trouw aan de goede zaak hij verzekerd was.

Sommige geschiedschrijvers hebben het hem eensdeels als landverraad toegerekend, dat hij Maillezais niet aan de Regeering overgaf, en anderdeels verweten dat hij zich door Rohan goed betalen liet. Beide beschuldigingen lijken wat ongegrond. Maillezais werd bijkans als een der vrijplaatsen beschouwd tot welker bezetting de Hugenoten hunne rechten konden doen gelden, en men kon

moeilijk van d'Aubigné verlangen dat hij den sleutel van La Rochelle aan de tegenstanders zoude overgeven — evenmin mocht men van hem eischen dat hij zonder behoorlijke schadeloosstelling zijne rechten prijs gaf. Het verdriet tot zulk een stap te moeten overgaan was reeds bitter genoeg, te meer daar Constant, naar Poitou terug gekeerd, nog een poging waagde le Dognon te overvallen. Dank zij Agrippa's energie mislukte zijn voornemen; hij werd tot schandelijke vlucht gedwongen en 29 April 1619 verliet zijn vader Maillezais.

d'Aubigné richtte een schrijven aan de Regeering, waarin hij de redenen zijner handelwijze uiteen zette en vestigde zich eerst te Maillé, daarna te St. Jean d'Angély waar hij zich met het drukken zijner geschriften onledig hield. Hij had een eigen drukpers aangeschaft, blijkbaar uit overtuiging dat zijne werken anders nimmer het daglicht zouden aanschouwen. In 1616 had hij de Tragiques gedrukt, doch voorgewend dat dit gedicht, „dank zij den „diefstal van Prometheus", aan de lezers werd aangeboden; 't was „au Désert" verschenen en geschreven door L. B. D. D. (le Bouc du Désert).

Veel succes mocht hij niet oogsten. M. Garnier zegt terecht dat zijne geschriften door zijne tijdgenooten met stilzwijgen werden voorbijgegaan, den Roomschen waren zij te veel bezield door Protestantschen geloofsijver en de Hugenoten wisten ze, lijkt het, niet naar waarde te schatten. Ook in onze dagen nemen de critici nog te veel de houding van Brunetière aan, die in zijn werk over de Fransche letterkunde Agrippa in het geheel niet noemde, en toen men hem om de redenen van dit verzuim vroeg, doodkalm antwoordde: „Ik wist niet waar hem te plaat-„sen" — de arme d'Aubigné leed reeds gedurende zijn leven aan deze miskenning; zijne Geschiedenis werd in 1620 door beulshanden in het openbaar te Parijs ver-

brand en kort te voren had hij zijn arbeid te St. Jean d'Angély moeten staken om in allerijl zijn geboorteland te verlaten.

De warme bewondering, die hij allengs voor Rohan was gaan voelen, had hem genoopt toen de Hertog met de aanhangers van Maria de Medicis de wapens weer opnam, ook weer te velde te trekken. De dappere grijsaard streed als een leeuw, doch zonder succes; zijn onversaagdheid had de Regeering echter zoo verbitterd, dat toen de vrede te Angers gesloten werd in 1620, hij tot de weinigen gerekend werd, die hun verzet met den dood zouden moeten bekoopen. Hij aarzelde dus niet langer en vluchtte in gezelschap van vier edellieden naar Genève; de reis was niet zonder periekelen, doch d'Aubigné en de zijnen kwamen behouden in de vrijstad aan, waar Agrippa vast besloten was „le chevet de sa vieillesse et de sa mort" te vinden.

XII

DE JAREN DER BALLINGSCHAP

De Regeering der Republiek beschouwde het als een hooge eer den beroemden voorvechter der Hugenoten binnen hare muren te mogen verwelkomen en d'Aubigné werd met tal van huldeblijken ontvangen. De Regenten noodden hem op een feestelijken maaltijd, waar het marsepein dat ten disch verscheen met zijn wapen versierd was, en in de kerk werd hem — tot ontstemming van een Duitschen graaf — de eereplaats aangewezen.

Bij het huren van een huis, het eigendom van zijne oude kennissen de Sarrasins, stond het stadsbestuur er op zelf de huursom te betalen, en toen Agrippa later als echte landedelman naar een buitengoed verlangde, gelastten de Regenten den bezitter van het kasteeltje le Crest dit op zeer voordeelige voorwaarden aan hun gast af te staan.

Wat den ouden krijgsman het meest gevleid zal hebben was als een groot veldheer behandeld te worden: er werden ter zijner eere wapenschouwingen gehouden en alle maatregelen ter verdediging der stad beraamd aan zijn oordeel onderworpen.

Toen de Dertig-jarige oorlog een aanvang nam en de nederlagen, door de Protestanten schier overal geleden, de Regenten van Genève in hooge mate verontrustten, te meer daar zij zich steeds door het Katholieke Savoye bedreigd wisten, verzochten zij d'Aubigné nogmaals om advies en zijne raadgevingen bleken zoo uitstekend dat de

Heeren van Bern hem uitnoodigden ook bij hen een kijkje te komen nemen.

d'Aubigné's hooge leeftijd belette hem niet de reis te aanvaarden, maar hij was weinig gesticht door 't Bernsche gebrek aan energie, „'t was bespottelijk te trachten dien „slapenden beer wakker te maken". Hij maakte echter van de gelegenheid gebruik de omstreken te bezoeken en ging naar Basel, waar hij de inwoners nog lakser en luier vond!

Agrippa kon men niet van deze feilen beschuldigen. Hij verlangde op zeventig jaren „niets liever dan vroolijk „den kleinen degen aan te gespen dien ik naast mijne peluwe „heb opgehangen", en nog eens „pour Dieu et la Reli- „gion", zooals de oude strijdkreet luidde, het zwaard te trekken. Genève bleef, ondanks de waardeering die men hem bewees, het land der ballingschap en zijne blikken richtten zich vaak naar de hoogten van de Jura. Achter die keten van blauwe bergen lag het geliefde Frankrijk, dat hij zoo beminde, al had haar vorst zijne trouwe diensten met zulk een snooden ondank vergolden.

De berichten die hem bereikten droegen er zeker toe bij hem droefgeestig te stemmen — met de partij ging het hoe langer hoe slechter. De scherpe maatregelen der Regeering noopten de ijveraars tot besluiten die alleszins noodlottig mochten heeten. Op de vergadering te La Rochelle, Dec. 1620, een samenkomst tegen den wil des Konings bijeengeroepen, werd een reglement vastgesteld dat nog meer dan te voren de Protestantsche gewesten tot een Republiek herschiep, wier bestuurders zich het recht aanmatigden den oorlog aan binnen- en buitenlandsche vijanden te verklaren en bondgenootschappen met vreemde vorsten te sluiten. In geen enkelen toenmaligen staat zou de heerscher zulke opstandigheid dulden en de burgeroorlog bleek onvermijdelijk.

d'Aubigné voelde bij 't vernemen der hachelijke tijding

zijn moed herleven en schreef aan zijn schoonzoon dat hij gereed was Maillezais te komen verdedigen. „Ik ver-„wacht Uw antwoord met de geestdrift en het ongeduld „van een twintig-jarige."

Helaas werd hij teleurgesteld, men wenschte van zijne diensten geen gebruik te maken, en hem bleef niets anders over dan met de pen te strijden. Hij heeft in deze jaren verscheidene pamfletten geschreven, waarin hij met zijn gewonen ijver de zaak der Hugenoten bepleit en den Koning met vurige oprechtheid voor de gevolgen zijner politiek waarschuwt. Wat hij „La Pesante Domination „de l'Injustice" noemt, stemde hem des te somberder, omdat hij merkte hoe gaandeweg niet alleen de jongere edellieden zich door den luister van het hof lieten verblinden en het geloof hunner vaderen verzaakten, maar ook de oude getrouwen, zooals een La Force en een Lesdiguières voor de verleiding bezweken, en ter wille van een Maarschalkstaf of van den titel van Connétable hun God verloochenden. Men mocht wel ter verdediging van den laatste aanvoeren, dat de gedachte door zijn vorst als een rebel te worden beschouwd den trouwen vazal onverdragelijk was, maar vreesde hij dan niet veel meer den Koning der Koningen door zijn afval te vertoornen? En Agrippa weigerde het zulk een verrader als verdienste aan te rekenen, dat dank zij zijne bemiddeling den vrede van Montpellier 1622 tot stand kwam, waarbij, weliswaar de Protestanten de meeste hunner vrijsteden verloren, maar de overige bepalingen van het Edict van Nantes bekrachtigd werden.

Het was Agrippa dus niet vergund geweest het jongere geslacht nog eens te toonen wat „un esprit et coeur ferré, „digne des guerres civiles", verrichten kon, en toen later de anti-Spaansche republiek Venetië hem tot veldheer begeerde, dwong de vijandige houding van Lodewijk XIII

hare Regenten van dit voornemen af te zien. De teleurstelling was groot, wat d'Aubigné betrof, te meer daar de Koning het stadsbestuur van Genève de gastvrijheid hem verleend verweet, en eischte dat hij uit hun gebied verbannen zou worden. De Regeering weigerde echter hoffelijk doch beslist aan zijne wenschen te voldoen en Agrippa werd niet gedwongen zijn toevluchtsoord te verlaten (1623).

De vijandige gezindheid waar Lodewijk ten zijnen opzichte telkens blijk van gaf, griefde d'Aubigné diep. Nog bleef hij zich vleien dat het hem gelukken zou den vorst van zijne goede bedoelingen te overtuigen, en hij trachtte hem telkens door de tusschenkomst van oude en nieuwe vrienden gunstiger te stemmen — doch zonder 't minste succes. Misschien was de uitwerking zijner geschriften grooter dan hij zelf besefte, zijne Histoire Universelle was, gelijk wij reeds zeiden, weinig in den smaak gevallen en hoewel hij nimmer in zijn eigen naam sprak, zichzelf steeds als „een stalmeester", of een „mestre „de camp" ten tooneele voerde, leed zijne meening geen twijfel en liet hij geen gelegenheid voorbijgaan te doen uitkomen dat de tegenstanders slechts als kooplieden gestreden hadden, enkel op vuige winst belust, terwijl de Hugenoten zonder vrees, zonder aarzeling „soudoyés de „vengeance, de passion et d'honneur", voor God en Navarra vochten.

De wijze waarop hij den lof van Prins Maurits zong, en zijne verdiensten als veldheer verheerlijkte, zal weinig bij Lodewijk XIII in den smaak gevallen zijn. Ook hier kon men zeggen: „toute verité n'est pas bonne à dire", en d'Aubigné zou tot aan het einde zijner dagen in ballingschap moeten blijven.

Hij wist zich op onverwachte wijze te troosten; — hoewel hij Suzanne nimmer vergeten had, begon hij naar een

gade te verlangen die hem voor 't gemis zijner dochters schadeloos zou stellen. Zijn onechte zoon Nathan had hem wel naar Genève begeleid en toonde zich als steeds een voorbeeldig kind, wiens trouwe liefde en groote toewijding zijn vader wellicht ietwat over Constant's tekortkomingen troostten, maar hij bleef die sfeer van gezellige intimiteit missen, die alleen de aanwezigheid der huisvrouw schenken kan. Hij vroeg dus Renée Burlamachi, eene niet meer zoo heel jonge en zeer vermogende weduwe, alom door hare deugden geacht en bemind, of zij geneigd zou zijn met hem in den echt te treden. De geheele stad, zoo vertelt hij, juichte dit besluit toe. Renée was volkomen bereid en gaf hem al dadelijk een blijk harer edele gezindheid en fieren moed. De dag waarop zij de huwelijksvoorwaarden onderteekenen zouden was reeds bepaald, toen d'Aubigné vernam dat hij in zijn vaderland voor de vierde maal bij verstek ter dood veroordeeld was. Dezen keer omdat hij zich destijds de steenen eener bouwvallige kerk toegeëigend had. Hij vroeg Renée of zij er tegen opzag iemand te huwen die zulk een vonnis getroffen had. Haar antwoord luidde: „Ik acht mij zeer gelukkig met U voor „Gods zaak op te komen, wat Hij vereend heeft, zal de „mensch niet scheiden."

Zulk een kordaatheid was Agrippa waardig en Renée's liefde en steun strekten hem tot troost in de vele moeilijkheden die hem nog wachtten. Hij ontsloeg de vier edellieden, die hij tot nog toe als teeken zijner waardigheid bij zich gehouden had en deelde de woning zijner vrouw. Zij brachten echter geruimen tijd van het jaar op zijn landgoed door, waar hij onder 't voorwendsel zich na het vonnis over hem uitgesproken, zoo dicht bij de Fransche grenzen niet meer veilig te wanen, van de Regeering verlof wist te krijgen het kasteeltje te versterken. Met onvermoeiden ijver spoorde de oude heer metselaars en tim-

merlieden aan en spoedig kreeg le Crest een krijgshaftig aanzien, den dapperen bezitter waardig.

Agrippa's drukke bezigheden beletten hem niet zich een beminnelijk gastheer te toonen. Hij ontving met de hoofschheid van een edelman van den ouden stempel Emilia van Portugal, Prins Maurits' zuster en gaf haar ter eere een feest, waar hij haar muziek en verzen, door hem gecomponeerd, deed voorspelen. Hij genoot, zooals hij aan Rohan schreef, van zijne boeken, zijn uitgelezen vriendenkring, zijne muzikale verstrooiïngen en van het zoetste leven dat hem ooit te beurt was gevallen. Hij heeft de stemming zijner laatste jaren vertolkt in een zijner bekoorlijkste gedichten: „Allusion des Hirondelles qui „changent de demeure pour l'Hyver, aux désirs lassifs „qui s'esloignent pour la vieillesse."

Mes volages humeurs plus stériles que belles
S'en vont, et je leur dis: vous sentés, Irondelles,
S'esloigner la chaleur et le froid arriver,
Allez nicher ailleurs, pour ne fascher, impures
Ma couche de babil, et ma table d'ordures:
Laissez dormir en paix la nuict de mon hyver.

Voici moins de plaisirs, mais voici moins de peines:
Le rossignol se taist, se taisent les Syrenes:
Nous ne voyons cueillir ni les fruicts ni les fleurs:
L'espérance n'est plus bien souvent tromperesse,
L'hyver jouyt de tout; bien heureuse vieillesse,
La saison de l'usage, et non plus des labeurs.

en al mocht de dood niet verre zijn — wat nood....

Qui hait la seureté pour aimer le naufrage,
Qui a jamais esté si friand de voyage,
Que la longueur en soit plus douce que le port?

XIII

HET EINDE DER VREEMDELINGSREIS

Het mocht zeker dubbel gelukkig voor den grijzen reiziger heeten, dat Madame d'Aubigné's tegenwoordigheid zijn levensavond zoo wist te verlichten, want zijne kinderen veroorzaakten hem veel verdriet. Constant had zoowel in Parijs als in Poitou zijn laatsten stuiver verteerd. Zijn beschermers was hij tot overlast geworden en hij kwam dus ten einde raad te Genève opdagen, volkomen bereid terwille van eenigen geldelijken steun zijn Katholieke geloof af te zweren.

d'Aubigné ontving hem vriendelijker dan te verwachten was, „deze verlorene is teruggevonden en mijn doode is „herrezen," maar de regeering van Genève was weinig over de tegenwoordigheid van dezen ongevraagden gast gesticht. Zij was gewaarschuwd dat Constant met de Jezuieten heulde en evenals zijn metgezel, een z.g. meetkundige, van spionnage verdacht werd. De Heeren werden dus beleefd doch dringend tot vertrek gemaand, en Constant moest naar Parijs terugkeeren, waar hij zijn zwager Dadou trachtte te dwingen hem geld ter betaling zijner schulden te verschaffen. De sluwe Dadou maakte van de gelegenheid gebruik en stelde zich gaandeweg in 't bezit van Constant's erfdeel — ook voor zijn eigen vrouw was hij een slecht echtgenoot geweest, en toen zij nog jong overleed, hertrouwde hij eenige maanden later tot groote verontwaardiging van zijn schoonvader met iemand van nederige afkomst.

Agrippa dacht er over een zijner kleindochters bij zich te nemen, „mits hare zeden goed passen bij de ingetogen-„heid en nederigheid die te Genève betamen". Hij had geen ongelijk deze voorwaarde te stellen, want de burgers van Genève waren op dit punt niet gemakkelijk. De stad had nog het voorkomen behouden haar door Calvijn's strenge tucht verleend en ofschoon de bewering van een lateren reiziger dat men aan de sombere gezichten harer bewoners bemerken kon, hoe zeer zij door ketterij besmet was, wat overdreven mocht heeten, zoo was het uiterlijk der stedelingen even deftig als hunne leefwijze, en waren spel, dans en jolijt even streng verboden als het bezoeken van taveernen enz.

Agrippa had dus redenen genoeg Constant's bezoeken af te weren, hij vond het bovendien hoog noodig dat de zondaar boete voor 't bedreven kwaad zou doen door „in „'t zweet zijns aanschijns" in een der Protestantsche legers te gaan dienen, en zooals hij 't drastisch uitdrukte, „éloigner de mon nez et d'autrui la puanteur de sa vie". Constant had daar allerminst lust toe, en zocht naar gemakkelijker middelen zijne beurs te vullen.

De Kardinaal de Richelieu was sinds 1624 de eerste minister van Frankrijk geworden en vastbesloten de macht van het Habsburgsche huis te verzwakken, de oproerige edelen te onderwerpen en de Hugenoten hunne politieke voorrechten te ontnemen. Hij besefte welk een gevaar het land bedreigde door hun bezit eener havenstad zooals La Rochelle, waar buitenlandsche bondgenooten hen steeds werkzamen steun konden aanvoeren, en hij maakte toebereidselen tot het beleg. Zijne plannen werden in Engeland bekend, en daar de Regeering van zins was de Hugenoten ter hulpe te komen, leek het haar dienstig den raad der beproefde leiders in te winnen en verzocht zij ook Agrippa om zijn advies. Hij voldeed gaarne

aan deze vleiende opdracht, en zocht naar een vertrouwd persoon die zijn antwoord veilig in handen der Engelsche autoriteiten zou stellen.

Constant — blijkbaar op de hoogte — snelde naar Genève om zijne diensten aan te bieden. d'Aubigné wilde hem niet door eene weigering van de luttele achting berooven, die zijne partijgenooten voor hem koesterden, doch was voorzichtig genoeg hem geene papieren van beteekenis toe te vertrouwen. Zijn argwaan was gerechtvaardigd, Constant haastte zich alles aan de Fransche regeering te verraden! Zijn trouweloosheid kwam zijn vader ter ooren en hij verbrak voor goed alle banden tusschen hen, schonk geen aandacht meer aan zijne smeekbeden, ja bekommerde zich er niet om dat Constant eindigde met in de gevangenis terecht te komen.

Het was zeker een nagel aan d'Aubigné's doodkist, dat zijn eigen zoon er toe bijgedragen had de Protestantsche partij den onherstelbaren slag toe te brengen die het verlies van La Rochelle voor haar beduidde. Na een heldhaftig verweer moesten de burgers de stad overgeven, de Koning en Richelieu reden in triomf de verbrokkelde muren binnen, en met den val der fiere vesting was wat mejuffrouw Naber zoo juist het heldentijdperk der strijdende Hugenoten noemt, voor goed afgesloten. Rohan trachtte zich nog te verweren en wist tenminste te bereiken dat bij den vrede van Alais in 1629 zijn geloofsgenooten godsdienstvrijheid en gelijkheid van burgerschapsrechten behielden, maar hunne politieke macht was ten einde; zij verloren hunne vrijsteden en met hen elke mogelijkheid zich tegen de koninklijke macht te verzetten. Het was een droevig resultaat van zooveel opofferingen en zooveel heldenmoed, en 't is te begrijpen dat 't meerendeel der Hugenoten zich diep terneergeslagen voelde.

Deze droeve gebeurtenissen strekten Agrippa misschien

tot aanleiding weer naar de pen te grijpen om de overgebleven getrouwen te waarschuwen en te bemoedigen. Allereerst hield hij zich met eene nieuwe uitgave der Tragiques bezig, en het gelukte hem na vele moeilijkheden zijne Histoire universelle in drie deelen te doen verschijnen. Hij stelde ook zijne herinneringen ten bate zijner kinderen te boek, vertaalde in rijm en proza verscheidene psalmen en schreef nog enkele gelegenheidsverzen. Een ander gedicht was aan eene beschrijving der schepping gewijd, en hij vermaakte zich door het vervaardigen van latijnsche epigrammen. Zijne krijgshaftige natuur schepte bijzonder veel genoegen in 't samenstellen dezer puntdichten, „al rook hun taal een weinig naar „vuur en zwavel, zoo gaf de bevallige schalkschheid hun „ner onderwerpen hem den moed hen 't daglicht te doen „zien".

d'Aubigné meende dat, waar elegische verzen en omstandige verhalen den eisch stellen, gelijk bruiden versierd te worden met de parelen van den schoonsten latijnschen stijl, epigrammen om een goeden indruk te maken niet meer uiterlijke praal van noode hebben dan het soldaten past, tot welken zij immers ook gerekend kunnen worden, indien slechts hun degen en hun dolk gedragen worden, gelijk het betaamt.

Deze fiere taal ten spijt oordeelde Agrippa het toch raadzamer deze voortbrengselen zijner dichtkunst voor zijn intiemen vriendenkring te houden, en deed er wel aan, want de verschijning van het vierde deel van zijn Faeneste gaf aanleiding tot wat zijne vrouw „une bourrasque", een vlaag van toorn der Regeering noemt.

Hoewel Agrippa niet ver van de tachtig was, schonk hij, gelijk Madame d'Aubigné het uitdrukte, zijn geest soms meer vrijheid dan de tijdsomstandigheden het veroorloofden en luisterde niet naar haar goeden raad. „Ik

„zeg hem vaak dat het tijd is zijne pen rust te geven. Het „zoude voor hem en voor zijne vrienden eene opluchting „zijn." Hare meening was zeker gegrond, maar Agrippa bleef even onvoorzichtig als in zijne jeugd en vond 't wat aardig den Baron de Faeneste, hoveling en Gasconjer, avonturen te doen beleven die de stijve betamelijkheid der Heeren van het stadsbestuur aanstoot geven moesten, al mocht de satire tegen de Papisten gericht zijn. Men was nu eenmaal, volgens Madame d'Aubigné, gewend drie malen over eene zaak na te denken, alvorens haar ten uitvoer te brengen en de groote levendigheid van haar Monsieur bracht hem ook ditmaal in moeilijkheden. Zijn roman werd verboden, en hij zelf voor den Raad gedaagd om aldaar streng berispt te worden — zijn overlijden spaarde hem echter deze vernederende terechtwijzing.

19 April 1630 werd d'Aubigné ongesteld en zijn toestand verergerde zoo snel dat hij reeds de dertigste derzelfde maand stierf. Hij werd, zijne eigenaardigheden ten spijt, oprecht betreurd — heel Genève droeg rouw over 't verscheiden van den dapperen voorvechter van het Protestantisme en Madame d'Aubigné was schier ontroostbaar: „Nimmer zal ik dengene vergeten, die mij „de eere aandeed mij zoo hartelijk lief te hebben en aan „wien ik niet denken kan zonder een stroom van tranen te „vergieten." Zij schreef een aandoenlijk relaas zijner laatste dagen aan zijn schoonzoon, Monsieur de Villette, en vertelde hem hoe ras Agrippa's krachten verminderd waren, te meer daar hij een afkeer van alle voedsel had. Echter was hij geheel bij kennis tot enkele uren voor zijn dood, sliep nu en dan en ontwaakte lachende en de handen ten hemel opheffende. „Hij heeft ons meermalen tref- „fende blijken zijner innerlijke vreugde gegeven, en wan- „neer hij bezwaren maakte voedsel te gebruiken, zeide hij: „Ma Mie, laat mij in vrede heengaan, ik wil het Hemelsche

„Brood gaan eten." Hij werd door allen die hem omringden liefdevol verpleegd, twee predikanten stonden hem in zijne stervensure bij, en het ontbrak hem niet aan goede zorgen en troostrijke toespraken.

„Hij wordt betreurd door alle vrome lieden, hij heeft „zijne dagen in vrede voleindigd, en twee dagen voor zijn „heengaan zeide hij mij met een opgewekt gelaat en een „vreedzaam en tevreden gemoed:

„La voici l'heureuse journée
„Que Dieu a faite à plein désir."

Het was de psalm dien hij en zijne krijgsmakkers eertijds te Coutras hadden aangeheven toen zij tegenover de troepen van Joyeuse stonden .... hij wilde zeker op zijn doodsbed nog eenmaal verzekeren, dat al mochten teleurstellingen, moeiten en verdriet menigmaal zijn deel geweest zijn, het hem nimmer berouwd had de goede keuze gedaan te hebben. Hij kon immers ook zeggen:

In Godes vrees te leven
Heb ik altijd betracht,
Daarom ben ik verdreven,
Om land, om luid' gebracht.

Hij mocht niet wederkeeren in zijn regiment, zijn dierbaar Poitou heeft hij nooit teruggezien, maar hij heeft zich ten slotte in zijn lot geschikt „verwachtende de stad „die fondamenten heeft, welker kunstenaar en bouwmees„ter God is".

Hij had in zijn testament Constant onterfd, en zijne bezittingen onder zijne kleinkinderen verdeeld. Arthémise, Marie Dadou's dochter die bij hem was komen inwonen, kreeg een legaat „daar zij mij op vierjarigen

„leeftijd een woord zeide dat ik beloofde door duizend „écus te zullen beloonen" — zijne wilsbeschikkingen gaven tot veel moeilijkheden aanleiding, die zijne weduwe te vergeefs trachtte te vereffenen.

Zijn lijk werd in plechtige statie naar de oude kathedraal gebracht, waar hij zoo menigmaal naar de verkondiging van Gods woord geluisterd had, en boven zijn gebeente verrees een praalgraf waarop een grafschrift gebeiteld werd door hem zelf samengesteld: hij vermaande zijne nazaten trouw aan 't geloof van hun vader te blijven, de rust die hij hen met zooveel moeite verwierf zal slechts door hen genoten worden, wanneer zij God naar zijn voorbeeld dienen.

Zijne woorden vonden naar onze meening geen weerklank in hunne harten, en Madame de Maintenon's levensweg lijkt ons eene wreede ironie van het noodlot, maar wanneer men de laatste jaren van Lodewijk XIV vergelijkt bij die van zijn nazaat Lodewijk XV moet men erkennen dat de vrouw die door haar geesteskracht en oprechte vroomheid een genotzoeker van nauwelijks veertig jaren tot een voorbeeldigen echtgenoot wist te herscheppen, meer dan men oppervlakkig zou meenen op den stoeren grootvader leek. „Je voudrais dire à nos princes leurs plus „rudes vérités et les servir ensuite jusqu'à mon dernier „soupir."

d'Aubigné had dàt verlangen begrepen, er was in beiden, hoe verschillend hunne denkbeelden ook waren veel van dien fieren moed en dat brandende geloof dat een eeuw later de boeren van het Poitou, waaruit zij stamden, voor hun God en hun Koning ten doode toe strijden deed. Maar boven alles, boven den vorst dien hij zoo beminde, boven het land dat hij zoo liefhad, vereerde Agrippa d'Aubigné den Koning der Koningen:

Voor God wil ik belijden
En zijner Grooten Macht
Dat ik tot geenen tijden
Den Koning heb veracht.
Maar dat ik God den Heere
Der Hoogster Majesteit,
Heb moeten obedieeren
In der gerechtigheid.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

1552 8 Februari. Agrippa d'Aubigné te Pons in Saintonge geboren.

1553 14 December. Hendrik van Navarra, zoon van Antoine de Bourbon en Jeanne van Navarra, te Pau geboren.

1547—1559 Hendrik II van Valois, koning van Frankrijk.

1555 Afstand van Karel V van de Nederlanden, in 1556 van Spanje, van de Oostenrijksche landen en als keizer van Duitschland. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon Filips II en zijn broer Ferdinand.

1557 Emanuel Philibert van Savoye verslaat de Franschen te Saint-Quentin.

1559 Vrede van Cateau Cambrésis.

1559 Dood van Hendrik II. Frans II zijn opvolger. Invloed der Guises: Karel, Kardinaal de Lorraine en Frans, Hertog de Guise.

1560 Conjuration d'Amboise. Dood van Frans II. Karel IX: 1560—1574. Catharina de Medicis, zijne Moeder, Regentes.

1562 Edict van 1562. Michel de l'Hôpital, kanselier, streeft naar godsdienstvrede.

1562 Bloedbad van Vassy.

1562—1563 Eerste godsdienstoorlog tusschen Katholieken en Protestanten (Hugenoten).

1562 Antoine de Bourbon tijdens het Beleg van Rouaan doodelijk verwond.

1562 Slag van Dreux. Nederlaag der Protestanten. Condé door Guise gevangen genomen.

1563 Beleg van Orléans. Guise vermoord door Poltrot de Méré.

1563 Vrede van Amboise.

1567—1568 Tweede godsdienstoorlog. Nederlaag der Protestanten te Saint-Denis.

1568 Vrede van Longjumeau.

1569—1570 Derde godsdienstoorlog. Slag van Jarnac. Condé overwonnen door den Hertog van Anjou, broer van den koning en vermoord.

1569 Nederlaag der Hugenoten te Moncontour.

1570 Vrede van Saint-Germain.

1572 De Admiraal de Coligny begeeft zich met vele aanzienlijke Hugenoten naar Parijs om het huwelijk tusschen de zuster des konings, Margaretha van Valois en Hendrik van Navarra bij te wonen. De moordaanslag door de Koningin-Moeder beraamd mislukt: hij wordt echter verwond.

1572 St. Bartholomeus-nacht te Parijs. Coligny en vele Hugenoten vermoord. Navarra en zijn neef Condé gedwongen hun geloof af te zweren, en aan het hof gevangen gehouden.

1572—1573 Vierde godsdienstoorlog. Vrede van La Rochelle.

1574 Karel IX sterft. Anjou als Hendrik III koning 1574—1588.

1575 Slag van Dormans. Vijfde godsdienstoorlog. Hendrik de Guise, zoon van Hertog Frans, verslaat de Duitsche ruiterbenden, als bondgenooten der Hugenoten Frankrijk binnengedrongen.

1576 Hendrik van Navarra vlucht van Parijs naar Saumur.

1576 Vrede van Beaulieu. Navarra gouverneur van Guyenne.

1576 De Katholieke burgers van Péronne stichten een z.g. Ligue tegen de Protestanten, hun voorbeeld door het heele land in Katholieke gewesten gevolgd. Guise hoofd van dit verbond.

1576—1597 Zesde godsdienstoorlog.

1577 Vrede van Bergerac. Margaretha van Valois keert onder geleide harer moeder tot Navarra terug.

1580—1581 Zevende godsdienstoorlog: „Guerre des Amoureux". Hendrik neemt Cahors in.

1581 Vrede van Fleix.

1582 Margaretha vertrekt naar Parijs.

1583 Hendrik III dwingt haar zijn hof te verlaten.

1584 De Hertog van Anjou, jongste broer van Hendrik III sterft. Navarra erfgenaam der kroon.

1585 Verdrag van Nemours. Hendrik III verbindt zich met de Ligue.

1586—1587 Achtste godsdienstoorlog. Conférences de Saint Brice.

1587 Navarra behaalt de overwinning van Coutras.

1588 Dood van Condé.

1588 „Journée des Barricades". Guise trotseert Hendrik III te Parijs. De koning vlucht naar Chartres.

1588 Edict van Unie. Navarra als Hugenoot van zijne rechten op den troon verbeurd verklaart. De oude Kardinaal de Bourbon zal Hendrik III opvolgen.

1588 Etats Généraux te Blois. Overheerschende invloed der Ligueurs. Hendrik III laat Guise vermoorden.

1589 Catharina de Medicis sterft.

1589 Opstand der Ligue. Parijs in handen harer hoofden sluit hare poorten voor den koning. Hendrik van Navarra ontmoet Hendrik III te Plessis-les-Tours — zij rukken samen tegen Parijs op.

1589 Hendrik III door Jacques Clément vermoord.

1589 Hendrik van Navarra Koning als Hendrik IV. De Ligue wil hem niet erkennen. Mayenne, Guise's broer zet den strijd met hulp van Filips II voort. Déclaration du 4 août.

1589 Hendrik verslaat de Ligueurs te Arques.

1590 Overwinning van Ivry. Beleg van Parijs. Alexander Farnese, Hertog van Parma, dwingt Hendrik IV het beleg te staken.

1591 Edict van Mantes bekrachtigt ten opzichte der Hugenoten gunstige bepalingen der vorige Edicten.

1591 Paus Gregorius XIV spreekt den banvloek over Hendrik uit.

1593 Etats Généraux door de Ligue bijeengeroepen om na den dood van den Kardinaal de Bourbon (Karel X) een anderen koning te verkiezen.

1593 Hendrik gaat tot het Katholieke geloof over.

1594 Hij laat zich te Chartres kronen. Zijne intrede te Parijs.

1594 Samenkomsten der Protestanten te Sainte-Foy. Déclaration de Saint-Germain ter bevestiging van het Edict van Mantes.

1595 Samenkomsten der Protestanten te Saumur.
1595 Moordaanslag van Jean Chatel die Hendrik verwondt. Jezuieten als medeplichtigen uit Frankrijk verbannen.
1595 Paus Clemens VIII verleent Hendrik's afgezanten de absolutie en ontheft den vorst van den banvloek.
1505 Oorlog tegen Spanje.
1596 De Spanjaarden vermeesteren Amiens.
1596 Samenkomsten der Protestanten te Loudun en Vendôme.
1597 Samenkomsten te Saumur.
1598 Samenkomst te Chatellerault.
1598 Het Edict van Nantes uitgevaardigd.
1598 Vrede van Vervins met Spanje.
1600 Hendrik huwt Maria de Medicis.
1601 Lodewijk XIII geboren.
1610 Hendrik IV door Ravaillac vermoord.
1610—1643 Lodewijk XIII. Maria de Medicis Regentes. Invloed harer gunstelingen de Concini's.
1611 Vergadering te Saumur.
1614 Etats Généraux bijeengeroepen.
1615 Lodewijk XIII huwt Anna van Oostenrijk, Infanta van Spanje.
1615 Opstand der ontevreden edelen onder Condé.
1616 Vrede van Loudun.
1617 Concini vermoord. Maria de Medicis naar Blois verbannen. d'Albert de Luynes regeert als gunsteling des konings.
1618 Begin van den Dertig-Jarigen Oorlog tusschen Katholieken en Protestanten in Duitschland.
1619 Maria de Medicis vlucht van Blois.
1620 Verdrag van Angoulême tusschen haar en den koning.
1620 Opstand van Condé. De koning behaalt de overwinning aan de Ponts-de-Cé.
1620 Vrede van Angers.
1620 Samenkomsten te La Rochelle. De Protestanten verontwaardigd over Luynes willekeur in Béarn nemen de wapens op.
1621 De koning belegert tevergeefs Montauban.

1621 Luynes sterft.
1622 Vrede van Montpellier.
1624 De kardinaal de Richelieu eerste Minister.
1626 Oorlog tegen Spanje.
1627 Hernieuwde strijd der Hugenoten. La Rochelle belegerd. De stad moet zich na een langdurig beleg overgeven. Oct. 1628.
1628 Vrede van Alais. De Protestanten behouden godsdienstvrijheid, maar moeten van hunne staatkundige voorrechten (bijv. van de vrijplaatsen) afstand doen.
1630 16 April. Agrippa d'Aubigné sterft te Genève.